

forrás

36. ÉVFOLYAM 2004. 10. SZÁM

<i>Kovács András Ferenc</i>	3	Rembrandt kortársa; Régi nóta, nyűtt vonóra <i>(versek)</i>
<i>Balla D. Károly</i>	6	A hiány szerkezete <i>(Szembesülés, 31–39)</i>
<i>Horváth Elemér</i>	14	randevú; az amerikai ápolónő; lárpúrlár; ferenc apokrif himnusza; a spirálfüzet után; a szovjet félcipő <i>(versek)</i>
<i>Molnár Vilmos</i>	18	Béla kézre kerítése <i>(novella)</i>
<i>Kukorelly Endre</i>	21	Samunadrág <i>(versciklus)</i>
<i>Buda Ferenc</i>	24	Rendkeresés <i>(Jegyzetlapjaimból)</i>
<i>Király Levente</i>	32	Fehér folt; Másodszor; Nem beszél <i>(versek)</i>
<i>Gál Sándor</i>	36	a jövőtlenség éjszakája <i>(vers)</i>
<i>Fried István</i>	38	A saját meg az idegen <i>(Önkép és a másik képe: horvát–magyar viszonyulások)</i>
<i>Cseke Péter</i>	47	Kisebbségi életmodell teremtője <i>(Debreczeni László vallomásai a száz éve született László Dezsőről)</i>

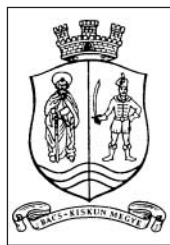
Kántor Lajos	57	Reményik, Németh László – és a kézilámpás
Lőrinczy Huba	62	Esszébe ágyazott krízisregény (Márai Sándor: Harminc ezüstpénz)
***	74	Ember az erőterekben (Staar Gyula beszélgetése Nagy Károly akadémikussal)
Kass János	103	Tóth Menyhért új törvénye
A. Gergely András	106	Ellenbeszéd és médiamanipuláció (Bevásárlóséta a kortárs közléskultúra piacán)
Kass János		grafikai sorozata

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Bács-Kiskun

Megye Önkormányzata és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Forrás Kiadója. Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Katona József tér 8. Telefonszám: 76/480-824 • Internet-cím: <http://forras.rkk.hu/> • forras@mail.datanet.hu • Szedte és tördelte: VideoPix Bt. Tel.: 76/508-160, videopix@fibmail.hu • Nyomdai kivitelezés: Szilády Nyomda Kft., Kecskemét, Mindszenti krt. 63. Felelős vezető: Boros Gábor ügyvezető igazgató

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos**, **Szekér Endre** (főszerkesztő-helyettes) **Gáspár Kata** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila**. • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefonszámok: 76/504-204 (főszerkesztő), 76/504-202 (szerkesztő), (telefon, fax). Levélcím: Kecskemét, Postafiók 69. 6001. Szerkesztőség: Kecskemét, Katona József tér 8. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság, és a regionális részvénytársaságok • Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezenkívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban. Előfizetési díj egy évre 1650,- Ft. • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Kovács András Ferenc

Rembrandt kortársa

*„A forma az, amiben a dolognak valósága áll;
így a feketeség formája a téntának, mert ha
fejér, veres, zöld volna, nem volna ténta,
hanem festék vagy miegyéb; a négyszzegeletűség
formája a táblának, mert ha kerek volna, tányér volna.”*

(Apáczai Csere János: Magyar logikácska)

*Alant a tenger pokla, fent a sós ég –
Kalmárhajós menny, matrózbiblia,
S múlt hajjain templom, katedra, szószék
Inog, míg üdvöt apróz hitvita.
Tudós, tanácsúr, bármiféle rend, rang –
Fontos, ha festik, gögtől életteg...
Föl-fölröhintve fordul félre Rembrandt.
Tányér, hering, kés, hattyú, fél retek.
Van táblakép, bankári hittan, ár, gát –
Majd boldogul Kelet-Batávia...
Hollandus áld meg egy kicsiny tanárkát:
„Honodba vágysz? Mehetsz, atyámfia!
Toronyok várnak rád, s tán hatalmi erkély –
Polgárosodj!... Vár téntanyalni Erdély!”*

Régi nóta, nyútt vonóra

(Hódolat Apáczai Cserének!)

*„És honnan vannak egyházunkban annyian
a kereszténység alapelemeit sem ismerő,
lekipásztori álarcot magukra öltött papok,
lomha hájtömegek, papi állásokkal üzérkedők,
farkasok, bérencek? És az iskolában annyi
élsődi éhenkórász, a tudományok híveinek
álarcát magukra öltött üresfejű emberek,
az iskolaügyek rókái? És az állami életben
annyi megvásárolható bíró, Bileám-követő
ügyvéd, annyi igazságtalan per, méltatlan
adóztatás, zaklatás, zsarolás?”*

(De summa scholarum necessitate, 1656)

*Erdélyben, útszélien,
Apáczai Csere,
Sosem egyes madár dalol –
Csak dolmányos varjak hangján
Akácfa csicsereg.*

*Mit sem tud az Magyar
Encyclopaedia
Effélékrül... Barbár nyájban
Mívelt agynak, nagyokosnak
Lenni komédia!*

*Te se akarj bölcsebb,
Csak taplósabb skólát –
Pöffeszkedő palást alól
Galád, kevély balgatagság
Kilóg, mint az lóláb.*

*Tudás lángja korom,
Mit kanyargós füst pök –
Kiátkozza pártoskodván,
Kegyelemmel pecérkedvén
Pár haragvó püspök.*

„Hol hamiskártyások
Kézelője ont ászot –
Belga külhon küld nyakunkra
Protestálót, independenst,
Doktort, dőre nyomdászt!”

„Egyház ellen való
Kétség, elmevétek,
Gondolkodó kórság, fekély,
Mit hollandus lelkű betűk
Lehelnek belétek!”

„Nem magyar s keresztyén
Ultraiectum s Leiden –
Idegenült szellem fertőz,
Újdon tanok szítnak zavart,
Dúlnak zápult fejben!”

Göggel dördül fosztó,
Farizeus papság –
Álomittas népség nyalja
Orációk hígult levét,
Hazug nagyság tapsát.

Hiába is traktált
Türelemmel Torda –
Kifog rajtad vak gyűlölség,
Hitváddal vág orrba ismét
Gaz hatalom horga!

Ostobák markában,
Apáczai Csere,
Tudományról zsinatolgat,
S béketűrést prédikálgat
A pálca zsigere.

Régi nóták, elnyítt vonók,
Sok hegedős vére –
Mások hitén kufárkodók
Kígyónyelvén peng, buzog az
Antikrisztus bére.

Balla D. Károly

A hiány szerkezete

(Szembesülés, 31–39)*

Nem hiánya jellemzi-e leghívebben a Jelenvalót?

*A fragmentum úgy viszonyul a művészhez, mint
nászutazás a házassághoz.*

(Tsiúsó Sándor)

Annotáció (31)

!••• bizonyos szempontból az ógörög Oresztész–Elektra-történetek modern parafrázisa. A fiatalember Oresztész két egymásnak ellentmondó szellemi örökség közt őrlődik: a zeuszi hatalommal szembeszegülő Agamemnon példája és a lojalitást túllihegő Egiszthosz apai szigora egyaránt vállára nehezedik. Az erkölcsi útvesztőben a több alakban megjelenő Elektra mutatja fel számára a követhető magatartásformákat, miközben szembesülésre készíti őt hol a külvilággal, hol a múlttal, hol a jelennel – és leginkább önmagával.

Ezen szembesülések háttérben ott húzódnak a szerelmi szálak, a barátságok, a folyton átalakuló emberi viszonylatok, sőt: a közelmúlt történelme is.

A *Szembesülés* ugyanis voltaképpen kulcsregény. A görög nevű hősökben az 1970-es, 80-as, 90-es évek közismert figurái: írók, képzőművészek, újságírók, politikusok, később fontos közéleti szerepet játszó fiatalok jelennek meg; azok, akik egy sajátos – a mű egésze révén felrajzolódó – magatartás-tengelyen helyezkednek el: a hatalom (a „zeuszi hierarchia”) túllihegett kiszolgáltatásától a higgadt lojalitáson és passzív rezisztencián át a nyílt opponálásig.

Oresztész az Elektrák révén avatódik be ebbe a világba, és beavatódása mértékében maga is részesévé, később alakítójává válik az eseményeknek. Mielőtt azonban elsodorná a közélet, életének egy váratlan fordulata hozzásegíti ahhoz, hogy egy önmagára nézve érvényes értelmiségi magatartás révén megalkossa a maga szintézisét.

A regény voltaképp ennek a szintézisnek az eredménye, írói összefoglalása.

* FRAGMENTUMOK EGY REGÉNYHIÁNY KÖRNYEZETÉBŐL. *Szembesülés* című regényét a szerző olyan könyv formájában képzei el, amely csupán járulékos szövegeket tartalmaz: fülszöveg, szinopszis, előszó, jegyzetek, egy monografikus utószótanulmány fejezetei, a mű keletkezését napló-szerűen rögzítő Werk stb. Ezek jelentik meg a mű tárgyát, a XX. század utolsó évtizedeinek viszonyait „Argoszbán”, és ezek révén körvonalazódik az a voltaképpeni regény, amelyet a másodlagos közlések segítségével magának az olvasónak kell a maga számára reprodukálnia. Ahogyan az elképzelt fülszöveg fogalmazza: „Ez a regény nem volt, nincs, és nem is lesz soha. Regény nem lesz. Szerkezet, teória, halmaz – ígen. Még ábránd, szerelem, szorongás vagy bűnhődés is lehet, csak regény, regény nem, mert lényegét éppen az képezi, hogy hiányzik. Mihelyst lenni kezdene, már egyáltalán nem lehetne. Hiszen attól van, hogy nincs.”

Jegyzetek (32)

- Vesd össze: „Oedipus a drámából s a drámában van; Elektra a dráma előtt is volt s utána is lesz” (Németh László).
- Vesd össze: „...elősegítik egy olyan hamis tudat kialakulását, amely immunis saját hamisságával szemben” (H. Markuse: *One-Dimensional Man*).
- Mint Steiner is, aki a matematikai egzaktuság és kiszámíthatóság káprázatáról értekezik.
- Az itt kifejtett nézetek sok tekintetben a regény születéséhez is kulcsot adnak. A „fenomén” fogalmának jelen értelmezése és a bölcselő hajlamú, Korinthoszból rég elszármazott festőművész azon véleménye, amely szerint nem maguk a vizsgálandó dolgok az érdekesek, hanem a vizsgálandó dolog struktúrájáról vallott ismereteink összessége – beépülnek a szerzővel itt azonosulni látszó Oresztész tudatába.
- Ugyanez tömörebben a szerző munkanaplójában: „A kierkegaardai szubjektum nem úgy és nem azért tételezi a külvilágot, hogy birtokba vehesse, hanem azért, hogy a tőle való abszolút különbözőségét kifejezze”.

Werk (33)

(1995)

- A hiányregény átfogó koncepcióját korábbi ötleteim alapján végül is Gyulán dolgoztam ki, ahol volt egy kis családi nyaralásunk: irodalomtörténész-barátunk, Elek Tibor hívott meg, a gimnázium betegszobájában laktunk (érkezésünkkor a gyógyszereszagot megérező lányom e szavakkal esett kétségbe: „Nem akarok patikai szobában lakni”). Az egész napos strandolások után hazaérkezve és az ágyon végigfeküdve vázoltam fel egy piros műbőr borítójú irattömbbe a *Szembesülés* végleges tervét. Minden nap hozzátettem valamit, gazdagítottam egy-egy újabb ötlettel, elágazásokat indítottam a törzsből, belső összefüggéseket teremtettem, kidolgoztam a részek viszonyát egymáshoz és a művészhez. Észre sem vettem, amint lassan összeállt a hiány szerkezete.

Itthon aztán nagyon megindult a munka. 4–5 flekket is megírtam naponta. Az első komolyabb probléma, amelynél megakadtam, a következő: hogy az elképzelt regény görög nevekké operál, az rendben van; hogy elárulom: voltaképpen kulcsregényről van szó, rendben az is; kérdés, hogy majd a *Jegyzetek* is ezt a játékot játsszák-e, vagy itt térjek át a valós nevekre, helyszínekre – hiszen az áthallások felfedése itt logikus lenne; ez esetben azonban mi értelme van a görögösítésnek, ha mindjárt el is árulom a megfeleltetési kódokat?

Jegyzetek (34)

- A regény talán legfontosabb, egyben legmeggrázóbb epizódja: a tulajdonképpeni „igazi Elektra” első megjelenése. A hús-vér kamaszlány itt az elvont, szimbolikus értelmű Elektra harmadik, legerőteljesebb megjelenési formájaként lép be a regénybe. A jelenet drámai feszültségét az okozza, hogy e pillanatban Oresztész nem tudja, kivel találkozott. Egyáltalán nincs tudomása Agamemnon leányának a létezéséről, s végképp nem sejtí, hogy a Püladész társaságában őt meglátogató hallgatag kamaszlány éppen ő lenne. Az ősi keleti labdajátékba úgy kezdenek, hogy Oresztésznek fogalma sincs, kivel pattogatja órákon át a fehér golyót a zöld asztalon.

- Elektra megérkezése Argoszba és találkozása Oresztésszel sokban emlékeztet a görög tragédiák megfelelő momentumára, azzal a különbséggel, hogy ott a halottnak hitt Oresztész érkezik meg Püladésszel, s nevét, kilétét eltitkolva keresi fel Elektrát.

Mint ahogy – például Szophoklésznál – a drámák egyik legszebb, igazi katartikus pillanata az, amikor Elektra rádöbben: nem a halálhírt megerősítő hírnök, hanem tulajdon bátyja áll előtte, ugyanúgy a két főhős regénybeli találkozásának is van egy megvilágosító pillanata: az, amikor a nagy labdacsa után Oresztészék házában Elektra megáll a ki-függesztett, Egiszthosz tanárkodása idejéből származó hatalmas egyetemi tabló előtt, és az egykori diákok fényképén végigfuttatva tekintetét – váratlanul, mintegy elszólva magát – felfedi kilétét, imígyen szólva: „Az ott az anyám, az meg az apám szeretője.” Oresztész maga is a fotókra meredt, és a két diáklány kilétének rögzítése után behelyettesítette őket Elektra állításának két ismeretlenje helyére. Ezek után az „apám” azonosítása csak egyféleképpen történhetett. Lassan ízlelgetve a sosem kóstolt ismeretlent, mintegy szándékosan késleltetve az utolsó műveletet, szinte el-elkapva tekintetét a valóságról, ráhunyorogva a dolgok valódi állására, döbben rá arra, hogy ez a különös viselkedésű koravén gyereklány, akivel már bizonyosan találkozhatott valamelyik korábbi életében (erre utaltak az ösztönök legmélyéről feltörő sejtelmek és a Püthia homályos jóslatai), és akit Püladész „elfelejtett” bemutatni, ez a kifürkészhetetlen, titokzatos, egyszerre vonzó és taszító, sorstragédiákból kilépett ógörög tinédzser nem más, mint Agamemnon bosszúvágyó leánya.

- Összehasonlításul: Németh László a Szophoklész-tragédiákról szóló tanulmányában ezt írja Elektráról: „tele van fekete idővel már a dráma elején”.

- A harmadik rész első három fejezete alighanem a regény legszebb, legegységesebb, legnagyobb műgonddal kidolgozott része. Talán itt található a legtöbb hagyományos értelemben vett epikus elem is: Oresztész utazása és érkezése Athénba, meghatódott bolyongásai a történelmi helyeken, találkozása Elektrával, a lakásukban töltött este, majd magányos csavargásai a belváros nyüzsgésében – mintha „valódi regényt” olvasnánk: az egész kicsit ki is esik a mű egyébként igen szaggatott, meg-megtörő, az idősíkokat oly gyakran változtató stílusából.

- Az Engels téri buszállomáson játszódó epizód leírása egy korábbi szövegváltozatban összefogottabb: „Úgy fordult meg, mint aki csodát sejt a háta mögött... Arcának első rándulása kielemezhetetlen volt. Csalódást szerettél volna felfedezni tekintetében, a hát-tegy-ilyen-kis-szürke-egér-vagy döbbenetét, de ez az első pillanat a szoroson egymásra halmozódó érzéseket foglalta magába, kibogozhatatlan hálózattá kuszálva a hát-megismertél meglepetését, az azt-hittem-el-sem-jössz váratlan örömét, a nem-ilyennek-emlékezek bizonytalanságát, a hát-mégis-egymásra-találtunk meghatottságát és a most-már-csak-együtt fogadalmát.” Alább: „Mert a szerelem mindig új, tiszta és meztelen, mentes a korábbi szerelmek fekélyeitől.”

- A levelet Oresztész Athénban, megérkezése estéjén írta; ebben adta meg elérhetősége adatait is Elektrának, aki egy nap késedelemmel ugyan, de mégis felhívta szállásán: értette is, meg nem is, miért akar vele ilyen nagyon találkozni Egiszthosz fia.

- A levél megfelelő részlete: „Agamemnon neve a mi családunkban kimondhatatlan, mint Hádészé. Csoda-e, ha a te létezésedről sem tudtam, és csoda-e, hogy amikor megtudtam: vagy, s hogy te vagy az, aki meglátogattál, akkor mozdulni és szólni sem tudtam a meglepettségtől – és a meghatottságtól. Mire szavaidból („Az ott az anyám, az meg az apám szeretője”) megfjettem, ki is lehetsz valójában, te már hirtelen el is köszöntél és halkán behúztad magad mögött az ajtót. Püladésztől megtudtam, még aznap visszautattál Athénba. Én meg ott maradtam Argoszban, belevetve a végtelen magányba és a nyomasztó tudatlanságba. Egy teljes évem ment rá, hogy mindent, amit lehetett, megtudjak Óróla, az előlem apám által gondosan eltitkolt Agamemnonról – apádról. Ugyanez az

esztendő arra is elegendő volt, hogy megértsem: míg gyerek voltam, apám tekintélye mint hegyezett cölöpöket, úgy verte le bennem az evidenciákat, s ha én sem botorkálni nem akarok tovább közöttük, sem beleszakadni abba, hogy megfeszített felnőtt munkával kinyúvöm valamennyit, akkor hatalmas rugaszkodással fölibük kell emelkednem, feloldódva egy magasabb értékrendben. Ahhoz pedig nem kellett sem egy év, sem egy hónap vagy nap, elég volt egyetlen delphoi pillanat, hogy rádöbbenjek: ebben a felmagasodásban senki más – csak te lehetsz segítségemre.

Ezért írok hát neked Athénbe érkezésem első estéjén – esztendőnyi felkészültségemtől felbátorítva, de pillanatnyi félelmek éles kései közül, erőt véve férfibüszkeségemen.”

- A korábbi szövegváltozatban: „valójában Egiszthosz kezében volt-e a hatalom, amellyel üthetted, vagy egyenesen a hatalom volt az, amely Egiszthosz keze által sújtott le?”

- A korábbi verzióban így: „Athén nagy város, mégis kicsinek bizonyul, ha ketten kettesben akarnak maradni benne. Anyám látni szeretne téged, mondta, pedig tudta, Klütaimnésztra csak késő este érkezik haza. Valójában ő volt az, Elektra, aki látni akarta Oresztészt: kabát nélkül, utcai viselkedési pózok nélkül, Agamemnon kedvenc foteljában – vajon ott is annak látszik majd, aminek mutatja magát?”

- Vörösmarty és Ybl Miklós együttes említése a helyszínt Fóttal azonosítja.

- A jeles argoszi grafikus sorozatának, *A fák életének* egyes darabjai szinte minden áttelepült értelmiségi család otthonában megtalálhatók. A szülőföld ilyen értelmű átmenése különösen jelentős szimbólum ez esetben, hisz a két fa, amely alatt Oresztész és Elektra összehúzza a két fotelt, hogy áthajolhassanak egymáshoz, voltaképpen a királyi pár, Agamemnon és Klütaimnésztra allegóriája.

- Eredetileg így: „Van, hogy szónál a hallgatás / erősebb, s van, hogy hallgatásnál jobb a szó.” Euripidész: Oresztész, 638–639.

- Mikor Agamemnon súlyos betegen Athénba érkezett, Elektra fényképét küldte el a nagy Menelaosznak, így tudatva a költőfejedelemmel: sikerült Argoszból kimenekítenie magát. Az *Egy mondat Spártáról* írója ugyanezt a fotót postázta vissza, hátlapjára róva elfogult üzenetét. A fényképet Elektra és anyja ereklyeként őrizte lakásán, különösen Agamemnon halála után, így a teljes bizalom megnyilvánulásának számít, hogy Oresztésznek is megmutatták.

- A vonatkozó rész leírása Oresztész naplójában: „Az anyja csak későn jött haza; megvacsoráztunk. Közös rábeszélésükre beleegyeztem, hogy ott alszom náluk. Klutaimnésztra kivett nekem egy pizsamát a szekrényből, aztán magamra hagytak a kissozóban.

Tudtam, hogy a két éve halott Agamemnon pizsamáját kaptam. Rövid gondolkodás után felvettem.”

A szembesülés üzenete (35)

!••• ha a műveknek lenne mondanivalója, üzenete, akkor a művészek alighanem azt alkotnák meg, s nem vesződnének csendéletekkel, szimfóniákkal, drámákkal, regényekkel, költeményekkel. Így nem fogadjuk el azt a megállapodást és gyakorlatot sem, amely szerint valamely banalitások és féligazságok nyelvére lennének lefordíthatók ezen üzenetek. *Minden mű üzenete maga a mű.* Sem tömörebben, sem másként megfogalmazni nem lehet. Ami lehetséges, az csupán annyi, hogy eljutunk olyan felismerésekig, amelyek a mű lényegi mozzanatainak lehetséges (de nem kizárólagos) vetületei. Ezen vetületek némelyikét talán érdemes bemutatnunk, pillanatig sem gondolva azt, hogy egy épület tervrajza vagy homlokzatának fényképe azonos lenne ezen épület lényegével, ugyanakkor belátva, hogy megismerhetőségének fontos kellékei.

Amire vállalkozhatunk, az tehát nem több, de nem is kevesebb, mint hogy feltérképezzünk egy olyan összefüggésrendszert, amely, reményünk szerint, hiteles leképeződése a mű tényleges, többdimenziós építményének. Ezen „térkép” segítségével azután ki-ki ön-maga indulhat el a mű szerkezeti elemei között, hogy a szövevényes, áttételekkel és rejtett megfeleltetésekkel terhes viszonyrendszer útvesztőjében ráakadjon az ön-maga számára érvényes – de köznapai szavakkal aligha megfogalmazható –, személyre szóló üzenetre, a maga *Szembesülésére*.

Jegyzetek (36)

- Utalás Agamemnon forgalomból kivont fő művére.
- Oresztész gondolatait a korábbi szövegváltozat hiányos és nominális mondatokban közvetíti: „Pánik az agyban. Hát mégsem. Hát mégis. Meddig várjon? S mivégre? Elmegy. De hátha épp akkor...”

Az érvényesség csődje. Visszamenőleg minősítő tagadások.

Hát ennyi. Egy elvetélt epizód.

És a meghatott fogadkozások? Minden visszhangzik. A valahogy-úgy-kellene-apám-és-apád-között konklúziója. A csak-a-tétlenségre-nincs-mentség elhatározása.

De mégsem.

Vagy mégis?”

- Miután hiába várt Elektrára, Oresztész a Filmmúzeumban a *Help!* című Beatles-filmet nézi meg. Élményéről később levélben számol be argoszi barátainak, többek között ezeket írva: „És ahogy ott énekelték fiatalkorom bálványaival együtt az ostobácska dalszövegeket – fejből tudták valamennyit –, és mindannyiszor meghatódtak, amikor meghatódniuk illett, nos, akkor megbocsátottam nekik. Megbocsátottam a punkot meg a diszkók ráógumi-zenéjét, mert láttam, tudnak még tisztán és naivan rajongani tiszta és naiv dolgokért, amelyekről akkor még nem akartam elhinni, hogy egy ugyanolyan mocskos és álszent világ manipulációihoz tartoznak, mint amilyenben magam is élek”. Jegyezzük meg itt meg, hogy bár Oresztész fiatal-kora bálványainak nevezi John Lennon csapatát, ekkor még maga sem lehet több 22 évesnél.

- Oresztész athéni levele, amelyet hazaküldött argoszi barátainak. Az episztolának nincs címzettje, nincs megszólítása, ugyanakkor több barátjához név szerint is fordul benne. Minden bizonytalanságát több példányban állította elő, és külön-külön postázta.

- Agamemnon és Egiszthosz történetét úgy fűzi bele levelébe Oresztész, mintha az egész Elektráról – és mintegy véletlenül – jutna eszébe; valójában tudatosan előkészített vallomásról, hitvallásról van szó: a tekintélytisztelet antiszérumával Elektra révén beoltott Oresztész confessiója ez, amely tartalmazza a legfőbb, legmegrázóbb szembesülés implikálta következtetéseket.

- Oresztész naplójában mindez nyersebben: „Elektra nem hajlandó velem kijönni Agamemnon sírjához.”

- Aiszkhülosz: *Áldozatvivők*, 244–245.

- Ágnes elköltözése Argoszból: a regény első elszakadás-motívuma. Pontosabb, részletesebb – és kicsit átformált – leírása a szerző *A nyolcadik gesztenye* című elbeszélésében olvasható.

- Oresztész alexandriai látogatását (más nevekkkel) a szerző *A tolvaj* című novellájában is feldolgozta.

- A korábbi szövegváltozatban így: „Oresztésszé csak az válhat, aki az Elektrák hiányát is képes elviselni.” Alább: „Oresztésznek Ágnes hiányzott először” – mennyivel sze-

rencsébb ez, mint az itt olvasható spekulatív, kimódolt mondat: „A hiány kísértő ereje a negatívált Ágnes alakjában vonta a kétségek keresztjére első ízben Oresztészt.”

• Utalás Babits Mihály *A golyakalifa* című művére. A lélek kettőssége itt a *vanhoz* és a *nincs*-hez viszonyuló, ellentétes előjelű, de szinte azonos eredményű pszichikai folyamatot példázza.

Az ábrázolás struktúrája (37)

I••• voltaképp egy alapellentét azon következményeit kívánja ábrázolni, amelyek a főhős életének meghatározó motívumaivá váltak. Ezen belül az említett ellentét szerkezetileg meglehetősen összetett, és nincs megfelelő fogalmunk, szavunk ahhoz, hogy azon összetettségében megnevezzük. Sokrétűek a következmények is, így a főhős életének alakulására gyakorolt hatásuk definiálása szintén nehézséget okoz. Épp ezért az elemző úgy érzi magát, mintha egy félig lángoló és másik felével vízbe mártott kosárnak a tartalmáról kellene beszámolnia, amelyben vegyesen találhatók gyümölcsök, kövek és fogaskerekek, illetve további kisebb kosarak, amelyek a maguk részéről más-más arányban lángolnak és áznak ugyancsak változatos kacataikkal együtt. Konkrét és végleges megjelölések helyett így inkább megközelítéseket tehetünk, s ezek láncolatba állításával alakíthatunk ki valamelyest is hiteles képet.

Első megközelítés: A regény annak az ellentétnek az árnyalt bemutatása (I), elemzése (II) és feloldási kísérlete (III), amely egy fejlődő individuum (Oresztész) két tudati szférája (IV) közt létesül, s amely két erkölcsi-etikai magatartásforma konfliktusára (V) vezethető vissza.

Ez, ha tetszik, a makrostrukturális megközelítésből eredő definíció. Bár a regényt globálisan megragadja, voltaképp semmit nem mond róla. Így mélyebbre kell hatolnunk, a köztes (mediális) struktúrák világába, s a definíciókban számokkal (I-től V-ig) jelzett fogalmakat ki kell terjesztenünk. Az első megközelítést legelőbb abban a vonatkozásban bővíthetjük, hogy felfedjük az Oresztész tudati szféráját megosztó ellentét mibenlétét (nyelvlogikai megfontolásból a bővítést hátulról kezdjük). Vagyis:

Bővítmény (V): A két tudati szféra regényben bemutatott ellentéte az egiszthoszi (V/1) és az agamemnoni (V/2) erkölcsi-etikai magatartásforma konfliktusára vezethető vissza, amelyek közül az első a tekintélyelvűségen és a lojalitáson, a második az öntörvényűségen és az ellenzékiségen alapszik.

Ezek után nevezzük meg az ellentét által megosztott tudati tartományok milyenségét:

Bővítmény (IV): A regény azon két tudati szféra ellentétét mutatja be, amelyek közül az első (IV/1) a felnőttkori önálló eszmélésig rögzült mentális adottságokat tartalmazza, vagyis azokat, amelyeket a Család és az ezzel összhangban működő Iskola alakított ki. Az ezzel ellentétet képező második tudati szféra (IV/2) az individuum önálló élete folyamán épül ki, s tartalmát, milyenségét esetünkben főleg érzelmi kötődések határozzák meg, illetve azoknak a személyeknek a gondolati-érzelmi világa, akik iránt Oresztész vonzalmat érez, s akikhez fűződő szerelme az átélés intenzitása folytán befolyásoló tényezővé válik.

Tudnunk kellene továbbá, hogyan történik az első megközelítésben megadott ellentét bemutatása, elemzése, és melyek a *feloldási kísérletek*. Fogalmazzunk talán így:

Bővítmény (I, II, III): A regény a két tudati szféra közti ellentétet Oresztész változatos szituációkban történő szerepeltetése révén *mutatja be*; gondolati-érzelmi fejlődésének és belső vívódásainak ábrázolása révén *elemzi*; és megvilágosító lelki mozzanatai, ún. szembesülései révén *kísérli feloldani*.

Az első megközelítés ismeretében lépünk tovább:

Második megközelítés: A regény elsődlegesen Oresztésznek a zeuszi hatalmat hirdető, tekintélyelvű egiszthoszi koncepció és az ezzel szemben álló, öntörvényű agamemnoni szellemi örökség közötti vívódását mutatja be; másrészt a fejlődő pszichikumú Oresztész viszonyát az Elektrák előtti, közbeni és utáni önmagához.

A fenti megközelítést joggal nevezhetjük mediálisnak, köztes jellegűnek, amely a regény makrostruktúrája felől már behatol annak finomabb szerkezetébe. Az egyik lehetséges bővítésnek nyilvánvalóan arról kellene valamit elárulnia, hogy az Agamemnon–Egiszthosz ellentét épp az Elektrák megjelenése és hatása révén injektálódik Oresztészbe, egy másiknak meg arról, hogy az Elektrák változatos megjelenési formákban mint Oresztész szerelmei fejtik ki ezt a hatást. Oresztész fejlődéséről szólva a külső hatásokon kívül saját elemző-mérlegelő gondolkozását, szintetizálóképességét is említeni kellene, továbbá azt, hogy a végső szintézisre már Éva feltűnése és jelenléte készíti.

Mindezek után egy meglehetősen összetett definíciót kapunk, amely már behatol a vizsgált mű mikrostruktúrájába, ugyanakkor bizonyos mértékig tartalmazza a korábbi megközelítések eredményeit is.

Harmadik megközelítés: Amit a *Szembesülés* ábrázol: A) lojalitás és ellenzékiesség, tekintélyelvűség és öntörvényűség ellentéte Egiszthosz és Agamemnon konfliktusában; B) ezen ellentét leképeződése a fejlődő individuum (Oresztész) pszichéjében két ellentétes tudati szféra formájában; C) az ellentét felismerése és átélése Oresztész részéről: C/1) a három alakban megjelenő Elektra és az ezen alakokhoz kötődő szerelme következtében, C/2) a kétféle örökséghez fűződő érzelmi viszonya révén, C/3) elemző, mérlegelő gondolkozása, józan ítélőképessége eredményeként; D) az ellentét feloldási kísérlete Oresztész pszichéjében: D/1) az Elektrák által kiváltott *Szembesülések* során, D/2) Éva megjelenésével, aki a permanens ••• |

Jegyzetek (38)

• Utalás Júlia korábbi játékoságára, barkochbázásukra, a közösen írt szekreter-versekre. A pontos Babits-idézet így fest: „Adj játékot, s az Ifjúság csúf hamuja alól fölcsillog a Gyermekség boldog parazsa!” (*Halálfiái*).

• Utalás Püthia egyik későbbi kijelentésére: „A tanulás szedi le tudásunkról a szépség hímporát.”

• Az említett hatalmas platánfa még évekig a korinthuszi kórházkert ékessége volt, majd, hasonlóan a regény szereplőit boldog ifjúságukra emlékeztető más rekvizitumokhoz, az új rendszer áldozatává vált: nagyarányú építkezés kezdődött, és bár az új épület-tömbök első falait csak évtizeddel később húzták fel, a kórházkertet már jó előre feldúlták, gödrökkel lyuggatták, beszórták törmelékkel, hogy aztán hosszú-hosszú ideig semmi se történjen a szertehagyott szerszámok és felhalmozott csövek, armatúrávasak teljes elrozsdásodásán kívül. A kórházkertnek ezzel az elkeserítő látványával akkor találkozik Oresztész, amikor Püladészt kezdődő depressziója miatt utalják ••• | ••• fogalmazza meg a maga számára a következőket: „Nem bíbelődöm futó depressziókkal és múlt tudatzavarokkal. Úgy tervezem, hogy egyszerre, teljesen és visszavonhatatlanul fogok megőrülni.”

• A hármas számú *Szembesülés*ben így: „A kétely rohamai. Lebomló szerelem. A lélek kifekélyesedik.”

• Az állítás – „az emlékezet ragaszkodik a részletekhez” – voltaképp Déry-parafrázis. A *befejezetlen mondat*ban olvashatni: „Az emberi indulatok csakúgy, mint az emlékezet,

ragaszkodnak a részletekhez, amelyektől eredetüket kapják, s amelyekhez, mint a megifjodás forrásához, mindig kénytelenek visszatérni...”.

• A korábbi szövegváltozatban frappánsabban: „Úgy érezte magát, mintha zsebében szakítólevéllel készülne minden randevúra.”

Cselekmény vagy állókép (39)

|••• a szó hagyományos értelmében nincs szüzséje, meséje, nincs kronologikus sorrendbe állítható eseménysora, nincsenek a szó szokványos jelentésében vett történései. Az epizódok inkább állóképszerűek: mozgás helyett helyzeteket találunk, cselekvés helyett cselekvési szándékot, történetmondás helyett monológokat. Ha nagy-nagy ritkán meg is mozdul valami, akkor egy parányi mozzanatra megállapítások, értékelések, emlékek, elképzelések, következtetések egész sora épül rá, szinte úgy tűnik, hogy a kis történés csupán ürügyül szolgál a „felépítmény” létrehozásához. Am az emeletek stabilaknak tűnnek: hiába rántanánk ki a cselekményt, a rá telepített toronyház megáll egymagában, megtartja önnön logikája, szerkesztettsége. Ezzel szemben a cselekvő mozzanat önmagában sovány banalitásnak tűnik.

A regény meséjének, sztorijának a megragadása nehézségbe ütközik azáltal is, hogy a szerző bámulatos szaporasággal váltogatja az idősíkokat és a helyszíneket. Nemcsak a részeknek vagy fejezeteknek, hanem gyakran még az egyes bekezdéseknek – ad absurdum: mondatnak – sem egységes az ideje, a helye. Így aztán nemritkán – a regény meséjének rekonstruálásakor – problémát okoz egy-egy esemény besorolása az időrendbe. Legtöbbször csak bizonyos összefüggések, ok-okozati viszonyok felismerése valószínűsíti az elő- és utóidejűséget.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a szerző minduntalan kilép, kiles, kikacsint a regény idejéből. És itt nemcsak a múltbéli események gyakori felidézésére, a rájuk történő utalásokra gondolunk, hanem arra is, hogy epizódok sorára a „szerzői jelenből” láthatunk rá, sőt, olykor egy ennél is távolabbi időből, amikor is valamely feltételezett, megjósolt jövőből kapunk üzeneteket.

|••• a regény keretjátékáról. A mű legelején és legvégén ugyanazon a helyen és azonos szituációban találjuk Oresztészt: egy kiserdőben, hajladozó páfrányok és fel-felröppenő denevérek közepette, amint forrás víztükréhez hajlik. Abban azonban nem lehetünk teljességgel bizonyosak – erre semmilyen utalást nem találunk –, hogy e két helyzet időben is egybeesik-e. (Főként, hogy a helyszín még kétszer megjelenik a regényben, habár módosult tartalommal.) Mégis valószínűsíthető, hogy e bizonyos kiserdőben Oresztész csak egyszer fordult meg, mégpedig Agamemnon sírjától jövet. Egyetlenegyszer hajlott a forráshoz is; az eltérések csupán a felbukó emlékképekben, illetve „jövő-hallucinációkban” mutatkoznak meg. Némi elemzői túlbuzgósággal akár azt is állíthatnánk: a regény egésze nem egyéb, mint a forrás víztükrébe néző Oresztész emlék- és fantáziaképeinek bizonyos elv szerint elrendezett gyűjteménye. Metaforikusabban: mindaz, ami a regényben megjelenik, a gazdagon árnyalt állókép: Oresztész víztükörben feltűnő arcma mögül csillog élénk.

Horváth Elemér

randevú

*csornán – keleteurópai kisváros –
a nemzeti hősről elnevezett utcában
egyébként teljesen normális lakóhely
él egy kislány akit eddig észre sem vettek a felnőttek
(a rousseau-i értelemben természetes)
de most 15 s 16 között
ahogy kilép a kiskapun
és be a történelembé
a feszültség rögtön nyilvánvaló
az egyetemista aki elkíséri tejért
kissé regresszív módon visszalép
eluard s aragon verseiből
a tejeskanna és a lány közé
s elindulnak a jövőbe
amely ebben a pillanatban minden egyébnél fontosabb
s még nem is létezik*

az amerikai ápolónő

*saját bevallása szerint
nem volt hazája sohasem
se háromszéken ahol született
se budapesten ahová áttelepült*

*végül new yorkban kötött ki
érthetően s talán logikusan
de mindenképp véglegesen*

*hívónak vissza de nem megyek
nem teszem ki a gyerekeimet
annak amin én átestem
itt legalább szabad vagyok*

*egy kisvárosi kórházban
ápolta feleségemet*

szakértően és gondosan
egy amerikai egy amerikait
függetlenül attól hogy pápua
lengyel román
vagy erdélyi magyar

lárpúrlár

kérdés mi a fenének írt mikes?
s kérdés mi a fenének magyarul?
kérdés továbbá hogy a levelek
csak mellékesen irodalmiak
(ez az ember nem is fontoskodik)
címezettjük nő és kitalált alak
akitől választ nem is várt soha
terápia volt-e a viszonyuk?
afféle fiktív maszturbáció?
a nárciszista végső várfoka?
montaigne legalább tudta mit csinál
miért kinek és minnek ő csak írt
pillanatnyilag s átmenetileg
egy török kisvárosban senkinek

ferenc apokrif himnusza

édesanyánk dicsértessék a por
amelyből vétetünk
azért mert meleg és simogató
csornán firenzében és newyorkban
ugyanúgy mint assisiben
s minden vitát kizáróan kanonizált
annak ellenére hogy pantheisztikus
s mert ide visszatérünk végülis
marxi bizonyossággal történelmien
ahogyan írva van
ezek az apokrif sorok
szolgáljanak mementóként
ilyenkor tavasszal amikor a világ
életittas végtelen és örök

a spirálfüzet után

*első verseimet
egy vonalasba irtam be
(a simalapos volt a rajzoké
a nagykockás a számtané)*

*ha pacnit ejtettem
– akkor tanultam a zsinórirást –
az egész elrontott lapot
lerántottam a spirálról
s újra kezdtem egy másikon*

*40-50 lap lehetett
s a kamasz hiúság
gyorsabban elfogyasztotta
mint az üresség ihlete*

*amire írógépem lett
s a versek megjelentek nyomtatásban is
– gyerekes önmutogatás? –
nem volt több szükségem reá
a mór megtette kötelességét
a mór mehet*

*most öregen gyakran eszembe jut
hogy halandók vagyunk
hogy az egész tündéri társaság
– versek írógép és spirálfüzet –
idő kérdése csak
hogy utánuk semmi következik*

a szovjet félcipő

*apám vette az orosz kantinban
és azonnal kedvencem lett
elegánsabb mint a papucs
és tartósabb mint a bakancs*

*(a kényelem akkoriban
a hiúság szolgálólánya volt)
hamarosan
hétmérföldes csizmának bizonyult
bár ezt maga sem tudhatta*

asszimiláció?

benne léptem át a határt
szabad és nemszabad között
először és véglegesen

szögletes orrával
firenzében is sokáig
fölhíotta magára a figyelmet
(amiért többször megsarkalltattam
s új talpat is kapott)

mahopacban kopott le rólam végülis
vagy én koptam ki belőle
késő honfoglaló
ez persze propaganda csak

ott írtam verseim javát
ahova vitt fiatalon

kívül

Molnár Vilmos

Béla kézre kerítése

Október közepén többnyire már csípősek a hajnalok. A gyárnegyed környékén, ahol véget ér a város, még csípősebbek.

Szemekben az álom maradéka, nem fog a beszéd senkit. Halotti menethez hasonló, csak valamivel gyorsabb vonulás. Morcos képpel, tömött sorokban, szaporán a gyárkapu felé. Egykedvű, egyenletes, egyirányú mozgás; egyremegy.

De most szembe is jönnek: kettő. Egy pár rendőr. Többnyire úgy csinálják, hogy az egyik altiszt, a másik kiskatona. De ezek úgy csinálják, hogy mind a kettő altiszt. Egyenruhában, egyforma rangban, egyszerre lépnek. Erősen pár-rendőr ők ketten: ikrek. Tényleg azok, születésüktől fogva. Nem mintha másképp is azok lehetnének. Párabbak ők minden pár rendőrnél. Másrészt egyenruhában az ikrek is ikrebbek.

Tudják ezt ők is. Kicsit rá is játszanak. Egészen egyformán csinálnak mindent. Mozdulataik feszesek, csak semmi lazaság. A hám nem akkor boldog, ha lötyög, hanem ha ráfeszül a lóra. Fellépésük magabiztos, érződik, hogy nem ma kezdtek. Hatásosan alakítják azt, aminek hatásági szervnek látszania kell. Hadd ámuldozzanak a népek.

A népek nem ámuldoznak. Kicsit viccnek hatnak ők így együtt. De kora reggel a népek nincsenek vicces kedvükben. Rendőrtől még annyira sem. Nincs semmi röhögés. Némán kitér előlük mindenki.

Egyedül egy ember az egy ember. Megduplázva kicsit már olyan, mintha jelentene valamit. Mintha szükségesnek látták volna őt megismételni. Fontosságát hangsúlyozandó. Fontos dolgokra nem figyel a nép.

A vagongyár és a villanytelep között sáros utca kanyarodik be. A végében a régi papírbegyűjtő elhagyott raktárai. Szavatoltan szélvédett hely, a betontető nem ázik be, az ottfelejtett papírhalmok előzékenyen kínálkoznak takaróként. Régi *Színházkritikák* lefűzött évfolyamai, Nietzsche-könyv leszakadt borítója, kisé megpörköldött szélű *Élet és Tudomány*. Egy kulturált hely. Kívánhat-e jobbat alvásra valaki?

A hatóságok tudomása szerint itt lapul meg Béla. Vezetékeve bizonytalan, talán nincs is neki. Nem akar ő urizálni, ő csak egy olyan egyszerű Béla. Nem sok vizet zavar, többnyire szem előtt sincs. Torzonborz vörös szakállá némileg ugyan vad külsőt kölcsönöz neki, koszoszöld pulóvere sem hat bizalomgerjesztően. De máskülönben egy egészen ártalmatlan Béla. Eléldegél a régi papírbegyűjtőben. Falatozni eljár az üzemi étkezde kukáihoz.

Egyet-mást azért csak elkövethetett Béla. Vagy valahol valamit láthatott Béla. Vagy valamiképpen veszélyt jelenthet Béla. Vagy valami. Ha már érte jött a hatóság. Ha már elő fogják állítani.

Egyszerre két jobb kéz is nehezedik Béla vállára. Egyik jobbról, másik balról. Hadd érezze duplán a törvény erejét. Ha netán renitenskedni akarna. Ha netán csacska dolgokkal próbálkozna. De Béla nem akar, de Béla nem próbálkozik. Akkor szó nélkül indítson előre! Béla szó nélkül indít. Mintha így lenne rendjén. Lehet, így van rendjén. Egy Béla ne kérdezősködjön. Pláne ne ellenkezzen. Örvendjen, hogy luk van neki ott. Örvendjen, hogy tud kakálni. Úgymond.

Mennek szép egyetértésben. Középen, akárha a család kedvence: Béla. Eddig simán ment minden. A hatósági szervek elégedettek. Elégedett lehet a lakosság is. És hálás. A lakosság hallgasson, legyen elégedett és legyen hálás. Bolondos ötlet pedig: egyszerre boldogítani hatóságot, lakosságot. Ez a Béla, ez a Béla!

Ahogy befordulnak a betonépület sarkánál, áll egy alak velük szemben. Torzonborz vörös szakállal van neki is. Koszoszöld pulóver rajta is. Mint Béla, szakasztott olyan arcra is.

Ikrek lesznek ők is, nem egyéb. Azok születésük óta. Nem mintha másképp is azok lehetnének. Nem ma kezdték ők sem. Párabbak ők minden más pár csövesnél. Nincs ebben semmi szándék. Annyi, hogy éppen így adódott. Végeredményben nincs rá törvény, hogy csak hatóság lehet iker.

Szervek pillanatra meghökkennek. De nem túlságosan. Edzett szervek ők nagyon. Átmentek már egyen s másan. Megérttek már emezt-amazt. Miben áll nekik lekapni a másik Bélát is? Egy üptre lekapják. Úgy lekapják, mint a golyó!

Szervek kissé ingerültek. Mi mindennel nem próbálkoznak a civilek! Össze-zavarni az ügymenetet, ahhoz értenek. Nagy svihák lehet ez a Béla is. Nyomhatja egypár dolog a lelkét. Nem csoda, hogy elő kell állítani. Pedig az ember ki se nézné belőle. Vagy belőlük. Annyira pimasz ez a Béla, hogy már Bélák.

Szervek mélyen megbántódnak. Zokon esik, akárhogy is. Ők finomak voltak, mondhatni gyöngédek. S akkor tessék! Pedig tudnak ők tárgyalni másképp is. Efelől nyugodt lehet akárki. Na de majd a székhelyen. Majd odabenn. Addig is indíts előre! Jöjjön ez a Béla, aki kettő! Jöjjön csak szépen! Míg jól megy dolga. Míg jól valagon nem rúgják őt. Vagy őket. Ez a pizsok Béla. Vagy Bélák.

Sok mindent hall, lát, tapasztal; nehéz egy szerv élete. Túl kell tennie magát sok mindenben. Nehéz így végigmenni az utcán is, rezzenéstelen arccal. Mikor a sok népnek huncutul csillog a szeme. Mikor a sok népnek gyanúsán remeg a szája széle. Kurva meló! Kurva Béla! Nehéz szembemenni a szembejövővel.

A népnek pedig huncutul csillog a szeme, gyanúsán remeg a szája széle. A nép mostanra mintha egészen felébredt volna. Jól kinyitja a szemét és figyel. Értően gusztálja a furcsa menetet. Ez már igen, ez igen! Tudnak a zsaruk, hiába!

Az imént is jöttek, de akkor még csak duplán voltak. Aztat még nem lehetett díjnyertes mutatóváznak nevezni, aztat még nem. Nem volt olyan nagy eresztés. Na de a mostani, na de most! Bárki láthatja: kétszer duplán vannak! Ők tudják, hogy csinálják. Értik a módját a zsaruk, az egyszer biztos!

Vigyorognak a népek: viccelődnek a zsaruk! A két jópofa. Vagy a két plusz két jópofa. Ezek a zsaruk, ezek a zsaruk! Egy pillanatra sem tudnak veszteg ülni a valagukon. Annyira hajtja őket az indulat, hogy vidám perceket szerezzenek a népnek. Mennyire szerethetik ezek a lakosságot! Mit meg nem tesznek, hogy javuljon a nép kedélye.

A két szerv kicsit indiszponált. Magabiztosságuk is egészen odalett. Pedig alapjában véve elégedettek kéne legyenek: egy Béla helyett kettőre tettek szert. Igaz, csak egyre szólt a megbízatás. Viszont túl van teljesítve a terv. Bélából bőség lett, Bélából lehet válogatni. Akkor mégis miért van az az érzésük, hogy valami el van cseszve?

Az sem jó, ha túl vidorak a népek, mikor szerv van jelen. Ne mán legyen olyan kedélyes a nép. Az ilyesmitől talál az az érzése támadni a szervnek, hogy rajta vidulnak. Az ilyesmitől bizonytalanodik el a szerv, lesz oda a keménysége. Nem jó az, ha odalesz a szerv keménysége.

A kétely meg csak motoszkál a szervekben, izeg-mozog nekik odabenn. Egyikőjükben inkább, mint másikójukban.

Meg kéne tudni bizonyos dolgot, tisztázni kéne mán valamit. Egyikőjüknek talán, vagy másikójuknak.

Magától adódik a kérdés, el is hangzik nemsokára. Egyikőjüktől, de az is lehet, másikójuktól:

– Aztán... melyikőtök a bélább?

Kukorelly Endre

Samunadrág

Jó

*Jó a gyűrűvétel,
fülbevaló a fülön,
másfél méter
nyakra csavarható szép lánc,
prímán megy a néptánc,
nyakláncban még külön
jól nézek ki összehason-
lítva, de főleg a hasam.*

Ism

*Ismerős Csipkerózsza-álom,
rendíthetetlen ólom,
Világfa, Világszép Nádszál, Többsincs-
királyfi, szegényember fia,
az Operencia,
tudom, van kincs,
nem-aranyból,
aranykakas, aranyhal,
Sicc,
strucc,
tücsök-hangya, sz'oval
mindenféle rovar,
a hét törpék,
ez az egész mesés környék,
hol kurtafarkú malac túr
és Mackó úr az úr,
kőkorszaki szakik, ezeregy éjszakák,
Aladdin, Fridolin,*

*tiündér a fregolin,
mert vannak tiündérek
is, de már nem félek,
szép Tünde
és ronda
néne,
no ne, najád, na ja, kobold, lidérc, na persze,
Bolond Istók, hogy az kinek a verse,
Piroska és a farkas, írta Grimm,
hogy van Weöreske
is, ezért van ennyi rím,
és ennyiféle meske.*

Kom

*Komputer előtt ül apukám, vagy cigizik, vagy elment
focizni, vagy játsszon velem, vagy egyszerre.
Anyukám is cigizik, pedig leszoktak.*

Ren

*Rengeteg kisleány jár az oviba, aranyosak, nem játszanak
velem, mind szerelmes belém, van,
amelyik nem belém.
Hanem mit tudom én, kibe.
Honnan tudjam?
Üvöltenek, mint a vadállat, mint a fába szorult fészek,
nincs eszük, sokszor nem is tudom,
melyikbe legyek szerelmes.
Melyikbe nem.
Melyik melyik.*

Szé

*Szép vagyok, és lehet, hogy okos.
És lehet, hogy ügyes, nagybetűben ügyes, kisbetűben
nem, vesszőben de.*

Kap

*Kaptam Jézuskára rózsaszínű teherkamiont, kesztyűt
madzaggal, mócártkuglit, rucit.
Rucikat.
Ruhát, na, ruha, érthető?! , ru és ha, vili?!
És pléjstésönt.
Jézus, nem tuggya, mi a pléjstésön, atyám!
Nem tudod, mi a pléjstésön, de ha azt se tudod, akkor
mit tucc?!*

Tel

*Teljesen tök a Bandi, azt mondja, menjek hozzá feleségül,
és ezen nevetgél.
Ezen bír nevetni!
Saját magán.
Pedig én öt és háromnegyed vagyok, ő meg öreg, legalább
száz, tudom is én, mennyi.
Csak tíz év múlva fogok férjhez menni, de nem száz
évesekhez, igaz, hogy akkor meg már
mennyi lesz, Jesszuskám!
120 lesz.
Minimum harminc.
Csak viccelek, mert hatvankettő.
És akkor legyen ám legalább ilyen rendes, habfehér
ruhám, földet seprő.
Selyem, te majom.*

Buda Ferenc

Rendkeresés

– Jegyzetlapjaimból –

Kitüntetéseim

Az egyik:

A minap egy 10–12 éves forma kislány köszönt rám a megyei könyvtárral szemközti könyvesbolt előtt.

– Hová, hová? – kérdem tőle, miután visszaköszöntem.

– Most megebédelek, aztán megyek vissza a könyvtárba.

– Ide?

– Igen.

– Ez nagyon jó könyvtár.

– Igen – mondja, majd kisvártatva így folytatja: – Én olvasom ám a verseket, amiket ír, és tetszenek nagyon. És úgy tetszenek legjobban, ahogy ön mondja.

Miért is titkolnám-tagadnám: napokig boldog voltam a szavaitól.

A másik:

A halasiak meghívóján Kossuth-díjasként van kiírva a nevem.

Ugyan miféle elismerésre vágnám még mindezeket felül?

*

De hogy ne csupa örömből álljon az élet: feleségem súlyos bokatörést szenved. Megműtik, törött csontjait egybepántolják, összecsavarozzák. Csontritkulása miatt igen lassú gyógyulás várható.

*

Újfajta dögvész terjed: a kultúra-nélküliség állapota. Térhódítása máris tekintélyes, jövőbeli birodalmának végső határait pedig csak találgatni lehet. Tegnap még a klasszikus latinus műveltség elvesztén sajnálkoztunk – egy-két idős képviselője ha akad mutatóba –, s ma már a tömeges írástudatlanságtól kell tartanunk. No persze: a jelenkor írástudatlanjainak többsége nem ++-et biggyeszt oda kézjegyül. Sőt. Jó néhányuknak *menedzserkalkulátora* is van. (Képrögzítésre és -továbbításra is alkalmas maroktelefonról nem is szólva.) Tollal-ceruzával való folyamatos betűvetésre azonban ezek az emberi lények, a *népuralom neveltjei* már képtelenek (tudok olyan valakiről, akit a felelős beosztásával járó kötelezettség kényszerített rá, hogy újból megtanulja aláírni a nevét), a kitarót szövegolvasás-

hoz pedig legtöbbjüknek mind a türelme, mind a készsége hiányzik, így a szöveg megértése s értelmezése nem kevés kívánnivalót hagy maga után. Vajon csodálkozhatunk rajta, ha már jó ideje kiveszőben, pusztulóban van a magasan képzetek körében is az egyetemesség igénye? (Amit legszebben s legtömörebben alighanem József Attila fogalmazott meg: „A mindenséggel mérd magad!” S amihez nem csupán a rím kedvéért kívánczik oda a strófa 3–4. sora is: „Szi-szegve se szolgálok aljas, nyomorító hatalmakat.”) Félrekönyökli, kiszorítja ezt a törekvést számos tényező: a szűklátókörűség, a szellemi, gazdasági és politikai rövidlátás éppúgy, mint a tévesen értelmezett, pusztán haszonelvű szakosodás. Ez utóbbinak legfőbb hivatkozási alapja: a túlságosan kitágított szemhatárok – úgymond – kedvezőtlenül hatnak az adott tárgykörben való elmélyülésre s az összpontosításra. Mindennél ádázabban rombolja azonban az igazi egyetemességet annak csúfondárosan ördögi torzképe, a szépítő szófordulattal globalizációnak becézett *világgyarmatosítás*. Mi várható mindebből? Ha így megy tovább: a nyers, erőszakos, mindent elárasztó műveletlenség, amelyből majd fuldokló szigetekként tűnnek elő itt-ott a kultúra végvárai; a valódi és hamis értékek egybezúzóása, összekeveredése (aminek következtében természetesen nem a hamis fog megigazulni, hanem a jó, az igazi megszentelté válni); a tömeges elsivárosodás: amidőn a műtűkre-műitalokra rákapatott ínyhez és gyomorhoz hasonlóképp az emberi szellem és lélek – mármint: annak maradéka – nemcsak hogy megelégszik az ún. tömegkultúra műtermékeivel, hanem kifejezetten áhítja, kívánja, sőt követeli azokat. Mert már meg sem bír lenni nélkülük. Mi lesz ebből? Kinek válik ez hasznára? (Mert hogy valaki, valakik busás hasznot húznak belőle, az biztos.)

*

Némi derű a borongásra: lapozgatás közben mesebeli névre és címre akadtam véletlenül a telefonkönyvben. Nem tudom megállni, hogy le ne írjam. (Bánom is én, ha közreadva ez már hírverésnek számít.) Tessék, íme: Buborék Lajos vízvezeték-szerelő, Kikelet utca 24.

Hát nem gyönyörű?

*

Itt állok az inokai Tisza-parton, annak is egy félreeső, nyugalmas szakaszán. Kerékpárral jöttem el a túlparti révig, onnét ide által pedig a nem régóta működő kicsi komppal. Április legvégénél tartunk, most már teljes erővel harsog a tavasz. Az elmúlt napok hideg esői után ma ragyogó tisztára mosott időre virradtunk. Csupa verőfény az égbolt, a füzek, juharok, fehér nyárok lombot eresztenek, az idei fű is vígan gyapjasodik. Fényes fodrocskák ezrei villóznak a vízen, a szemem káprázik bele. Körös-körül az ártéri erdő fái s bokrai közt legalább négy-ötféle madár zengedezése s a zsenge zöld különböző árnyalatai az ezüstös-hamvástól az aranyló sárgás kisliba-színen át a smaragdíg. Lent egy vízbe dőlt s partszegélyhez tapadt jókora ág legtetején barázdabillegető tanyázik. Pár percig némán figyelem, majd közelebb óvakodnám hozzá, de látomra felröppen, majd szorosan a csillogó-villogó víztükör fölött rézsút kanyargó vonalban át-

száll a szemközti partra. Hosszan nézek utána s látom: ott is kiszemel magának egy megrekedt uszadékágot s rátelepedvén azon billegeti tovább a farkát. Nem veszem zokon tőle, hogy faképnél hagyott, inkább azon tűnődöm, hogy lám, a bóbicótól s a kakukktól eltérőleg ez a kis madár egyetlen szó nélkül is be tud mutatkozni. Fenn a töltésen kerekézek visszafelé az átkelőhöz. Akárcsak az imént, a gátór legelésző kecskéi ezúttal is roppant kíváncsian vesznek szemügyre, kiváltképp egy kis fekete gödölye: ő vékonyka ezüstcsengettyű hangján meg is szólít. Nehezen állom meg, hogy odaballagván hozzá meg ne simogassam. Emberi tevékenységre utaló zajok, neszek ide csak messziről, megszűrve hatnak el: a komphajócska motorberregése, a kilépő vaspalló tompa koppanásai. Távolban kakas kukorékol, majd egy szamar iákol néhány sornyt. Micsoda békesség, mekkora nyugalom! Az ember hajlana rá, hogy elfeledkezzen Irakról, Európáról, Amerikáról – az egész lábbeteg világ kínzó nyavalyáiról. Legalább ötpercnyi időre.

*

Az oktatási miniszter legújabb lángező felvetése: „Miért kell a gyermekeknek magyarból, történelemből, földrajzból ugyanazt kétszer megtanulniuk?” Miután a fejemhez kaptam e mondat hallatán, bennem is felvetődött néhány kérdés:

Tudja-e a miniszter úr, hogy a nevelés, oktatás az *szakma*? Van-e valaminő fogalma olyan résztudományokról, mint pl. fejlődéslélektan, neveléslélektan? Hallott-e már, esetleg olvasott-e már az ún. életkori sajátosságokról? Van-e tudomása vagy legalább némi értesülése arról, hogy az általános és középiskolát elvégzettek nem csekély része milyen elképesztő tájékozatlanságot tanúsít irodalmi, anyanyelvi, történelmi, földrajzi – hogy tovább ne is soroljam – kérdésekben? Komolyan úgy gondolja, hogy még kevesebb idő ráfordításával lehet jobb eredményeket elérni? Úgy gondolja, hogy az informatikai eszközök alkalmazása afféle pedagógiai panacea gyanánt megoldást nyújt majd a közoktatás problémáira (akárcsak annak idején a traktor a mezőgazdaságé)? Egyáltalán: fontosnak ítéli-e, hogy az említett területeken való vészes tájékozatlanság megszűnjék vagy legalább valamelyest, fokról fokra enyhüljön? Ha viszont nem tartja fontosnak, úgy mi keresnivalója van azon a poszton, amit betölt?

Jónéhány tanár s tanító barátom, ismerősöm van, valaha magam is tanítottam, ezenfelül felneveltünk féltucatnyi gyereket, s közülük három úgyszintén pedagógus. S mivel sem süket, sem vak nem vagyok, látom s tudom, hogy van néhány alapvető hiányossága oktatási rendszerünknek, a részhibáknak pedig se szeri, se száma. E bajok azonban csonkolással vagy sorvasztással aligha orvosolhatók. Ha fáj a térdünk, sajog, nyilallik a könyökünk, elmegyünk szükség szerint az ortopédiai, reumatológiai, idegyógyászati vagy érgyógyászati szakrendelésre, ám ha a fájdalom a gyógyszerek, fürdők s fizioterápiás kezelések ellenére is megmarad, még akkor sem feltétlenül az amputáció az egyetlen megoldás. Hisz még egy fájós, rozoga végtag is jobb, mint a semmi. Vigyázzunk hát azzal a késsel, s főleg: avatatlanok kezébe ne kerüljön.

*

(Az előző bekezdés parabolája nem egészen légből kapott: feleségemet kísérgetem felülvizsgálatra. Még a műtete után kapott egy pár mankót potom 500 forintért – szinte ingyen van –, most azzal sántikál a kórház folyosóján a baleseti járóbeteg-rendelésre. Itt mindig nagy a forgalom. Dr. Tege – ő operálta: biztos kezű, megnyugtató szavú orvosmester, s igen derék ember – mondja: a négynapos ünnep alatt 42 felvételük volt, ebből 18-at műteni kellett. Távozóban összetalálkozunk Csík Janival. Sápadtan, soványan, botra támaszkodva biceg befelé a fizioterápiás kezelésre, de még így is jó látni, hogy életben maradt, sőt szemlátomást felépülőben van iszonyatos balesetéből. Karján-lábján egy rakás csontja – némelyik több helyütt is – összetörött, jó ideig eszméletlenül feküdt, ám a két kézfeje s az ujjai épségben maradtak: muzsikálhat tovább. Látom, s a szavai nyomán érzem is rajta: ezentúl *másképp* fog muzsikálni, mint *annakelőtte*.)

*

Május 8. Hírek. Csupa rossz hír. Ma reggel Balatonszabadi-Sóstónál egy német busz a tilos jelzés ellenére ráhajtott a vasúti sínekre. A mozdony 200 méteren át tolt-gyúrta maga előtt. Eddig 31 halott, egy rakás sebesült, ezek közül többen szintén életveszélyben. A vonatforgalom szünetel, még mindig folyik a mentés. Más. Irakban az egészséges ivóvíz hiánya miatt felütötte fejét a kolera. Különösen a 4 évesnél fiatalabb gyerekek közül szedi áldozatait. A vízhiány oka: a szövetséges erők szétbombázták a vízműveket, ezért a lakosság vízellátása megoldhatatlan, sokan a folyó fertőzött vizét isszák. Ugyancsak Irakban sííta fegyveres martalócok kegyetlenkednek a kórházakban. (NB. Szaddam diktatúrája alatt megoldották minden téren a közellátási gondokat, így az ivóvizét is, a vallási és egyéb szélsőségesek pedig nem érvényesülhettek.) Ismét más. Egy chicagói középiskolában a „hagyományos” beavatási ünnepségeken a végzős *diáklányok* iszonyatos kegyetlenkedéseket vittek végbe az elsőökkel: verések, rugdosások, vizelettel s ürülékkel való bekenés, cibálás, disznóbéllel és egyéb eszközökkel való fojtogatások emelték az alkalom páratlan nagyszerűségét.

Miért nézem, miért hallgatom, miért olvasom ezeket a híreket? Nem élhetnék-e nyugodtabban ezek tudta nélkül? Behunyt szemmel, betapasztott füllel, kiiktatván, kívülrekesztvén mindennapjaimból a rossz hírek továbbítóit: újságot, rádiót, televíziót, sőt lehetőleg még a telefont is? Nem volna-e jobb s üdvösebb teljesen félrevonulni az események sodrától, zajától s csak szemlélni a felhők és vikek vonulását meg a madarakét, hallgatni a békák és tücskök kedves szavát, az érkező és távozó idő harangütéseit? Biztosan jobb, pihentetőbb s lélekemelőbb volna. De vajon a behunyt szem, a betapasztott fül, a félrevonulás meg nem történtté tehet-e bármit? Attól, hogy én nem látom, nem hallom, nem tudok róla, még nap mint nap, óráról órára a Föld számos pontján megesnek a szörnyűségek. S ha már változtatni nem tudok rajta, legalább érzem át azt, ami másokat sújt. Hisz velem is megtörténhet. Megtörténhet bármi.

*

Gyerekkorom nyarai jórészt mezítláb teltek. Talpam szinte észrevétlenül hozzáedződött a talajfelszín különféle egyenetlenségeihez, még a frissen kaszált tarlón vagy fűtorsokon is szerettem futkorászni. Idővel a megfelelő körülmények hiánya s a társadalmi konvenció sajnos leszoktatott erről a roppant egészséges, célszerű és takarékos viseletről. Mindezt csupán azért említem meg, mivel az imént levettem a szandálomat, s most újra igen jó érezni mezítelen talppal a földet, a fűvet, az apró kavicsot s kőzúzalékot: ez is egy kapcsolat, egy meghitt kapcsolat valamivel. (Csaknem azt írtam le: valakivel.)

Tarlón szaladgálásra azért már nem szívesen vállalkoznám.

*

Tegnap, azaz 2003. május 28-án a pestszentlőrinci Kossuth tér fái között – a festőbarát Kondor Béla közeli szomszédságában – megtörtént Szécsi Margit szobrának felavatása. Kő Pál erőteljes alkotásában nem annyira a költő törekény testi lényét, mint inkább a verseiből sugárzó energiát szemlélhetjük. Margit és László fia, András engem kért föl avatóbeszédre. Amit ott s akkor elmondtam, azt most leírom ide is:

Tisztelt Hallgatóim! Barátaim! Kedves lőrinciek!

Hazulról hazáig tartó sokszori futtomban oda-vissza át-áthaladtam már, de ma állok meg először egy villanathoz hosszabb időre Szécsi Margit szülőföldjén. Így mondom: szülőföldjén, hisz erre a rangra nemcsak a *Kiskunság*, a *Bakonyalja* vagy Ady úr *hepehupás vén Szilágya*, de egy fővárosi kerület is méltán számozt tarthat. Annál is inkább, hisz a hajdani *préri* meg a város találmányán kisarjadt Pestszentlőrincet, a fűrészpörban álmodó gyermekkor színterét – könnyedén, szinte az ujjá hegyén, akár egy lángoló fejű tulipánt – Margit emelte a magyar költészet nagy kupolája alá. Ott a helye azóta Kiskőrös, Nagyszalonta, Szabadka, Szekszárd, Szódemeter, Érmindszent, Felsőiskáz s – hogy egy térben közeli példával szakítsam félbe a hosszan folytathatót – a Ferencváros sorában. Önmagát becsüli meg a szűkebb haza közössége, ha jeles szülőiteinek emléket állít, s kiváltképp, ha szellemi hagyatékuk közjóra bocsájtásában is szövetségesül szegődik. Ma itt – s holnapután néhány kerülettel odébb – történik valami, amelynek lévén Szécsi Margit költőszemélyisége s életműve közelebb kerül a köztudatban az Őt megillető helyhez.

Ez a költészet ügyel-bajjal sem szorítható be az aktuálpolitika megmászott, kiüresedett kategóriái közé. Bizonyos fogalmak: konzervatív-haladó, baloldalt-jobboldal, urbánus-népi (és még folytatható) – egyszóval ezek szembeállítása az Ő esetében (is) értelmét veszti. Kár, hogy a megvezethető sokaság oly nehezen éri föl ésszel azt, ami természetes: hogy a túlnőtt köröm levágandó, vesénket, lépünket azonban lehetőleg tartsuk meg. (A szívről nem is szólva.)

Szécsi Margit soha nem pártolt el a szegények, a megalázottak mellől, ám az igazi értéket a bal-jobb iránymegjelölés nélkül is felismerte. És megbecsülte. Rendíthetetlen hazaszeretete nem a gomblyukban fitogtatott jelvény volt számára. Ezzel együtt mélyen megvetette a másokat csupán származás szerint osztályozókat. József Attiláén kívül a külváros senki más költészetében nem vált oly

honossá, mint épp az övében, de szabad, eleven szelleme mindenütt jártas volt, főleg a természetben. A füveket, fákat, virágokat úgy ismerte, mint egy valódi javasasszony. (Ezt magam is tanúsíthatom: egyszer a Szófia feletti Vitosán, több alkalommal pedig a *Kunság mezein* tartott nekem e tárgybeli helyszíni előadást.) Erősen kételkedő létére is voltak beszédei, s főleg: pereit, perlekedései az Úristennel, ám az egyházakkal, papokkal – akárcsak a párttitkárokkal – nem tudott mit kezdeni.

Testi-lelki és szellemi léte a szépség, az ihlet és a szenvedés tüzeiben alakult, a tisztaság és az igazság kettős csillagjegye alatt. Ezért lett költészete egyetemes, ezért volt jelleme egyenes. Se jobbra, se balra, mindenkor egyenest előre, szemtől szembe, legyen az elhatározott tett, jó szó – vagy akár keserű szitok. Így persze nemcsak barátokra, de haragosokra is szert lehet tenni. Mindennek ára van.

Élete utolsó ötödében hozzám: testvértelenhez, fogadott öccseként fordult gyakorta. Őszintén örvendek, hogy ilyen nővérem lehetett – legalább egy kicsi időre. A május, ez a hársvirágillattal s zöld robbanásokkal teli hónap Őreá emlékeztet. Kedvéért félreteszem hát a belül sokáig miatta viselt gyászszalagot.

Verset akartam írni erre az alkalomra. Végül azonban arra a belátásra jutottam, hogy ma itt ne az én versem szóljon, hanem az övé.

Szécsi Margit hat sorával végzem be hát a szavaimat:

*Se oroszlán, se olajág,
se cifra mező, –
címeremben, Uram, Uram,
se pénz, se erő,
de én hálok a világgal,
nem énvelem ő.*

Köszönöm a figyelmet s az Iránta való tiszteletet.

*

(Már június első hetében járunk. Szalad az idő.)

Ma délután Eszter lányomnak – az ő kérésére – az oroszokról, a birodalom-má nőtt Oroszországról, a belőle alakult, s időközben széthullott Szovjetunióról beszéltem. Minthogy ő nálamnál kevesebbet tud, így nem ütköztek ki feltűnő módon az én tudásom hiányosságai.

*

Amidőn az ember a világ, a lét titkait fürkészvén beleütközik a végső kérdésekbe s azokra választ keresvén bölcselkedni kezd, könnyen megeshetik, hogy a való tények helyett tulajdon agytekervényei útvesztőjébe gabalyodik, s ott elbolyongva mind távolabbra vetődik a lényegtől.

De persze: mi a valóság? Mik a tények? S legfőképp: mi a lényeg?

Lám csak: milyen hamar – szinte automatikusan – bebizonyosodik az első mondat érvényes volta.

*

Ma reggeltől estig rosszkedvű voltam. A nap eltelt, elvonszolódott kényszerű tennivalókkal, semmi értelmes munkára nem maradt idő, fáradt vagyok, fájnak a tagjaim. Mindjárt éjfél, megfürdöm hát s megyek jó éjszakát köszönni a feleségemnek.

– Már jó kedved van? – kérdezi.

– Nincs jó kedvem.

– Pedig legyen – azt mondja –, reggel jön a lányod.

Másnap meg is jönnek mindketten: a lányom is, a kedvem is.

*

Fönn alszom a padlásszobában. Nagy a meleg, kitárt ablak mellett is épp elég elviselni. Néhány hamvasszárnyú éjjeli lepke – milyen kár, hogy nem tudom a nevüket – betelepedett hozzám a lámpavilágra. Sokan – akárcsak a pókoktól s egyéb ízeltlábúaktól, tollatlan szárnyúaktól – félnek, irtóznak tőlük. Én nem: jól elvagyok velük egy társaságban. Csöndben vannak, nem csípnek, nem szúrnak, nem bántanak. Nem bántom hát őket én sem.

Éljenek csak: hisz az a dolguk.

*

Kedves jó öreg szomszédomat, Muraközy Jánost látogatom a megyei kórházban: hirtelen rosszuléttel hozták be a minap. Némi megnyugvással tapasztalom, hogy a körülményekhez s alapbetegségéhez képest jobb s kipihentebb állapotban van. Rézsút szemben vele, az ajtó melletti ágyon fehér szakállú, galambősz hajú aggastyán fekszik, szemlátomást igen leromlott állapotban. Csontos, beesett arca viaszápadt, szeme félig lehunyva, álom vagy ájulat környékezi-e? – nehéz megállapítani. Névcédulájára vetődik a tekintetem: Géro György. „Nem, ez nem lehet ő, legfeljebb valamelyik idős rokona, apja, nagybátyja, esetleg öregapja, hisz ő sokkalta fiatalabb, még nálam is legalább tíz évvel.” (Géro Gyurival jó negyedszázada ismerkedtem meg – de helyesbíték: van már annak harminc esztendeje is –: mint néhány fiatalember akkoriban, a verseit hozta el hozzám megmutatni. Ezek a versek – kiforratlanságuk s formai tökéletlenségeik ellenére is – egy felfelé törekvő tiszta lélek küzdelmeiről s gazdag képzeletvilágáról tanúskodtak. Első látásra rokonszenv támadt bennem iránta, s nyomban elsoroltam neki, mit tartok jónak s mit kifogásolhatónak írásaiban. Az írás helyett hamarosan faragni kezdett. Ezt művelte aztán mind nagyobb nekibuzdulással és eltökéltséggel. Tehetsége és szinte megszállott munkaszeretete meghozta a gyümölcsét: lassacskán elérte, hogy meg tudott élni munkáiból, s ami legalább ennyire fontos: az évek során sikerült egy maga képére s tetszésére alakított kis világot teremtenie Kecskeméttől néhány kilométernyire, Helveciának az 54-es út melletti szögletében. Sokan jártak ott nála, szívesen látott vendégei s barátai. Egyszer-kétszer magam is betoppantam hozzá, mindenkor jó szívvel, szeretettel fogadott.) Következő kórházi látogatásom alkalmával kiderül: bizony ő maga fekszik azon az ágyon. Odamegyek hozzá, megszólítom. Rám emeli a tekintetét, szeméből látom: megismer. Mozdul az ajka, s már hallom is gyenge, rebegett szavait: „... barátom ... szeretettel fogadlak...” Leküzdhetetlen sírhatnékom

támad, alig bírok elköszönni tőle, búcsúzóul még megsimogatván, hófehér haja s elvékonyodott fejbőre alatt ujjaim érzik a szinte csupasz koponyacsontot.

Tegnap Klárika, János bácsi felesége adja hírül: meghalt Géro Gyurka. Élt 56 évet.

*

Feleségem törött csontja lassan, hosszadalmasan gyógyul. Nap mint nap kell járnia hol felülvizsgálatra, hol utókezelésre. Ezt megoldani más módon – s főleg gyorsan s egyszerűen – nemigen lehetséges, összekuporgatott s egyébire szánt pénzünkön kéz alól veszünk egy 14 esztendőes Opel Kadettet. A kocsii ára mindössze 320 ezer forint, ez az összeg azonban az átírás meg a kötelező biztosítás költségeivel – rémült elképedésemre – jócskán megemelkedik: kis híján 40 ezer forintot kell még – ha tetszik, ha nem – előkotorásznom. S akkor még az óhatatlanul bekövetkező javítások s – hajaj! – a benzin. Már előre látom: ez a kocsii nem nálunk fogja megérni a végső öregkort.

*

Rézsút szemközti szomszédom, Gál Józsi bácsi (82 éves) ma reggel megkért: segítsek neki egy hűtőszekrényt fölrakni a Trabantja utánfutójára, hogy elszállíthassa a kerti házukba az immáron végképp kiszolgált másik helyett. Elnézem munkában meggörnyedt kis alakját, szívós, izmos, inas tagjait, korát meghazudtoló serény mozgását. Semmi fölös súly, az elhújasodásnak nyoma sincs rajta, ám annál inkább az állandó, mindennapos edzéseké, amelyeket a korával óhatatlanul együttjáró ilyen-olyan testi nyavalyákkal dacolva is következetesen végrehajt. No persze: nem a konditeremben! Itteni portája s Fürdő utcai kertje is példásan gondozva, rendben tartva. Nem panaszként, csupán tény gyanánt említi: egyedül már nem könnyen bír el a kerttel, s nem tudni, még meddig győzi. Pár éve meghalt a fiuk, Kecskeméten lakó lányuknak épp elég tennivalója van a gyerekekkel s unokákkal, a veje – hajdani ifjúkorában jól ismert birkózó – évek óta lerokkanva, az unokákat pedig a legkevésbé sem érdekli a föld, a kert. Folyton biztatják őt is: adja el.

– Én meg úgy vagyok a földdel, a kerttel, mint maga az írással: nagyon szeretem, így hát csinálom is, amíg bírom – mondja csendesén, s redőkkel telirótt, csontos öreg orcáját felém fordítva mosolyog, mint aki biztos a dolgában: a jóban is, a rosszban is.

Én pedig magamban szégyenkezem. S nem csupán elhanyagolt kertünk miatt. Hanem hogy: vajon szeretem én annyira az írást, mint ő a kertjét, a földjét?

2003 tavasza – 2003. nyár közepe

Király Levente

Fehér folt

Meghaltál. Lelked (vagy mi)
elkezd fel iramodni,
előbb csak lebeg,
azután megremeg,
s beszippantja
valami féle-fajta
szívóattyú.
(Hívhatsz-
k léleknek), mi ott áll
a tejfelhő fodrán,
és bambán körbenéz.
Zene szól, édesebb, mint a méz,
és te egyszerűen nem érted,
mi lehet ez az angyali ének?
– Hát angyalok, fafej,
de inkább csak felelj
kérdésekre,
mért- és nemre
nem kapsz választ,
figyeld csak a számat,
mert itt én kérdezek –
hosszú, erős kezek
megragadnak,
végtelen ablak-
on át látod, s nem hiszed,
hogyan is láthatnál ilyet:
egész életed.

– Na, fiam,
vannak itt annyian!
Kezdjük, csak sorjában,
ott látod gúlában
az összes kenyeret,
mit Mohóságod megevett
(27x365/4-gyel),
s mit ettél ennyi kenyérrel,

tavakban húsleves
(brokkoli úgyse lesz!),
egyszóval szénhidrát, zsír és fehérje,
vitamin nem sok, fekélye-
d nem csoda,
e sorba
pedig látod a sok sört,
raklap viszkit, eltört
üveget és korsót,
hányásból borsót
legalább vödörrel.
Ejnye,

(Örömmel

látom azokat egy sorba,
kiket szerettem, de soha
nem bántottam)

bejnye!

Egyesek megverve,
mások csak kijátszva,
elhanyagolva, lerázva,
lenézve, gyűlölve,
akad, ki megölne,
de ez csak a rossz oldalad,
a jót majd lent meglátod magad,
de erre még visszatérek
(mi lesz itt? kurva élet!),
ne káromkodj, nem szabad,
úgyis van pár szalag-
nyi, meg kell hagynom,
egész saját hangon
csináltad. De haladjunk is!
(mind fölőve? muris!)

Ennyit rólad, voltál néha
jó azért, de inkább csak béna,
s nem egy nagy hadvezér,
mert taszított a vér.

Jópont!

(na végre már!),

nem szeretjük, ha a halál
a ti kezetekben sokasul.
Nem öltél aljasul,
kipipálva, sőt sehogy,
pipa újra, de nehogy
elbízd most magad,

kezedhez így is vér tapad,
másoké is, de főleg sajátod,
s miben hittél, az átok
sokszor, és nem tiszta hit.
Mindezt tudnod kell, ha int
valaki onnan, hová most kerülsz.
Ott úgy érzed, megkerülsz,
és végére érsz, bármi is volt.

Ez lesz a fejedben akkor,
és hatalmas, fehér folt.

Másodszor

Szörnyű bűntények tanyája lett a hely,
hová megérkeztem, vagy talán éltem is.
Nem tudni, miért, egyet sem láttam
én magam, árny a játékban, csak azt
tudom: példátlan hajsza kezdődött.
Én jöttem rá: akit üldözünk, nő.
És rájöttem: szeretem.
Folyton alakot váltott, és egyszer
kisgyerek képében
megölte Sherlock Holmest.
Akkor már meztelen volt: inas,
nyúlékony test.
Mikor elkaptam, sírtam, közben
hátracsavartam a kezét.

Egy hajóra kellett vinni.
Keményen fogtam, vonszoltam;
ellenkezett, de tudtam, ha akarna,
el is szökhetne.
Megérkeztünk a hatalmas géphez,
gyomrában torz figurák.
Egy sötét kamrába kellett bezárni,
egy másik gyilkos mellé.
A kapitány s a matrózok szeme
mindent elárult. Láttam
fogylom sorsát – méltó büntetés,
bármit is tett azelőtt.

*Éreztem a szagát, s miközben megfeszült,
vastag kötelekkel kötöttem össze.
Már könyörgött, mikor leeresztettük
a mélybe. Tudtam, elveszett.
Ekkor sírtam másodszor.*

Nem beszél

*A part felől fújni kezd a szél,
az első jel mindig ez. Az utolsót
senki sem tudja, csak a hajnal, mikor
a szomszédban valaki sírni kezd*

*halkan, mint ha bolhacirkusz
redőnyét lehúzza. A színpadon
csönd lesz, ráborul a függöny,
vérhasú medúza.*

*Aztán üres lesz az utca,
nem beszél senki a halálról.
Izzó fából korom szítál,
villámban fekete madártoll.*

Gál Sándor

a jövőtlenség éjszakája

*az idő árnyéka a kőben
az éjszaka törvénye beteljesült
a láthatatlan magasság
önmagát lengi körül
kihalt sasok rikoltása zeng
csont-ölyvek sikonganak
befelé gyűrődik a hangok éke
mintha távoli mezőség libegne
ősi fátyoltakaró ezüstjében*

*hiányoznak erdőből a fák
folyómederből a hullámzó vizek
égről a csillagok tejutak
s a Napból hiányzik a fény*

*látomások emelkednek
szó-piramisok jelek
a megmaradás
kőbeírt üzenetei
valami bizonyítható
az egyszer-voltról
embertől származó
ős-mozdulat az itt-lét
bizonyítéka és bizonyossága*

*amit felépítettek
elromolhatatlan egésszé
kontinensnyi magánnyá
hogy a mindenkori tudás
akárha sziklaoduban is
de megmaradjon
erről szólt mindig a törvény*

(részlet)

a továbbadható biztonságról
a megtartható és egybefogható
ölelés szépségéről
az érintés fenséges erejéről
hogyan lobogjon lánggal a tűz
hogyan süljön sercegve a hús
az éhséget csillapító falat

az időtlenségbe fellebegve
mindig ugyanazt az utat járjuk
kövek között leégett horhasok
vadjárta üszögsötétjén
port vető sivatagok
perzselő dűnéin át
a kicserepesedett emberi ajkak
szelíd tavakról hús kutak
vizéről álmodnak lázverten

nézzétek hát mi a maradék
mit omlasztott rommá
az utolsó utáni pillanatban
a hatalmas Isten teremtménye

én láttam még az élő óceánt
ahogy fenségével és méltóságával
megölelte a parti fűvenyt
s ahogy az opálos magasságot
hatalmával magához igézte
hallgattam ahogy mélységeiben
énekeltek a kagylók
hogyan zengett az óceánok közti tér
és odaúsztak az ámbráscetek
a világítótorony fény-jeleihez
s a fekete sziklák árnyéka
diadalmasan feltarajlott

most pedig a züllött csend
és a mély feketeség az úr ugyanott
gigászi roncstelep
ázsiaától ázsiaig a földem

Fried István

A saját meg az idegen

(Önkép és a másik képe: horvát–magyar viszonyulások)

A francia komparatistikai „iskola” hangsúlyozta, hogy az összehasonlító irodalomtudomány egyik legfontosabb munkaterülete az imagológia¹, amely egyben a transztextualitás igénye szerint formálódik, hiszen ezúttal az irodalmi alkotásokban megjelenített nemzetkép nem pusztán és talán nem is elsősorban irodalmi aspektusból elemzendő, hanem figyelembe kell venni történeti és népszichológiai, nemegyszer szociológiai és antropológiai aspektusokat is. Ez az interdiszciplinaritás, amely a szó szerint veendő kultúrák öniségben és különféle „nyelvek” érintkezései révén artikulálódik, lényegében a *saját meg az idegen* találkozásának/találkoztatásának „élményé”-ből, azaz tapasztalatából merít, és szoros összefüggésben van az önmeghatározás, az identitás keresése, illetőleg az értelmezésre kényszerítettség problémájával. Aligha tagadható, hogy Kelet-Közép-Európában a XIX. század közepétől erősödik föl és válik egy nemzeti narratíva központi elemévé a saját és az idegen szembesítésének kísérlete, egyben olyan önképnek és ellen(ség)képnek körvonalazása, amely részint kijelöli a művészet és a művészetre vonatkozó kutatás irányát, ám egyben a művészeti alkotásokból és ez alkotások (ön)értelmezéseiből meríti „érvkészlétét”; a XIX. században a szociáldarwinizmustól áthatott irodalom- és történettudomány, a nem kevésbé azzal érintkező történeti regény, történeti festészet és „nemzeti” opera tematizálja a saját és idegen konfliktus-lehetőségeit, és levonva a „szükséges”(?) következtetést, eljut azoknak a sztereotípiáknak rögzítéséhez és a nemzeti tudatot formáló „köznapi”-zsurnalisztikus alkalmazásához, amely kizárja a megértés alakzatait, és az önelvűség felértékeléséhez vezet.

Szokás a nemzeti sztereotípiák „rendszerbe” szerveződését a kelet-közép-európai romantikának tulajdonítani, nevezetesen a szláv irodalomtörténetekben nemzeti ébredésként, újjászületésként (obrození, preporod) minősített korszaknak a nyelvi/nyelvújító/nyelvtերemő periódust követő szakaszában születnek meg az irodalom/művészet és a történettudomány kölcsönhatása során azok a szüzsék, amelyek nyelvi megjelenítésekor a nemzetképek, valamint a saját és az idegen konkretizációja megtörténik. A XIX. század második felében aztán kettős hatás éri a kelet-közép-európai kulturális gondolkodást: az európai tudományosságban hegemon szerephez jutó pozitívizmus ütközik bele az igen virulens romantikus historizmusba, és az „irányok”, gondolkodástípusok harcában kiegyenlítődés történik, a romantikus historizmus modernizálódik, „pszichológiai”-lag differenciáltabbá válik, nem utolsósorban feltöltődik a pozitivisták kutatási módszertannal; ugyanakkor a XIX. század végére a modernizáció, a városi civilizáció létrehozza a maga kulturális alakzatait is, amely viszont a közvélekedés centrumába szervesült nemzeti narratívával találja magát szemben, hogy újabb kiegyenlítődésre kerüljön sor; ennek következtében a nemzetképről alkotott gondolkodás egyfelől trivializálódjék, s a szubkultúra szerves részét (is) alkossa, másfelől a nappolitika argumentumainak kész-

letéből merítsen, és így makacsul őrizze a saját és az idegen átromantizált képzetét. Annyit szükséges itt megjegyezni, hogy az első esetben a pozitivista (jellegű) tudományosság számottevő felhasználása a művészet fikcionalitásának ellenében igyekszik hatni, egy leegyszerűsített valóságfogalommal élve, a pervertálódó romantika ellenében hirdeti a műalkotás „valóságosságát”, s a benne, általa kirajzolódó nemzetkép „hitelességét”. A második esetben a műalkotások révén megteremtődött „frazeológia” meghatározza a további kérdésvonalakat, a monologikus beszédmód uralmát. Minek következtében legfőképpen az alkalmazás mikéntjében, korántsem annak lényegi tartalmában érzékelhető az esetleges korszerűsítés igénye. A sajátja és idegenre vonatkozó sztereotípiák „városképi” megjelenítése, például a köztéri szobrok és elhelyezésük megkomponáltsága, az „emlékezés helyei”-nek (kiemelt, a szimbolikusba növesztett, szakrálisra tervezett tereknek, nemzeti panteonoknak), valamint az ott megrendezett ünnepélyeknek, ez ünnepélyek „retoriká”-jának nyelvisége a nemzeti emancipációs törekvésekből származtatható; és eredményezi a sajátnak meg az idegennek néven nevezését, szinte a névmágiát idéző frazeológiáját. Amely aztán az „emlékezés helyeinek” szépirodalomba vagy festészetbe foglalásával mintegy lehetetlenné teszi a további értelmezést, az újragondolást, és majd csak a századfordulós modernség és még inkább az avantgárd önlegitimációs törekvései tűzik napirendre a saját meg az idegen „képének” revízióját. Természetesen (Kelet-Közép-Európáról van szó) csak kisebb részben a „politiká”-ban, számottevő módon a tudományban és a művészetben. Hiszen az európai modernségnek Kelet-Közép-Európába eljutó hullámai, főleg az Osztrák–Magyar Monarchiában fölmerülő nyelvi és a személyiségre vonatkozó kétségek (a nyelvfilozófiában, majd Hofmannstahl, Ady Endre és Rilke révén az irodalomban), Freud pszichoanalitikus feltárásai ugyan megingatták az önmeghatározások magabiztosságát, de az osztrák–magyar (és részben cseh meg horvát) modernséggel szemben az eufemisztikusan szólva konzervatív beidegződöttségek és a kevésbé szerencsés alakuló nemzeti/nemzetiségi „viszonyok” nem készítették meghátalásra a nemzeti sztereotípiák változatlan érvényességén örökődőket, hiszen a több évtizeden keresztül szuggereált nemzetképek, a hozzájuk rendelt, belőlük táplálkozó érvrendszerrel, oly hatékonyan képviselték a nemzeti identitásra vonatkozó „elbeszélői kizárólagossági igényét, hogy az osztársadalmi gondolkodás módosítására kevés remény nyílhatott. Érdemes annyit hozzátenni, hogy például Miroslav Krleža² ugyan a horvát–magyar, horvát–osztrák, horvát–olasz kapcsolódások és dichotómiák szépirodalomba foglалásokor alapján eltér (mondjuk) Eugen Kumičić regényeinek „örökség”-étől, mégis Rilke- és Ady-esszéje igazolja, hogy az osztrák és magyar „sztereotípiáktól” Krleža sem maradt teljesen mentes; és ha a negatívba fordítja is át a fin de siècle és a századforduló kultúrájának nemzet- és személyiségképeit, akkor sem képes alapvetően különbözni (adott esetben) bevésődött (horvát) előítéletektől. A femme fatale osztrák irodalmi és képzőművészeti elgondolására reflektálva (e reflexióba applikálva Ady Endre versesköteteinek Léda-alakját) alkotja meg színművének Castelli bárónéját (Gospoda Glembajevi), a *Povratak Filipa Latinovicza* (F. L. hazatérése) regényének Bobočkáját. Ezeknek a nőalakoknak a rajzában az idegennel szemben érzett averzió is munkál, a groteszkbe, a szubkultúrából ismerős grand guignol-ba fordítva az anacionalitással, morbid erotikával jellemzett női alakokat. Ami az osztrák és a magyar századforduló „elit”-irodalmi sztereotípiájában jutott szerephez, Krleža az ott nemzetek felettit, mindenestre nem nemzetit a „kozmetopolitába”, az idegenség „diszkurzus”-ába hajlítja át, s egy (bár nem nemzetivel, mégis) horváttal állítja szembe (vö. Castelli báróné „esete” Rupertnéval: *Gospoda Glembajevi* I. felvonás), miközben mindvégig hangsúlyozódik a névadással, a többnyelvű beszéddel, a monarchikus „tudat” háttérből kirajzolódó jelenségével, hogy a zágrábi helyszínen fellelhető „idegen” létforma, vegyes nyelvűség konfrontálódik a csupán távoli jelzésként, alig artikulálódó horváttal. Krleža Glembay-dramatológiájában a Monarchiából öröklődött magatartás- és gondolkodásformáknak nemcsak korszerűtlenségére, anakro-

nizmusára derül fény, hanem arra a jórészt sztereotípiákból összetevődő kultúra- és világfelfogásra is, amelynek eredetét részben a horvát romantikus historizmusban lelhetjük meg. Krleža műveinek ambivalenciája nem érvényteleníti ezt az örökséget, de figyelmeztet a szintén sztereotípiákra épített önmeghatározások (a „saját” vagy a „saját”-nak vélt) szintén anakronisztikus voltára. Az a jelenség, amelynek során az osztrák–magyar–olasz (Ady–D’Annunzio–Schnitzler) szecesszió és késő szimbolizmus „modernsége” egyrészt megkérdőjeleződik, ami ez esetben úgy is megfogalmazható, hogy a horvát viszonyok közé kerülve annak korszerűtlensége ütközik ki: az elidegenítő effektusok nyilvánvalóvá teszik az azonosulás lehetetlenségét, az idegenség szerint alakuló beszédmód kiüresedtségét, másrészt az sem hagyható egészen figyelmen kívül, hogy a szecesszióra jellemző „retorika” szerint formálódik az előadás, a tárgyi zsúfoltság, az interieurök fülledt erotikája, illetőleg a szecesszióba „visszafordított” világszemlélet az ambivalenciának kedvez, kis túlzással mondhatni az „eldönthetetlenség”-nek, a giccsesre rajzolt szalonélet a nagy hazugságot segít leleplezni, ám e nagy hazugság megközelítéséhez – megjelenítéséhez a megörökölt sztereotípiák is hozzájárulnak.

Visszatérve a sztereotípiáknak az önmeghatározásban jutó szerepéhez, hangsúlyosan említendő az elhatárolás az idegentől, a kétosztatú „világ”-ban gondolkodás, amely az általánosítást teszi lehetővé, nem kevésbé a változatokat és a változásokat elutasító, „örök” nemzeti jellemvonásokban és állandósult történetértelmezésben mutatkozik érdekeltnek. Ha a „nemzet atyja”-ként tisztelt XIX. századi cseh történétíró, František Palacký tetteivel megalapozza a cseh történétírást és a cseh történelem értelmezési lehetőségét, akkor az őt követő cseh történeti regény megkeresi azokat a korszakokat, amelyekben Palacký tézisei szépirodalmi alakzatok révén tovább dokumentálhatók. Palacký szerint a cseh történelem „értelme” a két, egymással ellentétes „erő”, a német és cseh harca a létért, ebben a harcban a cseh képviseli a demokratikus gondolkodást és „elvet”.³ A cseh történelmet írta aztán regénysorozatba Alois Jirásek, aki a saját és idegen harcává dimenzionálta át Palacký cseh történeti elgondolását (párhuzamosan Henryk Sienkiewicz lengyel történelmi tárgyú regénytrilógiájával).⁴ Jirásek még a cseh barokkot is feláldozza a Palackýt követő történetészemlélet „oltárán”, hogy következetesen végigvihesse a történeti sztereotípiák szerint fölvázolt cseh és német, huszita/csehtestvér–katolikus „nemzetképet”; lényegében a lengyelek és a német lovagrend küzdelmének mitizálása hasonló irányba mutat Sienkiewicznél. Palacký másik tézise a szláv–magyar viszonyt határozza meg. Történeti monográfiája első kötetében annak a véleménynek ad hangot, miszerint a magyar honfoglalás azért volt jelentékeny csapás a szlávok számára, mivel az északi (illetőleg nyugati) és a déli szlávok „természetes” érintkezését lehetetlenné tette, amellet, hogy a herderi alapvetésre fölvázolt békés-idilli szlávok-képpel szemben az Ázsiából Európába bezabadult „barbár” magyarság képzetét igyekezett elfogadtatni; hogy milyen hatással, jól érzékelhető a politikus Edvard Beneš 1916-os *Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot* című röpiratát olvasva,⁵ amely a hagyományos herderi szláv-képpel állítja szembe a demonizált magyarság-képet. Más kérdés, hogy a XIX. század második felének magyar szerzői egyfelől a magyar civilizációs küldetés-tudat által karakterizálták ön-képüket, másfelől néhányan éppen az „ázsiaiáság”-képzetet alakították át olyképpen, hogy Palacký „negatívuma” a saját pozitívumává lényegüljön. Jóllehet a mitikussá emelt német–magyar harc a magyar irodalomban is a szociál-, illetőleg a nacionáldarwinizmus terminológiájával jelenik meg Arany László 1873-as *A hunok harca* című poemájában,⁶ s a nemzetkarakterológiai vonások itt szatirizáló elemekkel töltődnek föl, mindazonáltal a Darwintól átvett és több irodalomban is megfogalmazódó, nemzetek közötti „struggle for life” az öröklött sztereotípiák makacs továbbélését igazolja (a német–magyar antinómiák XX. századi megjelenése az expresszionizmustól megérintett regényíró, Szabó Dezső pamfletjeiben a terminológiai készlet makacs visszatérését szemlélteti).

A sajátban föl nem ismert idegen és az idegenben föl nem ismert saját a kelet-közép-európai irodalmak önmeghatározásában játszik szerepet, és a leginkább a XIX. században mondja föl annak a multikulturalitásnak a nyelviségét és felfogását, amely a nemzeti/nemzetiségi küzdelmek, tehát a „nemzeti ébredés, újjászületés” előtti korszakban még nagyjában-egészében általánosnak volt mondható. A horvát–magyar (közös) gondolkodás és műltszemlélet szinte a XVIII. század végéig lehetővé tette, hogy a horvát és a magyar történetiszemlélet közös hősökben, közös (többnyire törökellenes) harcokban mutassa föl azt a történelmi sorsközösséget, amelynek felejtése/feledtetése, a nemzeti kizárólagosságok tudatosítása révén, a XIX. század harmadik harmadára már nem bukkan föl. Míg a Hunyadiak a népköltészetben, Andrija Kačić Miošićnál még a közös hazát védték, míg a Zrínyiek küzdelmei az egymásra utaltságot tanúsították, a horvátok körében kialakult magyarság-kép nem tartalmazta azokat a vonásokat, amelyek a XIX. század horvát regényíróinál föltetszenek. Első példám a már említett Eugen Kumičić részben magyar tárgyú *Urota Zrinjsko-Frankopanska* (A Zrínyi–Frangepán összeesküvés) című regénye (1893).⁷ Jóllehet a horvát szerző regényelméleti előfeltevései a naturalista „kísérleti regény”, azaz Zola „metodológiája” iránti érdeklődést tükrözik, említett művében a romantikus historizmus hagyományai szerint jár el, s a horvát–magyar politikai viszonyokat mintegy visszahelyezni igyekszik a XVII. század második felének egy horvát–magyar akciója elbeszélésekör. Az 1868-as horvát–magyar kiegyezés ugyanis lényegében állandósította az egymástól eltérő irányú érdekérvényesítési törekvéseket, és még a műltszemléletből is törölni igyekezett mindazt, ami a pozitív kapcsolatokra utalhatott volna, így többek között feledésbe merült a horvát–magyar nemesség közös anti-jozefinista fellépése, továbbá az egykori történelmi sorsközösség gondolata. Az önmeghatározása szerves részét alkotó, horvát részről megrajzolt magyarságkép már az illirizmus ideológiájában módosult, és a történetileg vitatott *pacta conventa* értelmezésében jelölte meg a horvát–magyar viszony karakterét; ettől viszont nemcsak a magyar történelmi kutatás tért el, hanem a magyar fél számára ez nem minősült bármilyen tárgyvalás alapjának. Ennek következtében a horvát historizmus az *idegen* címszava alatt jelölte meg az osztrák (Habsburg) és a magyar megjelenítésének módját, ez az idegen viszont kizáratik a *saját* megértési köréből, mivel az elmentétek, az idegen tulajdonságai, céljai miatt, feloldhatatlanok. Ennek következtében az osztrákokkal, a Habsburgokkal szemben magára maradt horvát csak úgy őrizheti meg nép/nemzetszemélyiségét, ha éles határt húz a saját és az idegen közé, és gyanúval kezeli azt, ami látszatdialógusként funkcionál. Kumičić regényében a horvát meg a magyar főnemesség Habsburg-ellenes összeesküvése éppen a magyarok perfid-áruló magatartásán bukik el, egyébként a regény a horvát (meg a magyar) XIX. századi, romantizáló nemzetfelfogást, nem kevésbé a nemzeti ellenállást szervező, ideológiailag megalapozó *Jogpárt* nézeteit visszavetíti a XVII. századba, s így a regényt olykor a napi politikai küzdelmek illusztrációjává torzíja. S bár nem történelmi prózai epikáról van szó, Feliks Šandor Djalski jó néhány alkotásában szintén a tendencia fedi el az „eszmét”, s a tézisregény/novella győzedelmeskedik a bahtyini értelemben vehető eszmeregény/novella fölött, nem is szólva arról, hogy e művek némelyikéből szinte sztereotípiaszótár volna összeállítható. Az 1898-as keltezésű *Životopis jedne Ekcelencije* (Egy excellenciás életrajza)⁸ a körülményekhez alkalmazkodó horvát karikatúrája, a „magyarón”-ná váló uraság torzképe, aki majd tragikussá átszínezve kap új vonásokat a *Zastave* (Zászlók) című Krleža-regény öreg Emericzyjének jellemzésekor (az irodalmi névadás: Stjepan Dobrojević–Löwenburg Kleinberški i Lopacki szintén Krleža-figurákra emlékeztet). Az 1906-os *Za materinsku riječ* (Az anyanyelvért) retorikájában a sematizáló, egyneműsítő vonások érvényesülnek, minek következtében a saját meg az idegen egymás mellé rendelésekor a kontrasztos elemek hangsúlyozódnak. Ennélfogva részint a közvélekedés vélt elvárásainak felelnek meg a differenciálatlanul szemlélt/szemléltetett jellemek, részint olyan sztereotípiák popularizálódnak, amelyek példázják azok megjelenési formáit: eszerint a sztereotípiák kijelentést tartalmaz-

nak „egy meghatározott embertípusról, jelenségről, életvitelről”, ez összegzett és a regényben cselekménybe foglalt megállapítás tudatja, hogy „milyen is a magyar, német, cigány, zsidó, a katolikus, a pap, a falánk, az ostoba, a balek, a szórakozott tudós, a ravasz prókátor” stb.⁹ Egy másik fejtegetést idézve: a sztereotípiák „a szociálpszichológiai megfigyelések szerint az emberek gondolkodásában tapasztalható klisészerű, sematikus képzet, amely embercsoportokra, népekre vagy különböző egyéb szociális kategóriákra (pl. foglalkozásokra, hitvallásokra stb. vonatkozik.)”¹⁰

Míndezt tekintetbe véve a horvát–magyar „klisék” egy érdekes változata köszön viszsza a két világháború közötti hivatalos magyar irodalomtörténet által az irodalmi kánon „elitjébe” helyezett, mára azonban kiszorult író, Tormay Cecil *Emberek a kövek közt*, 1911. (németül: *Menschen unter Steinen*, Berlin 1912) című regényét olvasva. A kortárs kritika szerint az író „fajok találkozásá”-t mutatja be, „legprimitívebb műveltségű egyéneik szerelmében...”¹¹ A regény allegorizáló tendenciáiban azonban a klisészerűség tárul föl, a szláv–magyar antinómiák természeti erőkként allegorizálódnak, és a XIX. század közepének romantikus szemléletében kialakult elgondolás alapján tematizálódnak. A „faji” meghatározottság a hegy–alföld dichotómiája révén lesz a sémává merevülő szereplők sorsává, az egyik kritikus szerint: az író „e két egyéni élet mögött természeti erők nagy küzdelmét sejteti, a vakmerő szláv hegyeket s az elsimult, hallgatag, nagy magyar alföldét”,¹² egy, az életművet áttekintő füzet szerint: Tormay Cecil „szembeállítja a magyar fajt a horvát fajjal, az egyéni törekvést a faji kényszerűséggel (...) csak azt akarja megmutatni regénye folyamán, hogy mily tragikus törvényszerűséggel gázol végig a faj szelleme az egyéni törekvéseken”.¹³ A kritika megegyezett abban, miszerint a lány „a hegyek testté vált szimbóluma”,¹⁴ akivel szemben rajzolódik ki az alföldi legény, aki végül is megmenekül a tragikus végkifejlettől. Hiba volna azonban, ha a XX. század elején az osztrák–német irodalomban szerveződő Heimatkunst-mozgalom és irodalom „képlete” alapján írónk le Tormay Cecil regényét, jóllehet a szláv–magyar antinómiák klisészerű megjelenítése ebbe az irányba is tájékozhatna. A legújabb kutatás tárta föl,¹⁵ hogy a megjelenített etnocentrizmus, a hangsúlyozott eltérések a horvát és a magyar mentalitás között (amelyet a hegy–alföld ellentét szemléltet) zárt egymásmellettségben rajzolja meg a horvátokat és a magyarokat, érzékeltetve a kiegyenlítődséget és a mentalitások egymásra hatásának lehetetlenségét, ugyanakkor a (nemzeti, népi) identitások változathatatlanóságát szemléltetve. Mindazonáltal az egzotikumként megjelenő tájbrázolás és a hagyományosnak, XIX. századnak minősíthető előadás némileg a tendencia rovására teszi alkalmassá a regényt arra, hogy szórakoztató olvasmányként funkcionáljon, a *Pester Lloyd* című napilap folytatásos regényeként kerüljön a németül olvasók elé; s bár a célzatosan nemzeti narratívába sorolhatóság aligha sérül jelentősen, a napilap megfelelő rovatának „érzelmes” olvasói sem csalódnak várakozásaikban.

Más problémákat regisztrálhatunk Rákosi Viktornak egykor igen népszerű, mára elfelejtettnek minősíthető *Elnémult harangok* (1903) című regényének olvasásakor.¹⁶ A regény második része a XX. század elejére kiéleződő román–magyar ellentétekre koncentrál, és az önsorsrontó magyar lelkész meg a ravasz, idegen erők szolgálatában álló román (görögkeleti) pápa akcióiban reprezentálva beszéli el a sztereotípiákkal érzékeltetett ellentétes erők küzdelmét. Az erdélyi szórványmagarság problémái az („egyedül vagyunk”) XIX. századból örökölt eszmeisége jegyében jelennek meg, míg a román „tőke” behatolása és a görögkeleti lelkész titkosügynöki tevékenykedése az idegenség „hozzáférhetetlenségét”, dia-logus-képtelenségét segít tudatosítani; ez a szétválasztás az, amelyet a reménytelenné váló szerelmi kapcsolat (a magyar lelkész meg a pápa leánya között) jelez, és amely éppen úgy beteljesülhetetlen, mint Tormay Cecil regényének két szereplőjéé. E regényeknek sem omnipotens elbeszélői, sem (fő)szereplői nem problémaként látják létüket, hanem vagy küldetésként felfogott szerepként, vagy nemzeti reprezentánsként. Így föl sem merülhet a sajátban esetlegesen feltároló/feltárandó idegenség, a „világ” vagy saját, vagy idegen, az

identitás nem keresés, hanem azonosulás útján található meg. Az irodalom szórakoztató és „nemzetnevelő” funkciója nem válik szét, így a kortársi befogadást az teszi könnyűvé, ami az utókor recepcióját megnehezíti, az „ön-olvasás” reflektálatlansága.

Aligha vitatható, hogy a romantikus historizmus mind a horvát, mind a magyar művelődés- és gondolkodástörténetben periódust alkot; méghozzá olyan periódust, amelynek „nyelvisége” önmagába visszazáruló rendszerre válik, kiiktatván a sajátja és az idegenre vonatkozó, a nemzeti látószög szerint formált művelődés- és gondolkodástörténeti fogalomtárba nem beleillő szókincset, terminológiát. Ebben a korszakban, azaz még a XX. század elején, bizonyos hagyománytörténeti folyamatokban szinte máig érően, nem azért nem válik el egymástól az irodalmi és a tudományos (történettudományi) előadás, mert mindkettőről állítható, hogy „narratíva”, hanem mert mindkettő lényegében egymás függésében munkálkodik a sztereotípiák kialakításán, elfogadtatásán, popularizálásán. A nép/nemzetszemélyiség megteremtésének folyamata reneszánsz és barokk (távolli) előzmények után a XIX. században erősödik föl, részint a nyelvújítások/nyelvteremtések révén, részint az önállósuló tudományszakok segítségével. A nemzeti nyelvre lelés igénye párhuzamos az identitáskeresés nem kevésbé nemzeti igényével, amelynek során perdöntően fontos lehet az elhatárolódás, az ön-felülértékelés, illetőleg az egymástól „egyértelműen” megkülönböztethető/megkülönböztetendő saját és idegen dichotómikus színre vitele. Ama kölcsönhatásban formálódik művészet és nemzeti tudat, amelynek során a művészet népszerűsítette sztereotípiák további igazoláshoz jutnak (például) a történettudományban, hogy aztán a történettudomány által elbeszélte nemzettörténetből visszaíródjanak a (nyelvi) műalkotásokba. A XX. század tudósai, művészei közül többen vállalkoznak arra, hogy a nemzeti előítéletek, sztereotípiák szerkezetét átvilágítsák, de többen vállalkoznak arra, hogy ezeket időszerűsítsék. Az imagológiai kutatásokat néhány optimista kutató az Európa-tudat kialakításához vezető eszközként gondolja el.¹⁷ Mások, talán realiztikusabban, a történeti olvasásban jelölik meg a sztereotípiák értelmezésének célszerű módját, amely az értelmezések pluralitását a kulturális sokszínűségnek mint értéknek fölismeréséhez kapcsolja. A történeti emlékezetben a sztereotípiák, sőt, az előítéletek ekkor éppen az értelmezés közvetítettségében fosztódnak meg hegemon szituációjuktól, s az értelmezések, a sztereotípiák szembesítései, az előítéletekkel szembeállított kulturális tapasztalatok segíthetnek ahhoz, hogy a sajátja és idegenre tagolódást a kulturális szomszédság tudatosulása váltsa föl.¹⁸

Jegyzetek

- 1 Fischer, Manfred S.: *Nationale Images als Gegenstand vergleichender Literaturwissenschaft*. Bonn 1981. Újabban, bár a pozitivistá hagyományt őrizve: D. Molnár, István: *The Hungarians in Modern Polish Literature 1919–1989*. Szombathely 2003.
- 2 Műveit az alábbi kiadásokban olvastam: Eseji. Knjiga 1. Zagreb 1932; Glembajevi. Proza–Glembajevi. Drama. Zagreb 1954. Sabrana djela 4-5; Povratka Filipa Latinovicza. Zagreb 1973; Eseji, putopisi. Zagreb 1973. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 93, 95.
- 3 Palacký, František: *Dějiny národu českého. Příprav. Olga Svejková*. Praha 1968. I; *Geschichte von Böhmen*. Prag 1864. Bd. I.
- 4 Sziklay, László: *Powieść historyczna na przelomie XIX i. XX. stulecia*. In: *Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich i kulturalnych*. Kom. redakcyjny: István Csapláros, Lajos Hopp, Jan Reychman, László Sziklay. Wrocław–Warszawa–Kraków 1969. 400–433.

- 5 Beneš, Edvard: *Détruisez l'Autriche–Hongrie. Le Martyre des Théco-Slovaques a travers l'histoire*. Paris 1916.
- 6 Előzménye Wilhelm Kaulbach freskója a Katalaunum mezeji (Campus Catalaunicus) 453/454-es csatáról, e freskó volt ihletője Liszt Ferenc Hunnenschlacht című zenekari művének.
- 7 Kumičić, Eugen: *Djela 2. Urota Zrinjsko-Frankopanska*. Zagreb 1968. Vö.: Povijest hrvatske književnosti 4. *Frangeš Ivo*: Realizam. Zagreb 1975. 378–394; *Ugyanő*: Povijest hrvatske književnosti. Zagreb–Ljubljana 1987. 199–200, 481.
- 8 Djalski, Feliks Šandor: Janko Borislavić, Pripovijesti ilirske. Minijature. Priredio: Petar Šegedin. Zagreb 1964. Pet stoljeća hrvatske književnosti knjiga 51. A Životopis jedne Ekcelencije (1816-1870) című novella a kötetben: 236–270. A főszereplő bemutatása szintén Krleža módszerét előlegezi: „začasni gradjanin slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba i kraljevskih slobodnih gradova Varaždina, Karlovca, Rijeke i Novoga Sada, član utemeljitelj Glazbenog zavoda u Zagrebu i književnog madjarskog društva Kisfaludy u Pešti, začasni član dobrotvornoga društva Pietasu Innsbrucku, društva njemačkih rodoljuba u Gracu i pokrovitelj dobrovoljnoga vatrogasnog društva u Kamenici i Kruškovcu itd, itd. (236.) (a szabad királyi főváros Zágráb és Varazsd, Károlyváros, Fiume, Újvidék szabad királyi városok díszpolgára, alapító tagja a zágrábi zeneegyesületnek és a pesti Kisfaludy Társaságnak, tiszteleti tagja az innsbrucki Pietas jótékony, a gráci német hazafiúi társaságnak, pártfogója az önkéntes tűzoltóegyesületnek Kamenicán és Kruškovácon stb., stb.)
- 9 Világirodalmi Lexikon XIV. Budapest 1992. 766–767. *Voigt Vilmos* címszava.
- 10 Uo. Buda Béla címszava
- 11 Horváth János: *Tormay Cécile*. Budapesti Szemle 1916. 166. k, 473. füzet, 311.
- 12 Op. cit. 312.
- 13 Pankotai Ella: *Tormay Cecile(!)*. Eger 1938. 16.
- 14 Sebestyén Károly: *Regények és regényírók*. Magyar Figyelő 1911. 2: 165–166. Itt jegyzem meg, hogy 1914-ben a regényt franciául is kiadták: *Au pays des pierre*. Paris 1914, ³1918. A német változat is több kiadást ért meg. Én a budapesti 1918-as, harmadik kiadásban olvastam.
- 15 Kerekes Amália–Millner Alexandra: *Was ist das »Ins Heu gehen«? Ansätze zu Übersetzungspolitik in der deutschsprachigen Presse der Doppelmonarchie*. In: *Verflechtungsfiguren. Intertextualität und Intermedialität in der Kultur Österreich-Ungarns*. Hg. von Endre Hárs, Wolfgang Müller-Funk, Magdolna Orosz. Frankfurt am Main 2003. 225–226. (Budapester Studien zur Literaturwissenschaft, Bd. 3.)
- 16 A regényt utoljára 1943-ban adták ki. Rákosi Viktor, tekintettel a sikerre, egy író-társaság segítségével színpadra dolgozta át a művet, amelyet 1905-ben mutattak be. Főleg a román pópa jellegzetesnek vélt figuráját játszották szívesen a színészek. Csakhogy a tragikus befejezést a színműváltozat happy endinggel oldotta föl, a közönség nem csekély egyetértésével.
- 17 Dyserinck Hugo: *Komparatistische Imagoologie. Zur Politischen Tragweite einer europäischen Wissenschaft von der Literatur*; Pageaux, Daniel-Henri; Image/imaginaire. In: *Europa und das nationale Selbstverständnis. Imagoologische Probleme in Literatur, Kunst und Kultur des 19. und 20. Jahrhunderts*. Hg. von Hugo Dyserinck und Karl Ulrich Syndram. Bonn 1988. 13–37, 367–379. A sztereotípiák meghatározásához vö. Sekeruš, Pavle: *Les Slaves du Sud dans le miroir français (1800–1850)*. Beograd 2002. 97.
- 18 *Kulturelle Nachbarschaft. Zur Konjunktur eines Begriffs*. Hg. von Gerhard Koffler, Jacques Le Rider, Johann Strutz. Klagenfurt–Wien–Ljubljana–Sarajevo 2002. 7–24, 237–249.

A saját és idegen, a nemzeti és a nemzet-ellenes/nemzetietlen dichotómiája tetten érhető a XX. századi magyar irodalomtudományi beszédben is. Részint az elnemzetlenesítés vádjára hangzott föl, különböző kontextusban, különböző periódusban, részint a nemzetipológia körvonalazásakor rajzolódott ki ez az ellentétpár. Horváth Jánosnak általam már többször hivatkozott cikke a *Nyugat* (folyóirat) „magyartalanságairól” ide céloz; Szomory Dezső szecessziós stílusa az 1914 előtti Horváth-kritikák állandó, megbélyegzendő tárgya, jóllehet ez írások „felszíni” rétegében stilisztikai, mondatszerkesztési, szintaktikai kérdésekről van szó, valójában a *Nyugat* néhány szerzőjének hagyományfelfogása/tagadása hívta ki Horváth kritikáját. Igaz, konzervatív oldalról ő az egyetlen, aki „érteni” lát szik a stílusváltás lényegét, Ady szimbólumhasználatának elemzésével tanúsítja, hogy kimagaslóan érzékeny irodalomtörténésze korának. *Ady s a legújabb magyar líra* című könyvével a még nála is konzervatívabb, jóval merevebb Császár Elemér alapján elégedett, noha sokallja Horváth „megértését”, kevesli az elutasítást. Amit Horváth óvatosan érint, azt Császár a túlzásig viszi. A Párizsban „részképzésen” részt vett Horváthot sem ragadta magával a francia szimbolizmus (mint ekkor még Szabó Dezsőt), a francia és a magyar líra összevetésekor azonban nála más szempontok érvényesülnek, mint a saját meg az idegen elkülönítését radikálisan elvégző Császár Elemérnél. Érdemes hosszabb részletet idézni Császár Elemérnek abból a bírálatából (*Írói arcképek*. Budapesti Szemle 1910. 141. k, 339. sz. 448–454.), amelyet Horváthnak ugyanabban az esztendőben publikált kötetéről írt:

„Mégis inkább hiszem, amire különben Horváth is céloz, hogy a *Nyugat* költészete pusztán Baudelaire és Verlaine utánzóira, a francia decadensekre és symbolistákra megy vissza, s magyar elődeiket épp úgy csak czégérül használják, mint ahogy a secessionisták kisajátították Velasquezt. Valóban, amikor az új iránynak nem történeti előzményeit, hanem lelki alapját kutatja, az ösztöniség tudatos költészetében, a decadenceben találja, Baudelaireék hitvallásában.”

Az új magyar líra Császár szerint nem saját, hanem idegen gyökerű, hagyományértelmezése felszínes, önlegitimációra szolgál. A továbbiakban világossá válik, hogy immár nem stílusproblémákról van szó, hanem a nemzeti narratíva fenyegetettségéről, hazafiatlanságról, erkölcsstelenségről, „világnézeti” problémákról:

„Tiszta pillantással ismeri föl (ti. Horváth) az új iránynak három jellemző vonását, azokat, melyek a korcs költészetnek igazi karakterét megadják, s a komoly irodalomtól elválasztják, a gógós nemzetköziségben, mellyel elrúgják maguktól a hazát, a satnya érzékliségben, abban a szemérmertlenségben, mellyel az érzéki szerelmet dicsőítik, és az érthetlenségben.”

Horváth János könyve, fenntartásai ellenére, egy dialógus kezdete lehetett volna, ezt látszik igazolni Horváth János és Ady Endre közeledése, levelezése. Császár Elemér bírálatára azonban félreérthetetlené tette, hogy ennek a dialógusnak nem lehet nagy jövője. A magyar irodalom már 1910-ben „kettészakadt”, a hagyományt, a hazafias érzést kisajátító vulgarizálókra meg a modernség reprezentánsaira. Egyben a „nemzetkép”, a saját, az idegen értelmezői „közösségeire”. Ez a kettészakadtság nem szűnt meg az 1920-as esztendőkből sem, de ez már Babits Mihály és Berzeviczy Albert története. A magyar irodalomtörténetben a konzervatív irányzat látszott győzedelmeskedni, amely némigen tudott mit kezdeni a modern irányokkal, jelentkezzenek azok akár az irodalomban, akár az irodalomtörténetben.

104

Cseke Péter

Kisebbségi életmodell teremtője

Debreczeni László vallomásai a száz éve született
László Dezsőről

Valahányszor a Szabók bástyája felől befordulok a patinás Farkas utcába, és elhaladok a középkori és újkori Kolozsvár emlékeit őrző belvárosi református templom mellett, még mindig az az érzésem: csak azért nem jön szembe velem Debreczeni László – a nyolcvanon túl is szálfaegyenes tartásával –, mert már betért a templommal átellenben László Dezső otthonába, egy kis diskurálásra. Magát László Dezsőt személyesen nem ismerhettem, napjainkban is mintául szolgáló, máig emlékezetes prédikációit sem hallgathattam, ám negyedszázada mégis úgy él bennem, mint aki lebírhatatlanul jön felénk az Időből. Ezt a felismerést egyrészt az 1930 és 1940 között megjelent írásainak köszönhetem, másrészt azoknak a találkozásoknak, amelyeknek a nyolcvanas évek elején szellemi haszonélvezője lehettem dr. László Ferenc – László Dezső testvéröccse – lakásán. Szellemtársai és elvbarátai, Jancsó Béla és László Dezső elhunytá után ugyanis Debreczeni kimért léptei a kolozsvári egyetem központi épületének tőszomszédságába vezettek, a Király utcai 11-es számú ház kapujának kilincset nyomta le minden péntek délben. Kávéhányos időkben is mindig várt ránk egy-egy csésze valódi fekete, és nekem semmi más dolgom nem akadt, mint hogy beszélgetéseik alap gondolatait feljegyezsem, az *Erdélyi Fiatalok* történetével és utóéletével kapcsolatos tényeket rögzítsem.

Persze, nem felkészületlenül érkeztem.

Debreczeni Lászlónak sem ideje, sem kedve nem volt ahhoz, hogy visszaemlékezéseit papírra vesse. A két világháború közötti korszellem megértéséhez azonban – és ennek volt egyik fóruma, alakítója az *Erdélyi Fiatalok* is – szívesen hozzásegített, amennyiben dr. László Ferencnek, a folyóirat egykori titkárának a jelenlétében célirányos kérdéseket teszek fel neki a kolozsvári értelmiségnevelő műhely működésével kapcsolatosan. A Központi Egyetemi Könyvtárban akkor már a kutatók előtt is zárolták a folyóiratot, így hát Feri bácsitól kaptam kölcsön rendre a gondosan bekötött évfolyamokat. Másrészt: nyugdíjas éveiben az volt a legkedveltebb foglalatossága, hogy elkészítse az *Erdélyi Fiatalok* – máig kiadatlan – repertóriumát, lajstromba vegye bátyja szellemi hagyatékát. Minden előfeltétel adott volt tehát ahhoz, hogy az *Erdélyi Fiatalok*at szerkesztő László Dezső – ez állt a folyóirat címlapján – szellemképét felidézhesük halálának tizedik évfordulóján.

Ebből semmi sem került a nyilvánosság elé akkoriban. Egyrészt azért, mert az idős Debreczeni maximalizmusba hajló igényessége, aggályosságig menően körültekintő és pedáns fogalmazásmódja (az alább olvasható mélyinterjúrészelhez emlékezet-

élenkítő „forgatókönyvet” készítettem, és ő több előfoglalmazás után rögzítette véglegesnek szánt válaszait) hosszas „türelmi időt” igényelt, másrészt restaurálásra szoruló református templomok tervrajzai és helyszíni munkálatai kötötték le ideje nagy részét. Sem 1983-ban, sem a rákövetkező évben nem vehettem kézbe az általa véglegesnek tartott szöveget. Évfordulók múltával már magam sem sürgettem, lévén, hogy Feri bácsival a balladás sorsú – három előcenzúrázason átesett – *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)* című 1986-os Kriterion-kötet összeállításán dolgoztunk. A nyomtatott munka terjesztési engedélyének a hatósági megvonása, majd bezúzásra ítélese után már semmi esélye nem volt a László Dezsőről folytatott beszélgetés közreadásának.

Születésének századik évfordulóján emlékkönyv jelenik meg László Dezsőről Kolozsvárt. Az 1929 és 1940 közötti programcikkeit, tanulmányait és esszéit tartalmazó kötetének, *A kisebbségi élet ajándékainak* (Minerva, Kolozsvár, 1997) az újra kiadása is szóba került. Bizonyosságául annak, hogy László Dezső kisebbségi bölcselete napjainkban is nélkülözhetetlen. Egyszersmind szellemtársa és küzdőtársa, az 1986-ban elhunyt Debreczeni László emléke előtt is adózunk, abban a reményben, hogy az ő munkálkodásának eredményei is hamarosan közkinccsé válhatnak.

– Induljunk ki az *Erdélyi Fiatalok* első számának programcikkéből, László Dezsőnek *Az erdélyi magyar ifjúság lelki arca* című írásából. Azért vélem rendkívül fontosnak ezt, mert már ebben felfedezhetők mindazok a gondolatcsírák, amelyek a későbbiek során világosan áttekinthető gondolatrendszerre épültek ki a folyóirat hasábjain. A cím talán megtévesztő – félre is értették annak idején a szerzőt, sőt a megrágalmazás sem maradt el jobboldali román körök részéről –, mert László Dezső egyértelműen az első világháború után felnőtt romániai magyar ifjúság világnézetéről, ideológiájáról beszél. Pontosabban azt fejti ki, hogy 1930-ban az értelmiségi fiatalok határozott világnézettel még nem rendelkeznek, nem is rendelkezhetnek, mert nekik maguknak kell azt kialakítaniuk. Apáik nemzedékétől egy egész világ választja el őket, kritika nélkül semmit sem vehetnek át tőlük. „Ott kezdődött az erdélyi magyar ifjúság önálló világnézetének kialakulása – írta –, amikor múltunk őszinte megismerése, jelen állapotunk kendőzetlen képe és a jövőendő életlehetőségei felé kezdtünk fordulni.” Vagyis: reális önismereten és helyzettudaton alapuló ideológia kialakításával akar ez az ifjúság a jövőendő szolgálatára felkészülni. Ennek érdekében ugyancsak fontosnak tartotta, hogy megismerkedjenek a kisebbségi magyarság minden társadalmi osztályával, minden életkérdésével, továbbá az „Erdély földjén és a vele egy országban élő más népekkel” is, hiszen „életellenes merénylet lenne bele nem helyezkedni a romániai magyar kisebbségi sors kereteibe, izgatni a fennálló államrend és jogi forma ellen”, aminthogy érdeklődésüknek ki kell terjednie az ország határain túlra is, hogy világszintű tájékozottsággal, egyeletes perspektívából láthassák és érezhessék át itteni hivatásukat.

A történelmi múlt átértékelése és a korszerű gondolkodást megalapozó eszménykeresés szervesen összefonódik László Dezső szellemi fejlődésének ebben a szakaszában. Hogyan nyilatkozott ez meg az Erdélyi Fiatalok hasábjain? Milyen szerepet játszott a folyóirat programjának a kialakításában és tudatos, következetes megvalósításában?

– Örvendek, hogy nem nekem kell elmondanom, miszerint az *Erdélyi Fiatalok* alapítását valóban – és félreérthetetlenül – Jancsó Béla és László Dezső fogalmazta meg. S még inkább örvendek annak, hogy ugyancsak nem nekem kell felhívnom a figyelmet arra a tényre: László Dezsőnek e lapban közölt eszmetisztázó tanulmányaiból egy világos kisebbségvédelmi gondolatrendszer bontakozik ki a látni tudó és elfogulatlan olvasó szemében. Olyan ember is észreveheti ezeket a dolgokat, aki teljességgel kívülről, és egy későbbi nemzedékhez tartozik.

Ezért hadd szóljak előbb arról, ami meggyőzően igazolja a fentebbiek helyességét. Hogy tudniillik az 1930 előtti erdélyi magyar ifjú nemzedékek lelki – szerintem szellemei vagy mai kifejezéssel szólva talán még helyesebben: tudati – arcának vizsgálata egész természetesen került az *Erdélyi Fiatalok* indító számába. A Jancsó Béla által írt bevezető cikk általánosan mutatta meg, hogy mi az új lap célja, miben láthatók létrejöttének indokai, melyek azok az anyagi és szellemi vonatkozású problémák, amelyekkel kisebbségi helyzetünkben meg kell küzdenünk; milyen az az út, amelyen a jövőben, a jövőnkért mennünk kell. László Dezső viszont arról ír, hogy az általánosan belül konkrétan mi a legelső és múlhatatlan tennivaló, és hogyan lehet azt meg is valósítani.

A László Dezső szerinti első feladat: a kisebbségi helyzetből fakadó kérdések elméleti megállapítása és létünk tekintetéből való tisztázása. A legfontosabb alapprobléma szerinte: „az erdélyi magyar ifjúság világnézete vagy ideológiája”. (Tekintsünk el most attól, hogy a két fogalom itt vaglyagossági viszonyításban áll.) Azért, mert: „Az ideológia és világnézet kialakult, biztosan vezető lelki tartalmat jelent.” És mert: „Sajnos, ilyenről az erdélyi magyar ifjúsággal kapcsolatban még nem beszélhettünk.” De ez nyilván érthető, mivel: „Tájékozatlansága természetes állapot. Ő az első kisebbségi magyar ifjúság.” Mégis bizakodóan írja az ifjúság öneszmélésének mind több jelét tapasztalva, hogy „az erdélyi magyar élet sebei mellett születő világnézet kialakulása folyamatban van”. Másutt is utal arra, hogy a gondolkodó, eszmélkedő ifjak tábora egyre inkább növekszik. Hogy az önmagára és népe sorsára eszmélő értelmiségi ifjúság egészséges világnézetet alakíthasson ki magának, az *Erdélyi Fiatalok* alapvető célkitűzését és feladatvállalását László Dezső így jelöli meg: „Ez a cikk és egész lapunk is ennek az életerős, sugalló erejű gondolatvilágnak a megteremtéséért és hirdetéséért küzd.”

Tehát már ebben az első írásban megmutatkozott az is, hogy László Dezső a kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyar ifjúság létkérdéseinek – amelyek a jövőben az egész kisebbségi magyar társadalom létkérdéseivé is lesznek – elméleti tisztázását tekintette elsőrendű feladatnak. Ugyanakkor ez az írása már azt is jelezte, hogy erre a feladatra éppen ő a leghivatottabb és a legalkalmasabb is. És nem csak kimondottan az *Erdélyi Fiatalok* viszonylatában. Ez az írása tehát egyszerre elméleti és ugyanakkor gyakorlati programadás is. Egyik kitételében már ott jelentkezik az új vezérgondolat: hogy az 1930-as évek erdélyi magyar ifjúságának (szemben az előző évek kivándorlóival) itthon kell maradnia, itthon kell tanulnia, bele kell illeszkednie az új helyzetbe. És a közösség létének érdekében mindenképpen közösségi munkát is kell vállalnia, mert: „itthon sem élhetünk csak magunknak, kis egyéni érdekeinkért [...]. Nem húzódnunk meg a csendben, nem véve részt az öntudatos közös szolgálatra való készülésben, csak azért, mert jelszavunk: »fontos, hogy minél hamarabb végezzek«. Nem élhetünk a magunk értékét még a magunk számára sem ismerve, feltétlen pesszimista vállvonogatásban vagy vakmerő tékozlásban. De úgy sem élhetünk, hogy könyökkel, vállal, törtetéssel, kilincseléssel, alázatos sunyisággal, népszerűséghajhászással csinálunk karriert. Az ifjúság magamagának élete különböző bálványait kell lerombolnunk, ha egy egészséges világnézetet akarunk kialakítani. Sajnos, az ifjúság nagyobb tömege még ezek előtt a bálványok előtt éli azok tiszteletében kimerülő saját életét. Küldetésünket kell felismernünk. Ennek tüzeiben tudjuk magunkat elveszíteni...” Ezek a szavak – talán éppen elsőként – egészen szokatlan és „kellemetlen” hangot ütöttek meg akkor (s éppen egy fiatal részéről). De ezekben a szavakban már teljességgel kifejezésre jut az új ideológia ítélete a korábbi henye, önző, kényelmeskedő, közönyös – végső soron: öngyilkos – életmód felett. Bennük foglaltatik szinte egyetemleges átfogással a kisebbségi sorban élők alapvető etikája, az önfenntartás kikerülhetetlen és büntetlenül kisémmizhetetlen parancsa is.

Valóban úgy igaz, hogy a történelmi múlt átértékelése és a korszerű gondolkodást megalapozó eszménykeresés szervesen összefonódik László Dezső szellemi fejlődésének

ebben a szakaszában. Ilyen szempontból tanulságos lehet 1934-es vallomása, mely világos példája annak, hogy milyen utat tehet meg egy még alakulóban lévő, de gondolkodni tudó fiatal értelmiségi ahhoz, hogy kiforrott, életerős és valóban sugalló erejű világnézethez jusson: „Makkai Sándor Ady-könyve megismertette Ady modern kritikai magyarságával. Adytól egy lépést tettem, és próféciája általánosságaitól Szabó Dezső részletekbe világító zsenijének fénykörébe jutottam. Tetszett nekem az az ember, aki a világháború után a legkritikaibb és legegységesebb magyarságot jelentette. Miután a jelenben megtaláltam az élő magyarság összes kérdéseinek reális és kritikai szemléletét, s megláttam, hogy ez a nemzetszemlélet még mindig idegen a ma élő, magukat igaznak tartó magyarok előtt, ennek a látásnak történelmi igazolást kerestem, mert azok, akik a mai kritikailag és reálisan látók magyarságát súlyos kritikával illették, mindig a történelem nagy erőit állították szembe ezek dekadenciájával...” (*Reálisan látó nagy magyarok családfája*. Erdélyi Fiatalok, 1934/II. 37.)

Ebből az igazoláskeresésből keletkeztek azután László Dezső nagy magyar történelmi személyiségekről szóló – a maga és nemzedéke számára új látásmódot felmutató – tanulmányai: Bethlen Gáborról, a nagy erdélyi fejedelemről, a költő és kiváló hadvezér és politikus Zrínyi Miklósról, a nagy reformer Széchenyi Istvánról, Eötvös Józsefről. Azokról a XVII. és XIX. századi szellemi nagyságainkról, akik mind rokonok voltak egymással abban, hogy „...reálisan látják a magyar faj valóságos adott helyzetét, mernek vele szemben kritikát gyakorolni, s végül a magyarság sorsát beleállítják koruk egyetemes európai helyzetébe”. E tanulmányok már úttörő iránymutatások is voltak a szükséges további ártérkékeléshez.

Hogy miként nyilatkozott meg ez az új szemlélet az *Erdélyi Fiatalok* munkájában? Erre idézhetjük mindjárt László Dezsőnek azokat az előadásait, amelyeket az előbb említett személyiségekről tartott különböző ifjúsági összejövetelek alkalmával: 1. Akarom, tisztán lássatok – Széchenyi Istvánról (a kalotaszegi Kiskapuson 1932 júniusában tartott főiskolás konferencián); 2. Történelmünk helyes szemlélete (1932 augusztusában az erdővidéki Olaszteleken rendezett általános ifjúsági tábor alkalmával); 3. A siető ember – az író és hadvezér Zrínyi Miklósról (a kalotaszegi Nádasdarócon 1934 júniusában tartott IKE főiskolás konferencián); 4. A falu jegyzője és Az elsodort falu (1935). Ezeket a tanulmányokat, amelyekben új szemléleti alapon mutatja meg a régi nagy emberek jelentőségét és üzenetét, az *Erdélyi Fiatalok* külön kiadványokban is megjelentette. A Széchenyi-tanulmányt 1933-ban, a Zrínyiről, Bethlenről, Eötvösről szólót 1935-ben.

Megjegyzendő itt, hogy a történelmi múltnak az új helyzet parancsa szerint való átértékelése voltaképpen nem maguknak a megváltoztathatatlan tényeknek valamiféle átírását vagy kierőszakolt magyarázatát jelentette, hanem annak megvizsgálását, hogy a kép, amelyet korábbi történelemtanításunk alakított ki bennünk, utódokban, mennyire helyes, mennyire igaz, mennyire hű a valósághoz. Ez a kép ugyanis romantikus szemléletű, tetszetőssé kendőzött múltat mutatott (a „lelkesítő” példák, a „dicsőséges” tettek hamis múltját), ami a nehézségre fordult viszonyokban nem volt használható, nem volt reális, és így nem lehetett tanulságokat nyújtó sem. (Ehhez nagyon elkelt volna egy történelmi szeminárium is. Amire azonban akkor még csak gondolni sem lehetett. Vadító vörös posztó lett volna a hivatalosság szemében.)

– A múltban, jelenben és jövőben tájékozódó, kritikai fenntartásait minden irányban hangoztató, a maga meggyőződésén alapuló világnézetéért küzdő értelmiségi fiatal csakhamar kényelmetlenné válik a közélet hatalmasainak szemében. Az *Erdélyi Fiatalok* a támadások és vádak kereszttüzebe kerül. A legenyhébb vádak közé tartozott, hogy nem tisztelik az öregeket, „elárulják” az összmagyar érdekeket, feltűnési viselkedésben szenvednek, nem respektálják az egyházakat, kommunista elveket és forradalmi eszmé-

ket hirdetnek. Más megítélésben pedig: konzervatív befolyás alatt állanak, és ők azok, akikről nem érvényesülhet itt a haladó szellem. Aminthogy vádként fogalmazódott meg az is, hogy az ifjúság nem érdeklődik a politika iránt. Ez utóbbira László Dezső válaszol *A főiskolai ifjúság és a politikai pártok* című cikkében. Kifejti, hogy ez a vád igaz is, meg nem is. „Igaz annyiban – írja 1931-ben –, hogy az ifjúság pozitíve tényleg nem érdeklődik az iránt a politika iránt, amelyik csődbe juttatta az egész világot... Az ifjúság idegenkedik attól a politikától, amely nem akar belső értékeket kívülről védő front lenni. Olyan politikát keres, amelyik a maga céljait nem mások kizsákmányolása, igazságtalan megkárosítása, leölése, hanem az önzetlen egyetemes szolgálat eszközei által akarja megvalósítani.”

Ugyanakkor hangsúlyozza azt is: Erdélyben törvény, hogy „itt csak annak a programnak van létjoga, amelyik nem a többi itt élő népek nélkül és ellen, hanem azok tisztelete és a velük együtt haladás szellemében akarja a sajátos magyar értékeket szolgálni a politikai szakban is. Az új politika nem önmagáért való politika, hanem széles vonalú és minden érdeket magába foglaló, belső értékeket védő, alulról szerves életként felnőtt érdekvédelmi front lesz. Ma az ifjúság úgy politizál, hogy életprogramot készít.”

Világos beszéd, akár a Vásárhelyi Találkozó előhangja is lehetett volna. Mi lett a „sorsa” a továbbiakban ennek a gondolatnak? Miként építette tovább az *Erdélyi Fiatalok* ezt az életprogramot? És mi az, amivel nem számolt 1931-ben László Dezső? Gondolattmentéből mi bizonyult illúzióknak?

– Úgy vélem, fontos lesz itt kiemelni, hogy az akkori ifjúságot az idősebb nemzedékhez tartozó vezetők részéről érte a politikai közönyösség vádja. Tehát az idevonatkozó választ is kimondottan ebből a tekintetből kell megfogalmazni. (Az *Erdélyi Fiatalok*at ugyanis ifjúsági oldalról is érte hasonló megrovás.) Továbbá tudni kell, hogy a László Dezsőtől idézett írás (*Erdélyi Fiatalok*, 1931/3.) abból az alkalomból kelt – mint szemlenerovati reflexió –, hogy a Romániai Szociáldemokrata Párt kolozsvári szervezete magyar nyelven is kiadott röpiratszerű felhívást intézett az egyetemi és főiskolai hallgatósághoz azzal a céllal, hogy az értelmiségi ifjúság köréből is új tagokat toborozzon.

László Dezsőt tehát ennek a felhívásnak a megjelenése készítette arra, hogy a főiskolai ifjúság politikai pártokba való szervezésének kérdésével – amely akkor vetődött fel első ízben – a lapban is foglalkozzék. Álláspontja világos és határozott: „Semmiképp sem időszzerű és célszerű az ifjúság politikai pártokba való megszervezése vagy bekapcsolása.” Általános elvi jelentőségű érve itt az, hogy: „Az ifjúság politikai arculata még kiereleletlen.” De van egy hivatalos külső tényező is, amelyet igenis figyelembe kell venni, az, hogy az egyetemi és főiskolai hatóságok nem vennék jó néven (sőt egyes főiskolák tiltják is), hogy hallgatóik politikai pártok tagjai legyenek. (S ezt főleg a magyar hallgatókra vonatkoztatva idézi.) Már az általános politikai élet ismeretén alapszik a legfontosabb szempontja, az tudniillik, hogy az akkori „politikai viszonyok mellett a diákság politikádsdi játéka kihasználható, jóindulatú öntudatlansága okot adhat arra, hogy saját haladása és nemzete rovására kitiltassék az egyetem padjaiból”. És ebben a megállapításban is legfőképpen a magyar főiskolai hallgatók egzisztenciája, jövője iránti féltő felelősség szólt meg. (A későbbi „világnézet-harcos” években akadtak is ilyen szomorú példák.)

Az ifjúság politikai közömbösségének vádját illetően, László Dezső állásfoglalásának megvilágításához folytassuk a tőle idézetteket: „Az ifjúság utálja és megveti azt a politikát, amelyik bizonyos embereknek vagy klikkeknek egyéni érdekkielégítést jelent. Az ifjúság minden életmegnyilvánulása – úgy is lehet nézni – valóban politika, de nem párt- vagy érdekpolitika. Az ifjúságnak van kultúrpolitikája, társadalompolitikája, illetve azokat az energiákat, amelyeket régebben az ún. »politikai életben« éltek ki, és melyeket ma is sokan ott élnek ki, az ifjúság egy teljesebb és egységesebb társadalmi, kulturális és gazdasági élet érdekében áldozza fel saját fájának [...] építésében.” Ebből következik, hogy:

„Az ifjúság nem felszín-, hanem gyökérpolitikát folytat. Revideálja egész környező világot, az őstényekig, az alapelemekig hatol, és újra akarja építeni az egész világot.” Így tehát az ifjúság, mely új helyzetünk kényszere folytán a gazdasági, társadalmi és kulturális kérdések megítélésében másnak bizonyult, mint apái, szükségképpen más kellett hogy legyen a politikájában is. Mindez az igény és magatartás pedig nem más, mint „az élet érdekében történő folyamat” törvénye.

Ami pedig a konkrét részkérdéseket illeti, hogy mi lett a sorsa annak a politikai programnak, amely mellett László Dezső hitet tett, nagyon röviden a következőket válaszolhatom:

a) Ennek az egész gondolatnak a sorsát végső soron a második világháborút közvetlenül megelőző bel- és külpolitikában történt nagy változások határozták meg és döntötték is el. Az akkori zűrzavart követő nagy világégés történelmi következményeinek súlylyesztőjében tűnt el a kor egész szellemével és belpolitikai életének minden problémájával együtt. Ezek a változások éveken át fokozatosan szorították össze, szűkítették le az *Erdélyi Fiatalok* létehetőségét és tevékenységi körét, míg végül meg is ölték a lapot, és letörték a mozgalmát is.

b) Az *Erdélyi Fiatalok* eszmeiségéből életre kelt program továbbviteléről, továbbépítéséről ilyen események után már szó sem lehetett. A háború vihara rövidesen szétszodorta azt a törzsgárdát is, amely a lapot fenntartotta. Senki sem maradt, aki feltámassza. De erre alkalmas idő sem következett többé. Az akkor magára maradt fiatal tábor a nagy bizonytalanságban a maga erejéből már nem volt képes semmilyen egységes program megalkotására és kivitelezésére. Az *Erdélyi Fiatalok* hivatása és aktív története az 1941. június 15-i betiltó rendelettel, illetve az 1941. július 22-én este felvett „felszámoló jegyzőkönyvvel” végleg lezárult.

c) Hogy mivel nem számolt 1931-ben László Dezső? Abban az esztendőben még senki sem számolhatott azokkal a politikai, de főleg nagy világtörténelmi változásokkal, amelyek 1932 után indultak meg: Hitler, s ezzel a fasiszmus uralomra jutása, az ennek következtében előállott kül- és belpolitikai változások, hatalmi eltolódások, világnézeti ütközések, végül a második világháború kitörése és az azt követő katasztrófák és tragédiák sora. A második világháborút – előzményeivel együtt – akkor még nem lehetett előre látni, és nem lehetett számolni vele. S főleg nem lehetett előre látni a vele járó eseményeket és azok következményeit. Mindezekkel még László Dezső sem számolhatott akkor. Hogyan láthatta volna az *Erdélyi Fiatalok* eszméinek sorsát?!

d) László Dezső gondolataiból önmagában véve semmi sem bizonyulhatott illúzióknak. Mert gondolatmenete nem valamiféle elméletieskedő okoskodás volt, hanem az élet tényre épült, megállapításai minden időben – ma is – helytállóak. De illúzióknak bizonyult az a hit, hogy az ifjúság a hívó szóra megérti és befogadja László Dezső eszméit, egy emberként melléje áll, és teljes akarással segít a megvalósításban. Hiszen a saját egzisztenciális ügyeiről volt szó! Ez bizonyult illúzióknak!

– A harmincas évek derekától László Dezső érdeklődésében egyre inkább előtérbe kerül egy lehetséges kisebbségi modus vivendi kidolgozása. Az 1935 és 1940 között az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain megjelent tanulmányai jórészt ezt a célt szolgálták. Némiképp már maguk a címek is eligazítóak: *A kisebbségi élet* (1935/III.), *A rög alatt* (1936/II.), *Bomlás vagy egység?* (1937/II.), *Az erdélyi élet útja* (1937/III.), *A kisebbségi magyarság ifjúsági problémája* (1937/III.), *Világnézetünk apológiája* (1938/1.), *Balázs Ferenc a transzszilvanizmus szolgálatában* (1938/2.), *Új erdélyi tájékozódás* (1939/1.). Közben felismeri, hogy a kisebbségi sorban a régi magyar élet formái, intézményei, szelleme nem tarthatók fenn, s hogy sem a pesszimista álláspont, sem az építő szándék nélküli kritikai magatartás nem vezet eredményre, radikálisan új kisebbségi ideológiáért száll síkra. Alap tétele: „A kisebbségi élet igazi szemléletéhez mindenekelőtt úgy juthatunk, ha kisebbségi voltunkat nem a többségi magyarsághoz, hanem a körülöttünk élő többségi ro-

mánsághoz való viszonyunkból állapítjuk meg. [...] Nekünk tehát mindenekelőtt ennek az országnak az életét, életrendszerét, életlehetőségeit kell megismernünk. Megdöbbenő, hogy ezen a téren még milyen súlyos mulasztások terhelnek bennünket. Meg vagyunk győződve, hogy nagyon sok hátramaradásunknak volt az oka, hogy nem ismertük kellően ezt az országot és azokat az utakat, melyek tiszteletben tartásával itt lehet és kell élnünk.” (A kisebbségi élet).

Erre a tételre alapozza programját, melynek lényegét a kisebbségi érdekvédelmi front megteremtésében lehetne megjelölni. Hasonlatos ez ahhoz, amit Balázs Ferenc és Kacsó Sándor is hirdetett, s amit végső soron a Vásárhelyi Találkozó is képviselt. Az értékvédő és értékkeremtő munkát állítja a kisebbségi élet megszervezésének középpontjába, amelynek „sem világnézeti, sem felekezeti, sem korkülönbség nem lehet a gátolója”. Kétségtelenül demokratikus elveken alapuló építő program volt ez, mely mindenekelőtt a békeszerződésekben és az alkotmányban biztosított jogok érvényesítésével akarta a romániai magyarság haladását szolgálni. S ehhez a törvényes rend és az állam iránti tiszteletből akart erkölcsi tőkét teremteni. Igen ám, de maga László Dezső is kénytelen volt felismerni, hogy a román politikai pártok a kisebbségi jogok érvényesítésében irredentizmust láttak. Milyen következtetésekre jutott ezek után László Dezső, illetve az *Erdélyi Fiatalok*?

– Az Erdélynek Romániával való egyesítését illető határozatokat 1918-ban az erdélyi románok mondták ki – a kisebbségek helyzetének demokratikus és humánus rendezését ígérve. E határozatoknak a nemzeti kisebbségekre vonatkozó pontjait viszont a bukaresti kormányok már a húszas évek legelejétől kezdve mellőzték, sőt semmibe vették. (Jóllehet a békeszerződések megalkotó nemzetközi egyezmények ezek betartását előírták, s ezeket hivatalosan vállalni kellett.) A kisebbségbe került erdélyi magyarság hivatalos politikai képviselője pedig – szerintünk – meglehetősen lagymatagon, mondhatni gyámoltalanul lépett fel, a képviselők tevékenységében a tömegek érdekei meg éppen alig merültek fel.

Így tehát, ha csupán a kisebbségi *modus vivendi* kifejlésének kérdését tekintjük, akkor általában véve voltaképpen már az egész *Erdélyi Fiatalok*-mozgalom ennek a kérdésnek a szolgálatában indult és tevékenykedett. És mondhatni minden elméleti fontosságú és gyakorlati értékű írás, minden egyes mozgalmi kezdeményezés ezt a célt kívánta szolgálni. A levont következtetéseket László Dezsőnek több más ez időből való írása is érzékelteti. [Lásd: László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai*. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940. Minerva Könyvek – 6. Kolozsvár, 1997. – Cs. P.]

Hanem ebben az időszakban – a mindinkább nehezedő politikai és egyéb körülmények között – László Dezső részéről jóval többről van szó. Ideje volt már kisebbségi kérdésekben határozottabb politikai-jogi hangot megütni; komolyabban apellálni a törvényességre, a nemzetközileg biztosított és kötelező kisebbségi jogokra. Ez indította őt a kérdéskörrel való bővebb és politikai jellegű foglalkozásra. Ami már nem csupán egy valamilyen – olyan-amilyen, kegyelemből kapott – *modus vivendire*, hanem egy törvényesen, a békés együttélés szilárdságán, a magyarságnak emberi beilleszkedésen alapuló belső autonómiájára célzott.

Ezt a határozottabb hangütést – a fentebbi első idézet folytatásaként – így fogalmazta meg: „Országunk alkotmányának az ismerete mindenekelőtt arról győz meg, hogy a kisebbségi élet alkotmányjogilag biztosított formája az itteni életnek. Mi nem megtűrt, hanem teljes jogú polgárai vagyunk ennek az országnak, minden olyan magatartás, ami állampolgári jogaink gyakorlásában sért meg, ellenkezik az ország alkotmányával és törvényeivel.” (A kisebbségi élet). De nem tartja okszerűtlennek a humanizmusra való utalást sem: „A másokkal szembeni egyoldalú elfogultság még nem tartott meg senkit, de másfelől a mások értékeinek elismerése még nem jelenti saját értékeink megtagadását.”

Szükségképpen volt eljutni ehhez a fellépéshez. Ezzel a viszonyulással 1929 ifjúsága is eljutott ahhoz a politikai érettséghez és emberi magatartásformához, amellyel normálisabb időben sikeresen vívhatta volna ki a maga kisebbségi – politikai, gazdasági, kulturális és emberi – jogainak tiszteletben tartását és biztosítását. A kérdésben azonban a világtörténeti események döntöttek, s elsöpörtek akkor minden reményt és emberséget.

– Talán nem tévedek, ha azt mondom: László Dezső a transzszilvanista ideológusok második nemzedékéhez tartozik. Elsősorban Kós Károly és Makkai Sándor kisebbségideológiai programját építette tovább, azt foglalta szintézisbe az első kisebbségi sorban felnőtt nemzedék életlátása alapján – természetesen egészen más történelmi körülmények között, mint amelyek a *Kiáltó szó* (1921) és a *Magunk revíziója* (1931) létrejöttét eredményezték. „A kisebbségi sors azért jár annyi bizonytalansággal – írta 1939-ben –, mert nincsenek analógiái és fényesen tündöklő, egységes öntudatot kifejező, emlékeztető szimbólumai. [...] Új tájékozódásunk végső kérdése az összes lehetséges analógiák és szimbólumok összegyűjtése, öntudatosítása és magunk fölé és magunk elé állítása.” Ebben az időszakban legfőbb gondja, hogy az ellentétektől szabdalt kisebbségi élet erőinek tervszerű együttműködését szolgálja. Ezzel már azt is jeleztem, hogy felfogásában a romániai magyarság belső egységének megteremtése nem jelent egyértelműsítést, uniformizálódást, hanem a különböző felfogású irányzatok pluralista együttlétezését. A világnézeti hegemón törekvéseket éppúgy elutasítja, mint az „új, totális és integrális nemzeti gondolat” diktatúráját. Kisebbségi népközösség csak a legteljesebb demokrácia feltételei között őrizheti meg önazonosságát. Felfigyelt-e a korabeli közvélemény, és felfigyeltek-e az akkori közélet irányítói a kisebbségpolitikusként László Dezső eszméire?

– A „transzszilvanista ideológusok második nemzedékének” érzékelése egyáltalán nem mondható tévedésnek. Határozottan elkülönül az elsőtől: nem csak időben, de kifejeződésben és célkitűzés tekintetében is. Való az is, hogy 1933–1934-ben már ténylegesen mások voltak a kisebbségi viszonyok: bonyolultabbak, kérlelhetetlenebbek a problémák, mint 1920–1921-ben; másképpen is kellett reagálni rájuk.

Tájékoztatásul meg kell itt jegyezni közbevetőleg, hogy az előbbinek volt egy első világháború előtti szakasza is. Ebben voltaképpen egy mellőzött országrész erkölcsi, anyagi, politikai és emberi önvédelmének megnyilvánulása kapott hangot a központi kormánynak egyfelől teljes közönye, kismizmizése, elhanyagolása, másrészt pedig történelmi öntudatának megtörése, szellemi önállóságának, külön politikai állásának elmosása, megbénítása ellen. Nemkülönben a Királyhágón túli világ tévtudatai, nemtörődömsége, testvérietlenné vált szemlélete ellen. Az 1918 utáni változásokhoz alkalmazkodó második szakaszban történt átértelmezése viszont már egy veszélyesnek érzett helyzetbe került népközösség fennmaradásának eszméje és elvi jellegű – valóban még csak egy modus vivendi célzó – iránymutatás volt; persze, „végrehajtási utasítások” nélkül. A jelzett második nemzedékben éppen László Dezső lett az a személyiség, aki az új helyzet áttekintése, vizsgálata, elemzése alapján megpróbálta megkeresni azokat az alapvető tényeket, amelyeknek révén részletekbe menően meg lehet mutatni egy hatékony ideológia gyakorlati esélyeit. Amikor megállapította a bajokat, a hiányosságokat, akkor meg is kereste, meg is mutatta azoknak eszmei és gyakorlati remédiumait.

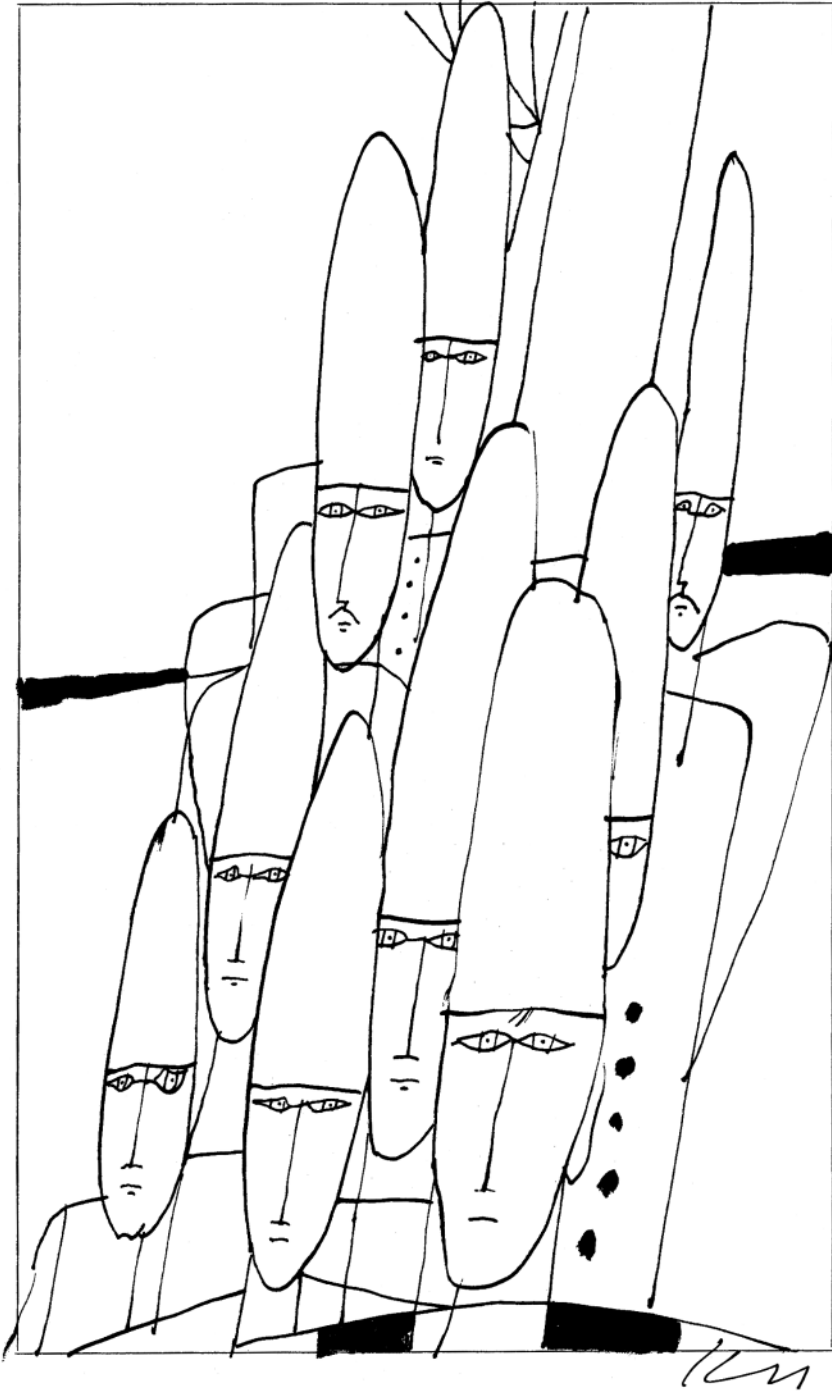
Nekem nem voltak kapcsolataim, érintkezéseim az itt szóba jöhető hivatalos közéleti irányítókkal, tehát személyes tapasztalataim sem lehettek, nem is voltak ebben. Nem tudhattam valódi véleményüket, nem láthattam ez irányban tett lépéseiket, intézkedéseiket; hogy voltak-e és milyen értelmű elgondolásaik, milyen jellegűek voltak cselekedeteik. A nagy nyilvánosság előtti megnyilatkozásaik (beszédben, sajtóban stb.) ma már hozzáférhetetlenek, a kornak idevágó bibliográfiája sincsen összegyűjtve. Nem ismerem a kornak ebből a tekintetből legfontosabbnak sejtendő dokumentációs forrását, a *Magyar Kisebbség*

című folyóirat anyagát sem. Itt csak egyéni benyomások, illetve az *Erdélyi Fiatalok* keretében felmerült-kialakult vélekedések alapján beszélhetek. Amely benyomások, vélekedések lehetnek nagyon szubjektívek is, tévesek is, korrigálhatók vagy éppen cáfolhatók is. Hogy mégis megkockáztatom ezekről nyilvánosan szólni, teszem azért, mert valójában a bennük feltűnő negatívumokban is a kor légkörének jellemző megmutatói.

Hadd kezdjem annak tisztázásával: volt-e egyáltalán az erdélyi magyar kisebbségnek közvéleménye, amely minden komoly kérdésben egységesen reagál, egységesen ítél, a kisebbségi társadalom magasabb szempontjai szerint nyilatkozik meg, és befolyásolja a gondolkozást, a cselekvést? Ha egy jövőbeni kutató ebben a tekintetben végezne vizsgálatokat, ámulva látná, hogy mennyire nem volt nekünk ilyen közvéleményünk, hogy mennyire szétzilált, dezorientált volt ebben a tekintetben minden. Osztályérdekek, klikk-érdekek, tudatlanság, nemtörődömség, népidegen, sőt nemzetidegen eszmék és célok, zugsajtó és destruktív eszmék, szubverzív ártók tagolták-kuszálták szét a közgondolkodást, s tették egészen lehetetlenné egy egységes, erős, elámíthatatlan ösztönű közösségi, a közösség érdekeiért mindig akcióra kész közvélemény kialakulását. Lehet fogyatékoság vagy éppen mulasztás részemről, de soha, sehol, semmilyen körben, társaságban nem hallottam arról, hogy szó esett volna László Dezső eszméiről, hogy tárgyalták, véleményezték, értékelték vagy támadták volna ezeket.

Ami a közélet irányítóit illeti: minthogy politikai érdekű és közösségi fontosságú kérdésekről volt szó, itt elsősorban a magyarság hivatalos képviseleti szervének, az Országos Magyar Pártnak lett volna elsődrendű kötelessége és közérdekű feladata, hogy figyelemre méltassa László Dezső vizsgálódásainak eredményeit. Elvárható lett volna, hogy az Országos Magyar Párt teljes mértékben tegye ezeket az eszméket, s biztosítsa, hogy az írásaiban megmutatott látást és gondolatokat valóban egységes, tudományos szintű és értékű rendszerre munkálja ki. Én csak arról számolhatok be, hogy sajnos semmi sem történt ennek érdekében. De nem történt a Pártnak úgynevezett „belső ellenzéke” részéről sem (amelyről akkoriban nem sok hallatszott, de amelyről újabban elég sokat írtak mint a „fiatalok” tömörüléséről). Keressük az okokat? Az idős, maradi vezetőség képtelen volt a dolgok és viszonyok és helyzetek felfogására és megértésére; e részről sohasem tapasztaltunk közeledést, csak elzárkózást. A fiataloknak esetleg talán „derogált”, hogy a „rivális” *Erdélyi Fiataloktól* vegyenek át eszméket, gondolatokat. És nekünk nagy bűnünk volt, hogy nem szűk pártpolitikát, hanem általános, mindenek felett való néppolitikát hirdettünk és szolgáltunk – kitartóan és megingathatatlanul.

Ha végignézzük azokat a közleményeket, amelyek a lapnak *Hogyan fogadták az Erdélyi Fiatalokat?* című rovatában szerepelnek, az tűnik ki, hogy a mozgalom s a hirdetett eszmék általában kedvező, megértő fogadtatásra, értékelésre találtak. Ám ezekből még nem derül ki, hogy a közvélemény mit és mennyit értett meg, s főképpen mit és hogyan értelmezett és tett magáévá. Voltak aztán közírók, elsősorban Szentimrei Jenő, Spectator (dr. Krenner Miklós) és még páran, akik több esetben adták tanújelét annak, hogy értékeli az *Erdélyi Fiatalok* megmozdulását, egyetértenek célkitűzéseivel, helyeslik a munkáját. De ezek nem mélyültek el a részletes ismertetésekben. (Sajnos, az idevágó bibliográfia nincs összeállítva, így nem tudjuk bizonyosan, hogy a publicisztikai irodalomban található anyag mennyire széles körű és részletekbe menő.) Egy azonban bizonyos: a közélet akkori irányítói közönyösek voltak ezzel a munkássággal szemben. Valahogy amolyan „zöld” akarnokságnak, feltűnési viselkedéstől mozgatott csoport okvetetlenkedésének tekintették. Ennél fogva inkább ellenségesen tartózkodtak vele szemben, de a gáncskodástól sem riadtak vissza. Ez volt a légkör.

Kántor Lajos

Reményik, Németh László – és a kézilámpás

Egy fiatal és lelkes újvidéki újságíró 1968-ban interjút készített Németh Lászlóval, a *Híd* számára. Az egész írói és gondolkodói pályát összefoglaló beszélgetésben, illetve írott szövegben szükségszerűen szó kerül a nemzeti értékek és a nagyvilág viszonyáról; Németh László idézi, egyetértőleg, Móricz Zsigmondot: „a nagy irodalom mindig nemzeti irodalom”. Kicsit részletezőbben, újabb kori vitákra is utalva, így folytatja: „Amire te gondolsz, tán az (s erről csakugyan többször is beszéltem), hogy a magyar író, népe elárultságát s elárultságát látva, nem szorosan irodalmi feladatokat is vállalt: az irodalom lett a kézilámpás, amellyel a magyarság kanyargós, szakadékokkal szegett útját bevilágítani próbálta. Ezt ma sokan, Újvidéken is, hibának tekintik; ahogy egyiketek mondta; magyarságuk volt a botlasztó kő íróink útjában. Én nem hiszem, hogy így van. A magyar irodalom e gond vállalásával (melyet különben sem lehetett *nem* vállalni) többet nyert, mint amennyit veszített.”¹ Egy évvel később, az életműsorozat elindítása alkalmából a kiváló szerkesztő és kritikus-irodalomtörténész, Domokos Mátyás szólaltatta meg Németh Lászlót. Az *író-vállalkozás* címet kapott interjúbán az ünnepelt szerző a sorskérdésekről, az új fenyegetettségéről így nyilatkozik: „Hogy ma mi a veszély neve? Én azt mondanám: kohézió bomlás, a népet összetartó kötőanyag lazulása. Ennek egyik szomorú tünete a közösségi magyar irodalom háttérbe nyomása, szorulása.”²

Jó négy évtizeddel korábban a pályakezdő kritikus tanulmányt írt az új erdélyi irodalomról (eredeti címe a *Társadalomtudomány* 1926-os évfolyamában, az 5. számban: *Erdély lelke a legújabb irodalomban*³) – és az elárultság, a veszély, a katasztrófa s az irodalmi mű közötti kapcsolat már itt is hangsúlyosan megjelenik. A veszély azonban Németh László olvasatában a dilettantizmus eluralkodását is jelentheti, nem csupán a magyarság történelmi fenyegetettségét. Három nevet „szelektál ki” a korabeli erdélyi magyar lírából, akikkel érdemesnek tartja bővebben foglalkozni: a Reményik Sándorét, Áprily Lajosét és Tompa Lászlóét. Közös bemutatásuk – amit aztán Tompa ki- és megemelésével zár – eléggé kétes dicséretet hordoz: „Az étellel fölszámolt emberek, akikből az »elvégeztetett« epilógusaként ered a vers. Nem játsszák elének az élet hagyományos felvonásait, állnak, mint az örökkévaló dolgok s a szó, amit mondanak, ugyanaz. Unalmasak, mint három mérföldkő, amely mégis egy nép szíve felé jelöl izgató utat.” És ez a hangütés folytatódik a Reményik líráját értékelő bekezdésben. Kétely és elismerés között ingadoznak Németh László mondatai. Például így: „Régi lefojtott, ki tudja, milyen gátlások visszanyomta hévvel veti magát a kínálkozó daltárgyra: Erdély tragédiájára.” Vagy: „A Petőfire emlékeztető, de sokkal egyszínűbb jambus, amely mintha csak gondolatok világos s mégis művészi kiverselésére szerénykedett volna ily egyszerűvé, új tárgyakra fordul, nem befelé, az élet velőtrázó igazságai felé, csak közelre, a percről percre kínáló környezetre. Versek szakadatlan zuhatagában állunk. Nem az életet tékozló versek, inkább az élet helyett valók.” És miután megnevezi a konzervatív világszemléletet s a beteg pesszi-

mizmust, így összegez: „Ember mindenk ellen s talán nem is ember, csak páncélfal. S ez a páncélfal ott Kolozsvárott mégiscsak jelent valamit. Még akkor is, ha csak gondolatból készült.”

Egy évvel később, a *Protestáns Szemlében*, szinte ugyanígy folytatja, valamivel azért több elismeréssel a vállalt szerep és a költői teljesítmény iránt.⁴ A történelmi idő szólítására mozdulók közt Reményik Sándort „a jóakarátú, nemes beugrók” kategóriájába sorolja, sőt hozzáteszi: „a Reményik Sándor beugrásának erős dilettáns íze van”. Ezt a korai politikai verseire érti, „a szenvedélyes, országszerte visszhangot verő”, sokat szavalt művekre. „De Reményik több volt, mint program-lírikus – olvashatjuk a mégis felmentő kritikusi véleményt. – Az érdemen felül hullott babér záporában megemlékezett önmagáról, s redukálva a közélet költőjének hangos szerepét, önmagát kezdte magyarázni. Megcsinálta a maga Reményik-szobrát, s ebben a kevesebb tapusra, de több elismerésre jogosító vállalkozásban igazi poéta lett; egymást követő öt kötete igazi líra, melyből egy tartózkodón s mégis őszintén meggyónt lélek sír felém.” Kritikájának első, igaz és igaztalanul bántó megjegyzéseket egyaránt tartalmazó fejezetét Németh László pozitívan zárja, bár sanda megfogalmazások itt is feltűnnek. („Reményik Sándornak élnie kell, mert Erdély nyugszik a melle boltján.”)

A második fejezetben Reményik költészetének gondolati jellegét elemzi – nem kevesebb malíciával és némi elismeréssel. „Más költő ujjong, csodálkozik vagy átkozódik, Reményik gondolkodik.” A gondolatait öltözteti versbe, verssé. „Az agy hirtelen fölpatlant forrásocskái fölé épít ő kicsiny kápolnákat. Sok-sok kápolna és kevés változatú stílus. A költőnek új források felé kell sietnie, s a fő, hogy minden forrás fölött kápolna legyen.” A Reményik-versek kilentzédére érvényesnek véli ezt a meghatározást: „megdagadt epigrammák”. Megismétli, amit az erdélyi irodalomról írt tanulmányában már olvashattunk: az összevetést Petőfi lírájának egyik tulajdonságával. Vagyis: „...a Reményik-vers erényei Petőfire utalnak. Világosak, épkézlábúak, spontán és soha el nem vétett a szerkesztetük. A gondolat lépésről lépésre fejlik verssé.” A nyelv és az olvasó iránti tiszteltet is az érdemek közé soroltatik. De ebben a visszafogottságban látja Németh a Reményik-vers hibáját is. („Sorai kitaposott kifejezések papucsáiban csoszognak.”) Az esztétikai szempontokat élesbe fogalmazó fejezet utolsó passzusa gyógyír akar lenni; a *Vadvizek zúgása* kötetben sok „szerencsés” verset talál a kritikus. „Különösen a természetten elborongó verseiben, sötét sziklákba verődő férfias sóhajaiban van valami mélyen emberi és megindító. Mintha a Reményik-sors lassan mégiscsak átítatná a Reményik-lírárt.”

Németh László Reményik-kritikájának harmadik része tulajdonképpen újragondolása, újraírása az egy évvel korábbi átfogó tanulmánynak – Reményiket állítva középpontba. Innen már hiányoznak az oldalszúrások, a fájdalmat okozó elméncségek. A viszonyítás megváltozik, és ebben a – történelmi mondható – összemérésben megnő Reményik Sándor alakja, szerepe, sőt költészete. Annak ellenére, hogy az első mondat így hangzik: „Van nagyobb költője Erdélynek, mint ő s mégis ő az erdélyi költő.” (Áprilyt említi itt mint „befejezett művészt”, Tompa László neve ezúttal nem jelenik meg.) Az amatőrök, dilettánsok hada fölé emeli Reményiket mint jelképet és mint fejlődő költőt: „... amikor végre ország-világ előtt megbizonyosodott, hogy Erdély valóban szól s Kolozsvár tengely, mely körül a magyar irodalmi életből kiszakadt új s eleven irodalmi élet kering, Erdély is tisztázhatja magát önmaga előtt. Mint Reményik lírájában, Erdély költészetében is megindul a kritika, tisztulás, magyarázkodás kora.” Ezt a társadalmi folyamatot a kritikus szembesíti a magyarországi irodalmi helyzettel – és Erdélynek ítéli a pálmát; tiszteletet ébreszt Németh Lászlóban az erdélyi irodalmi élet „nemesen liberális szeleme, mely minden tehetségesnek ítelt írónak helyt ad”. Példának állítja ezt az emelke-

dett szellemet, „mely a magyarság dolgait nem a mi béka–egér harcaink vakondtávlatából nézi, de a történelem póruljártjainak az igazlításával.” A kritika végső következtetése – amibe természetesen nem épülhetett be Reményik Sándor költészetének, emberi-írói tartásának utolsó másfél évtizede – elfogadható, objektívnek minősíthető, mai irodalomtörténeti megállapításként is. Tehát az 1927-es verdiktum: „Nincs ennek a forrongó világnak jellemzőbb lírikusa, mint Reményik. Első versei a magyar epigon-líra s a magyar konzervativizmus sablonos villanásai, de ahogy az erdélyi új magyar világ tengelyébe kerül, költészete és szempontjai egyre nemesednek, emelkednek, konzervativizmusa erdélyi konzervativizmus már: türelem, szeretet, minden csepp erő megbecsülése hatja át s emberi emelkedése megérik lírájában is. Ha nem is tartozik a kivételesek közé, komoly férfi-arc, aki a magyar irodalmi élet új szellemét jelenti.”

A Németh László-bibliográfia⁵ szerint nem egészen egy évtizeddel később, a Tanú-korszak vége felé van ismét találkozása – ütközése – a két írónak. A közös gond, a magyarság jelene és jövője, most sem hozza őket közelebb egymáshoz, ellenkezőleg: a Duna-Európa gondolatát ápolgató Németh László és az *Ahogy lehet* erdélyi realizmusához eljutott Reményik Sándor az értelmiségi-írói magatartás két pólusát képviseli. A romániai – Bukarestből Erdély felé vezető – utazását írásba rögzítő, nagy vihart kiváltó útirajzában (*Magyarok Romániában*⁶) Németh nem szól ugyan közvetlenül Reményikről, de nyilvánvalóan utal rá; Reményik Sándor pedig rögtön kifejezi egyet nem értését a *Magyarok Romániában* által felvázolt helyzetrajzzal. Németh Lászlónak az erdélyi irodalomról itt megrajzolt képe szigorúbb – és bizonyára igazságtalanabb –, mint az 1926-os, 1927-es volt. Íme a vonatkozó (1935-ös) Németh-szöveg: „Az író mindig egy nagy sorskör közepén áll. Látja a fölfele vagy lefele örvénylő ciklusokat, s művével segíti őket, vagy ellenük szegül. Ariosto a reneszánszot emeli, s vele emelkedik, Dante keserősége a hanyatló középkorért csendíti meg dacos rímeit. Erdélynek vannak körei-örvényei, de nincs egy kis Dantéja sem, aki utolszor igazán kiállna mindazért, ami itt pusztulóba megy. Pedig Kolozsvárt a melankóliás költő merev, kék szeme, a kálvinistas, fohászzkodó agrárfijúság s a rá tartó derekú marxisták mögött: ez a még mindig ép magyar múlt azt, ami mint egy utolsó erdélyi múzsa, az embert a városon átkíséri.”

A provokatív (lényegében csak a múltat elismerő) beszámoló érthetően azonnal kiváltja a válaszokat – az erdélyiekét is, és Reményik Sándor most sem kerülhető meg. Saját (elsődleges⁷) lapjában maga Reményik is megszólal, nem fogadja el a magyarországi utazók „sötét impresszionista” bírálatát, ám ennél a *Pásztortűz*-beli reagálásnál⁸ fontosabb, ugyanezekben a hasábokban, a László Dezsőé. Természetesen korántsem csak az irodalomról van szó – a tét az erdélyi magyar társadalom, az érte tevők vagy nem (jól) cselekvők megítélése. László Dezső, az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztője,^{*} az őket is ért elmarasztalásra („kálvinistas, fohászzkodó agrárfijúság”) higgadtan mérlegelve válaszol; az építésre való felszólítást örömmel fogadja el, de visszautasítja az erdélyi magyarság akár lírai útirajzba foglalt, felületes megítélését. „A romániai románok között úgy járt Németh László – szól a *Pásztortűz*-ben közölt bírálat –, mint az a huszadik századi magyar író, aki világoosan felismerte a magyarság új tájékozódásának helyes irányát, viszont a magyarokról szóló részben visszaesett az általa időszerűtlennek mutatott kritikai vízvonalra, az pedig azt jelenti, hogy Ady Endre és Szabó Dezső szemével és nem a Németh Lászlóéval nézte az erdélyi magyarság életét és sorsát. Adytól kölcsönözte a halállátást, a hasonlatok gazdag változatát, Szabó Dezsőtől pedig a sértett önértet szubjektívizmusának minduntalanul való előmlését. Ez a két poz jól állott Adynak és Szabó Dezsőnek, a kritikai vízvonalhoz hegycsúcsainak, de nem áll jól Németh Lászlónak, akinek a helyét ön-

* Idén emlékezünk születésének centenáriumára.

maga is a vízvásztón túli építómunkában állapította meg.” László Dezső szerint akkor volna értelme Németh László – elfogult – útirajzának, ha mindenki a neki szóló üzenetet olvasná ki belőle. „A román közvélemény olvassa ki azt az új magyar szellemet, amelyik Erdélyben és Magyarországon is a kölcsönös megbecsülésen át akar közeledni, régi harcok vértől megtisztított kézzel. Magyarország nézze meg magát abban a tükörben, amit Németh László a fiatal erőktől duzzadó, feltörekvő román népről és annak kialakuló új középosztályáról rajzolt. Az erdélyi magyaroknak Makkai, Reményik, Tamási, Kacsó erdélyi és Szabó Dezső magyarországi kritikájában már rég le kellett volna számolnia azazal az ítélettel, amit Németh László útirajzában ad. Ezen a kritikán már régen túl kellett volna mennünk.”⁹

A döntően nemzedéki jellegű László Dezső-válasz mellé oda kell állítanunk azonban a vele egyívású, szintén az *Erdélyi Fiatalok* köréhez tartozó Jancsó Béláét (szövege a folyóirat 1935. téli számában jelent meg¹⁰), amely nem olyan messze tekintő ugyan, mint szerkesztőtársáé, de közvetlen hivatkozásaival az erdélyi magyar irodalomra mutat, ezzel kér perújrafelvételt. Noha nem utal a „morbus minoritatis”-ban szenvedő közösség Németh László által meghatározott egyedeire, a három kiemelt típusra (a dohogó, a lojális, a szervező), Jancsó Béla tulajdonképpen mégis ezzel a látélettel vitatkozik, amikor két új könyvre, e könyvek szerzőire hivatkozik. Az egyik Reményik Sándor, a *Romon virág* verskötettel, a másik a fiatal unitárius pap, Balázs Ferenc, *A rög alatt* írója. Mindkét könyv igenis a Németh László által hiányolt életakarat kifejezője. Jancsó Reményiknél az *Ahogy lehet* tömbjét emeli ki – és ezt a verscímet választja vitacikkének címéül. És nem csupán a frissiben olvasható két könyvet tekinti ellenérvnek a *Magyarok Romániában* elmarasztaló ítéletével szemben, hanem a két ember egész életét, tevékenységét: „Reményik és Balázs Ferenc: költő és gyakorlati szervező. Két nemzedék, két kifejezési forma: két külön világ. De: két mai erdélyi magyar. És újra felhangzó versen és betegágyon született prózán át: az új erdélyi magyar életakarat két jele. Ahogy lehet. Két tény. Odateszem őket Németh László kétségbeesése elé, és kérem a pör újrafelvételét. Mert ha ezek után sem látná, hogy ítélete elhamarkodott, az nem jelenthet mást, mint hogy új történelmi életformánkat: az első magyar kisebbségi életet kívülről senki, még Németh László sem értheti meg.”

Hogy aztán később miként alakult Németh László véleménye az erdélyi magyarságról, az életakarról és a lehetőségek ki (nem) használásáról, az más irodalom- és eszmétörténeti fejezetbe tartozik. Ahogy Vita Zsigmond írta: 1935-ben „Erdélybe nem egy új életért küzdő, harcos Németh László érkezett, hanem egy kifáradt, kiábrándult reformer nemzetfilozófus.”¹¹ Tény, hogy kívülről (Jancsó Béla pontosan jegyezte meg) sem akkor, sem azóta nem volt könnyű, ma sem könnyű ítéletet, különösen nem ilyen megfellebbezhetetlen elmarasztalást megfogalmazni. Ugyancsak tény, hogy az irodalom „kézilámpását” egy életen, egy nagy életművön át használó, gyakorló Németh László a következő évtizedekben nem tért vissza „az erdélyi költő”, Reményik Sándor művéhez, nem regisztrálta, hová alakult Végvári az *Ahogy lehet*, majd a *Korszerűtlen versek* költőjévé. Valószínűleg nem csupán nemzedéki, hanem alkati összeférhetetlenség is hozzájárult ahhoz, hogy az 1926-ban, illetve '27-ben meglátottakon, az 1935-ben általánosított (legalábbis Reményik vonatkozásában) nem módosított.

Jegyzetek

1. Hornyik Miklós: *Találkozás Németh Lászlóval*. Híd, 1968. május. In: „A szellem: rendező nyugtalanság”. Beszélgetések Németh Lászlóval. A kötetet összeállította és az előszót írta Monostori Imre. Bp., 1992. 204.
2. A beszélgetés a Szépirodalmi Könyvkiadó 1969. május 26-i előadói estjén hangzott el. Első írásbeli közlése: Jelenkor, 1969. július-augusztus. In: „A szellem: rendező nyugtalanság”, 245.
3. A Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó életműkiadásában, a *Két nemzedék* című kötetben *Az erdélyi irodalom* cím alatt olvasható. Bp., 1970. 181–190.
4. *Reményik Sándor*. Protestáns Szemle, 1927. szeptember, 442–446.
5. *Németh László Bibliográfia*. Összeállította Hartványi István és Kovács Zoltán. Bp., 1992.
6. Tanú, 1935. III–IV. sz. In: Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Szerkesztette: Nagy Pál. Marosvásárhely, 2001.
7. Reményik Sándor neve a Pásztortúzzal forrt össze, de mindvégig szoros munkatársi kapcsolatban állt az Erdélyi Helikonnal is. Erről lásd bővebben: Kántor Lajos: *Reményik-olvasat helikoni tükörben*. Erdélyi Múzeum, 2003. 3–4. füzet, 42–47.
8. Reményik Sándor: *Erdélyiek Erdélyben*. Pásztortűz, 1936. 4. sz. 62–64.
9. László Dezső: *Magyarok Romániában*. Pásztortűz, 1936. I. 15–17. In: *Magyarok Romániában*. Marosvásárhely, 2001. 182–187.
10. Jancsó Béla: *Ahogy lehet*. Erdélyi Fiatalok, 1935. Téli szám, 109–110. In: *Magyarok Romániában*, 2001. 125–127.
11. Vita Zsigmond: *Németh László és az erdélyi magyarság*. Ellenzék, 1936. febr. 9. In: *Magyarok Romániában*, 2001. 203.

Lőrinczy Huba

Esszébe ágyazott krízisregény

Márai Sándor: *Harminc ezüstpénz*

„Egyes zenészek Bachból próbálják megérteni Bartókot. Ez lehetetlenség. Bach olyan, mint a szokás. Ha valaki szokásból tesz valamit, a szokásnak az értelmét csak úgy foghatja föl, ha egy eredeti helyzetet fog föl (probléma) és old meg. Tehát Bartókból érthető meg Bach és nem fordítva.”
József Attila¹

I.

Negyedfél évtizeden át viaskodott a *Harminc ezüstpénz* kéziratával Márai Sándor. 1947 folyamán készült el az első változat, majd a szerző, elégtelen lévén munkájával², két esztendővel utóbb átdolgozta az eredeti szöveget (ebből a manuscriptumból csak egy terjedelmes töredék maradt reánk)³, hogy végül a harmadik variáns legyen könyvvé. A „szerény külsejű” regény 1983 késő nyarán avagy kora őszén látott napvilágot⁴, Újváry Sándor müncheni Griff Verlagjának gondozásában. Az 1950-es és az 1970-es évek vége felé – *Dreissig Silberlinge* címmel – két német nyelvű változat is született a *Harminc ezüstpénzből*; ezek kézírata úgyszintén az író hagyatékában található.⁵ Ötféle szövegvariáns két nyelven, negyedfél évtized „vajúdási” idő. Az előbbi kettőt nem említvén, ez utóbbit maga Márai is sokallotta, s ekként tette szóvá a műhöz csatolt, 1983-as keltezésű *Jegyzetben*: „A könyvet emberöltő előtt egy budapesti romos szükséglakásban kezdettem írni. A kézirat később elkísért külföldre. (...) Most végre úgy tetszett, ideje tisztába írni a sárgult oldalakat, mert emberöltő múltával nemcsak szépasszonyok sárgulnak el, hanem kéziratok is. – A *nonum prematur* horatiusi követelésének többszörösét megkapta a kézirat. Nem biztos, hogy a bölcs tanács hasznára volt”⁶ (lapszám nélkül [356.]. – A kiemelés a szerzőé!).

Jóllehet a mű címe, kurta első fejezete (*A tény*) s az imént citált *Jegyzet* egyértelműen Júdásra irányítja a figyelmet, nem állíthatjuk, hogy a szöveg fókuszában mindenkor és mindvégig az áruló és az árulás problematikája áll. A *Harminc ezüstpénz* legalább úgyanynyira Jézus története, mint amennyire a Júdásé, s ámbár a köztük lévő viszonyt a már az *Eszter hagyatékában* elhangzó, majd más Márai-könyvekben – így például a *Vendégjáték Bolzanóban*, *A gyertyák csonkig égnek* etc. lapjain – is megtestesülő szentencia („...költve vagyunk ellenségeinkhez, s ők sem menekülhetnek előlünk”⁷) jellemzi, egészen különleges szereplőpáros a kettejüké. A szerző nagyepikai vállalkozásainak zöme két protagonista találkozását vagy újratalálkozását s verbális összecsapását jeleníti meg. Nincs kétség: a *Harminc ezüstpénz* két főszereplője Jézus és Júdás, ámde úgy, hogy egy villanásnyi epizó-

dot (283.) leszámítva, egyetlen közös szcénában sem láthatjuk őket, s a Márai-regényekben szinte kötelező esti-éjszakai szópárbaj sem kettejük, hanem Júdás és Levi, a publikánus (a majdani Máté evangélista) közt zajlik le. A protagonisták ilyképp szigorúan elkülönülnek itt egymástól, elannyira, hogy a szöveg első – sokkal inkább esszészerű, a narratori szólam egyeduralmát hozó – felében „az ács fia”, második – inkább már regény-szerű s egy fölöttébb terjedelmes dialógust is tartalmazó – részében az áruló válik központi alakká. Két, a mű fiktív világában csupán virtuálisan érintkező főhős, két, markánsan elütő szövegtípus társulása: érdekes, rendhagyó, „szabályszegező” epikai alakzat a *Harminc ezüstpénz*. S akár a mű, akár a reá vonatkozó, ellentmondásos naplóbejegyzések irányából szemlélődünk, bajosan dönthetnők el, melyik protagonista volt a fontosabb, az izgatóbb figura Márai számára, melyik felől közelített témájához, melyik vonta magával a másikat. Bizonyos, hogy az áruló és az árulás mindig élénken foglalkoztatta a szerző fantáziáját (tisztában volt ezzel ő maga is!), ámde bizonyos, hogy ugyanily tartósan és élénken foglalkoztatta képzeletét a Megváltó és a megváltás is – Júdás és Jézus, másért-másért, egyaránt vonzotta és taszította. Ez a könyv úgy mutatja meg kettejük bonthatatlan egybetartozását, hogy szétválasztva vizsgálja őket.

Bizonyos az is, hogy – ellentétben Szigeti Jenő állításával⁹ – 1946 során Márai még nem vágott bele a *Harminc ezüstpénz* írásába. Az az év – a naplójegyzetek tanúsága szerint – még csak a téma megelégszések esztendeje volt, de már az 1945-ös diárium is tartogat a későbbi fejlemény szempontjából nem lényegtelen közléseket. Megtudjuk, hogy Márai a maga módján hívó, megtudjuk, hogy Ernest Renan könyvét olvassa az apostolokról, s elbűvöli a szerző ékes franciasága, és megtudjuk, hogy tetszéssel és okulással forgatja az *Őszötséget*.¹⁰ Az 1946-os följegyzések közt ezeknél sokkalta fontosabbakra és tanulságosabbakra bukkanhatunk. Egy, az imával foglalkozó „kis tanulmány” előbb kivonatolásra, majd önvallomásra készíti Márait. Rokonszenves neki, hogy Alexis Carrel műve az imádságról „mint gyógyszerközről” beszél, tételezve: „Az ima, még ha gépies is, (...) megeremt a lélekben egyféle kapcsolatot az anyagföldről, a világszellemmel; bizonyos, hogy nyugalmat ad a léleknek; s a nyugalom mindig gyógyít.” E gondolatokhoz fűződik a naplóíró konfessziója: „Mindebben én is hiszek. Ez nem »vallásosság« kérdése. Az ember lehet hívő, anélkül, hogy vallásos lenne, s az embernek lehet köze Istenhez, akkor is, ha értelmével istentelen. Az ima elindít a lélekben egyféle folyamatot, melynek testi hatása kiszámíthatatlan. Mindenki imádkozott, (...) minden ember, aki nem egészen süket a természetfölötti iránt.”¹¹ A *Harminc ezüstpénz* értelmezője számára a legkevésbé sem közömbös a fenti elmefuttatás, amiként nem indifferensek azok sem, amelyek elárulják, hogy Márai Josephus Flavius zsidó történetét lapozgatja (e könyvnek s megannyi másinak nyoma is lesz majd a regényben!), hogy a zsidóság „Nem rokonszenves. De rendkívüli erővel megajándékozott (...)” mivoltáról elmélkedik, s hogy eltöpreng azon az értesülésén: a zsidók csak a földi megváltásban hisznek, a túlvilágban nem (ez utóbbi ideát a mű is hangoztatja: 182., 215., 235–238. etc.).¹² A következő naplórészlet úgyszintén beszédes – főleg az általunk kiemelt passzusok, mert ezeket – másként fogalmazva – megismétli a regény is (196., 198.): „Az istenalkotó emberek (...) izgalmas és érdekes fajtájáról írni egyszer... nem kis feladat! Az emberek nem tudnak tulajdon képükre alkotott Isten nélkül élni – igaz, néha beérik egy ökörfejjel. Az ember, legjobb pillanataiban, mikor pátosza az égbe nyúl, Isten szeretne lenni. Nagy vágy.”¹³ Az alábbi idézetekhez pedig, úgy véljük, előzetes kommentárok nemigen szükségeltetnek. „Félálomban Júdás alakja rémlik. Nem érdektelen alak. Nem lenne haszontalan vállalkozás egyszer megvizsgálni, mi történt igazában közöttük: Krisztus, a fiatal János és Júdás között. A harminc ezüstpénzzel aligha lehet felelni mindarra, ami történt. Nem volt ez a viszony ilyen egyszerű. Júdás alakja sem volt olyan köznapian az »áruló«, mint ahogy a monda szajkolja. Végre is, nem tette

a harminc ezüstöt takarédba, felakasztotta magát. Érdekes, izgalmas alak. Örök alak, nem ártana egyszer szemügyre venni.” – „Júdás alakja mindjobban körvonalakat kap, eltakar minden más tervet, amely eddig derengett.” – „Mindaz, ami Jézus, Júdás és az apostolok körül történt: (...) »történelmi« pillanat volt. Mert mindez már előbb is, utóbb is sokszor megtörtént az emberiség életében: előváltott egy ember, akin érezték az ózont, az istenit, s a többiek szimatolni és figyelni kezdtek, csoportosultak; aztán különállott az áruló, s ebben a pillanatban a kísérlet rendőri ügy lett; de nagyon sok ilyen kísérlet elsüllyedt a semmi- ben. Jézus és társai tudják, hogy az ő kísérletük plasztikus, egyedülvaló, megmaradó. Mi- ért? Hogyan és miben különbözik az előző és a következő kísérletektől?” – „Jézusról nem tudunk semmit vagy alig többet; mindaz, amit tudunk, inkább látomás, mint értesülés; de ebből a vízióból is kitetszik, hogy Jézus, a jelenség, előkelő ember volt; emberi előkelő- ség volt benne, fellépésében, modorában, a módban, ahogyan az emberekkel érintkezett. Valószínű, hogy ezt az előkelőséget – mint mindig – környezete rosszul viselte el. Ad Jú- dás.” – „Jézus vándorolt, tanított... de a mozgalomnak feltétlenül szüksége volt a Város- ra, az Urbsra, hogy alakot kapjon. (...) nomádság közepette nem tud alakot kapni egy ta- nítás. Ezek a halászek és parasztok, az apostolok, végül is reáfanyalodtak az Urbsra, hogy az, amit hirdettek, alakot kapjon.”¹⁴

Két utólagos megjegyzés kívánczik föltétlenül e naplórészletekhez. Az egyik: kitet- szik belőlük, hogy Márait a Jézus-tünemény legalább annyira megdelejezte, mint a Júdás- jelenség, így nem véletlen, hogy bár először az áruló „örök alak”-ja „kap”-ott „mindjob- ban körvonalakat” a szerzői képzeletben, végül is oly felemás, „hasadt” koncepciójú könyv született, amely főszereplővé avatja egyiket is, másikat is. S a kettős megbaboná- zottság okán nem tartjuk véletlennek azt sem, hogy a *Harminc ezüstpénz* elkészülte után az író tüstént egy újabb regény tervét kezdte latolgatni. A *Nevem Jézus* címet szánta en- nek, s a műben az utolsó jeruzsálemi útja előtt álló Názareti mondta volna el énformában élettörténetét, emlékeit.¹⁵ Kedves volt e regényötlet Márai számára; még évek múltán is dédelgette magában.¹⁶ A másik észrevétel: az utolsóként citált naplóbejegyzés elárulja, hogy az éppen csak fölsejlt Júdás-Jézus-témába máris beleszövődik a szerzőt állandóan foglalkoztató „urbánus-népi” problematika. Nem csupán azért említjük ezt, mert a *Har- minc ezüstpénz*ben természetesen visszatér ez a kérdés (233–235., 267.), s a regény nyoma- tékkal hangsúlyozza az áruló „városi” voltát és műveltségét (270., 271–272., 278. etc.), szemben a többi apostol „vidékiiségével”, hanem azért is, mert jelzi: Márai a jelen felől közelít a múlthoz, saját korának viszonyai, gondjai, jelenségei segítenek neki fölfogni a hajdani viszonyokat, gondokat, jelenségeket, vagyis – József Attilától vett mottónkra utalva –: Bartókból érti meg Bachot, a huszadik század közepéből az első század kezde- teit. A regényhez fűzött 1983-as *Jegyzet* többnyire indulatos szövege ugyanazt sugalmaz- za, hogy a *Harminc ezüstpénz* allegorikus mű, s az egykori Júdás figurája és története mindössze ürügy arra, hogy a szerző a maga idejének Júdásairól beszélhessen, lévén a história (nietzschei gondolat!) örök körforgás – a könyv s a vele kapcsolatban már idézett vagy még idézendő naplórészletek sora azonban nem igazolja e kései, torzító-egyszerű- sítő vélekedést. Márai ezúttal – szándékosan? szándéktalanul? – félreérti, félremagyaráz- za tulajdon alkotását. A *Harminc ezüstpénz*ből s a reá vonatkozó diáriumjegyzetekből sok- kal inkább az derül ki, hogy a jelen tart tükröt a múltnak, a jelen vetette kévében világó- sodik meg a múlt (nem pedig fordítva!). Föltevésünkhöz, amely a regényértelmezés kul- csa lehet (s amelyet a szövegbe épített megannyi, tudatos anakronizmus is alátámaszt), a későbbiekben még visszakanyarodunk.

1947-ben került papírra a regény első változata. Magától Máraitól tudjuk, hogy nyolc hónapon át dolgozott a kéziraton, s mivel – jelképesnek érezte ő is – körülbelül akkorra készült el vele, amidőn az újjáépített Margit hidat megnyitották (vagyis november 16-a

táján)¹⁷, könnyű kiszámítanunk: március közepén avagy második felében látott munkához.¹⁸ Még mielőtt belefogott volna, följegyezte, az a kérdés izgatja leginkább, amelyre még senki nem volt képes válaszolni: miért árulta el Júdás Jézust, mi az árulások „igazi oka”. „Talán írás közben megtudom vagy megálmodom” – fűzte hozzá féltréfásan.¹⁹ A diárium (nem túl gyakran) a kézirat születésének fázisairól is tudósít: hírt ad a megtorpanás, a kedvszegettség pillanatairól csakúgy, mint a szerzőt is följázó, meglendítő jelenetek (példának okáért az éjszakai dialógus) készültéről, s beszámol a mű lezárását követő üresség-, „hazátlanság”-érzésről is.²⁰ Magától értetődik, hogy a *Harminc ezüstpénz* fogalmazása közben – akár előtte s közvetlenül utána – Márai legfontosabb s legállandóbb olvasmánya a *Biblia*, az *Ó-* s az *Újszövetség* egyaránt (oly sűrűn s oly terjedelemben emlegeti s kommentálja a *Szentírást*, hogy a *Napló* lapszámait megadnunk teljességgel fölösleges!), s értesülünk ama könyvekről is (a lista nyilván hiányos), amelyeket regényéhez, kivált Jézus alakjának megformálásához kritikus szemmel is tanulmányozott.²¹ A *Biblia* mellett a legtöbb okulással, ismerettel, inspirációval azonban Ernest Renan nagyszerű műve, az immáron „harmadszor” elolvasott *Jézus élete* szolgált az írónak.²² „Renan írói egyénisége ebben a könyvében a legemberibb, itt rokonszenves, néha költő. A nagy tárgyi, történelmi tudás nem homályosítja el nála a látomás képességét; mindent tud Jézusról, a korról, melyben élt, a korról és az emberekről, mindent, amit az irodalom és a történelem tanít, de a költő e nagy, valóságos tudásból végül is látomást alkot; ez adja ki a könyv igazi jelentőségét.”²³ E magasztaló vélemény olvastán korántsem meglepő, hogy a francia tudós neve s egy gondolata előbukkan Márai regényében is (191–192.). A *Harminc ezüstpénz* egyébiránt annyi ponton s annyi szállal kapcsolódik a *Jézus életéhez*, hogy összefüggéseik föltárása s tüzetes elemzése külön tanulmányba kívánkoznék.

Az 1948-as diárium – bár akad benne néhány, a regényt, a *Bibliát*, Renan *Marcus Aurelius*-át, Jézus alakját stb. érintő érdekes följegyzés²⁴ – témákat illetően nem tartalmaz különösebb újdonságokat. Az 1949-es annál inkább, lévén az év a *Harminc ezüstpénz* első átdolgozásának esztendeje.²⁵ Márai eredetileg kevesebbre, a kézirat lemásolására s csupán apróbb javításokra készült. „Valamilyen munkaterv mégis dereng; most tisztába rakom a »Harminc ezüstpénz«-t (...)” – közli szándékát²⁶, s mivel ebből a szövegváltozatból csak egy nagyobb fragmentum maradt fenn, nem tudhatni, mily mértékű volt a beavatkozás az eredetibe. Gyanítjuk, nem radikális, a naplójegyzetek mindenestre nem erre vallanak. „...a »Harminc ezüstpénz«-nek éppen azt a jelenetét írom át, amikor Júdás elmondja a homokba jeleket író Jézusról a történetet.” – „A »Harminc ezüstpénz« utolsó oldalait másolom, s közbül *javítottam néha* (...). Ez a munka tanulságos időöltés. Ma az utolsó oldalakat másoltam, amikor Tiberius, a császár – húsvét táján, az éjszakán, amikor Jézust letartóztatják – Capri szigetén, palotája erkélyén hever és a tájat nézi, amely előtte táruul –, s írás közben most én is ezt a tájat látom (...). Amikor – a Rózsadombon, két év előtt – leírtam ezt a jelenetet, nem láttam mindezt, de *megállapítom, hogy semmivel sem tudnám pontosabban leírni most a tájat, mint ahogy két év előtt, emlékezetből leírtam.* – Másik tanulság: a császár nézi – április közepén – a »virágzó narancsfákat«. Így írtam, két év előtt. Most kijavítottam: az »el« virágzott narancsfákat nézi... Mert most már tapasztalatból tudom, hogy április közepén e tájon mindenfelé, még Sorrentóban is elvirágzottak a narancsfák. Ez az »el«- szócska most pontosan a helyén van. Csak kissé sokba került, amíg ilyen pontosan leírhattam e két betűt.”²⁷ (A citátum utolsó mondatai – túl az emigráns keserűségén – Márai valóságstiszteletét, föltétlen mimézis- és referencialitás-igényét is jelzik!) A regény ilyképp lemásoltatott és átsimított, a tanulság azonban csüggesztő volt a szerző számára: „Elolvastam a »Harminc ezüstpénz« kéziratát. Az olvasmány megdöbbenett. Három év munkájának eredménye ez a könyv. Most látom, milyen kábultságban éltem, amikor írtam. *Vontatottsága, terjengőssége, aránytalanságai elképesztenek.* Nyilvánvaló, hogy otthon

teljesen légüres térben dolgozott már az utolsó években minden író. Én is. Nem volt önkritikánk, sem mértékünk, írásainkat nem tudtuk egy föltétlen mércéhez igazítani. – A könyvben sok a jó oldal, érdekes a történelmi anyag csoportosítása. De így, ahogy van, aránytalan, nem »történik meg.«²⁸ E súlyos, jogos s csak részben önfelmentő ítélet után – a *Harminc ezüstpénz* csakugyan sokkal többet ér számos részletében, mint egészében – némileg váratlan fordulat: Márai a regény idegen nyelvű „megszólal”-ásáról ábrándozik.²⁹

Azután, az évek múltával, egyre gyérülnek és jelentéktelenednek a diáriumokban az e műre vonatkozó följegyzések, s mert a *Naplókból* kimaradt anyagot – egyelőre – csupán 1955-ig ismerjük, el is tűnnek végétére. Megemlíthetjük, hogy az ötvenes évek közepén Márai – „magyar kiadás céljaira” – a *Harminc ezüstpénz* újabb átdolgozását tervezte³⁰, ám már csak annyi bizonyos: a könyv végleges szövege 1983-ban jelent meg, Münchenben.

II.

A regény beszélője – leszámítva a nagy éjszakai szópárbaj jelenetét s még egy-két, apróbb részletet – korántsem a bemutatott világhoz tartozó, szem- és fültanú narrátorként viselkedik. Nem is leplezi kívül- és felülről, azt, hogy a maga idejéből tekint vissza a Jézus és Júdás idejében történetekre, s hogy rendelkezik azon többlettudás egy részével, amelyet az eltelt, csaknem kétezer esztendő fölhalmozott. Fesztelenül hivatkozik Marxra (285.) és Renanra (191–192.), utal – a név említése nélkül – Nietzsche-re (252., 253., 281.), Freudra (181., 231.), Anatole France-ra és remek elbeszélésére, a *Júdea helytartójára* (216–217.) etc., etc. Emlegeti az „államvédelmi rendőrség”-et (176.) és az „államvédelmi hatóság”-ot (224., 227.), a „hecckáplánok”-at (213.), a „sarcoló társutasok”-at és a „társutas írástudók”-at (178., 300.), beszél „A hatalom kaftánjába beöltözött plebejusok”-ról, a „kollaboráns kalandor”-okról (183.) és a „kommunisták”-ról (228., 249.) stb., stb., egyszerűen (177., 182–184., 243., 289. etc.) sejteti, hogy a rómaiak megszállotta Izrael olyasféle helyzetben volt, mint a szovjetek megszállotta Magyarország, kaktuszokat telepít a bibliai tájba (262., 334., 336., 347.), holott ez a növény csak Amerika fölfedezését követően terjedt el a világban – ki győzné valamennyit elősorolni? A narrátor, bár nem tetszeleg a mindentudó szerepében („valószínű”, „lehet”, „lehetett”, „nem bizonyos” – mondja gyakorta), mégis számtalanszor érzékelteti fölényét az elbeszéltekkel szemben, profán módon, erősen ironikus modalitással közeledik szentnek tartott avagy vélt helyzetekhez és személyekhez (206–207., 224–225., 228–239., 261–262., 267–268. stb., stb.). Egyszerűen: a huszadik század emberének pozíciójából és perspektívájából fürkészi és magyarázza Jézus és Júdás történelmét, egy új történelmi válságkorszakból akarja megérteni a régi történelmi válságkorszakot. A *Harminc ezüstpénz* nyíltan ki is mondja: „A mi korunkban, mely nagy politikai, világnézeti indulatoktól remeg, könnyebb megérteni valamit a közhangulatból, mely ez időben Júdea lakosainak lelkét a jó hír hallatára eltöltötte. Mi is olyan időben élünk, mikor evangéliumi üzenetre vár az emberiség” (222. – A kiemelés tőlünk!).

Márai – sem diáriumában, sem regényében – nem hagy kétséget afelől, hogy szerinte a huszadik század az elsőre mutat, a két idő egymásban ismerhet önmagára, s hogy ő és kortársai éppúgy egy „műveltség váltópillanata”-nak (195.) részesei, megélői, mint Jézus és kortársai. Egy váltópillanaté, amely természetesen évszázadokig tart, amelyben nem esik egybe a „vég” és a „kezdet” (uo.), s amely különleges „...szellemi éghajlat, egyszerre a halál és a születés éghajlata” (198.). A nagy idők tanúja legfőljebb csak sejt, hogy körötte átalakulóban van a világ; a metamorfózis ténye csupán a késő utódok tudatában lesz világossá. „Ezek az emberek, Krisztus hívei és követői, természetesen nem tudhat-

ják, hogy mindaz, ami velük egy időben történik, az időváltás pillanatát is jelenti; megszűnik a zsidó, a görög időszámítás; ők nem Kr. u. 30-ban élnek – noha ténylegesen már abban élnek –, hanem még ilyen és ilyen zsidó vagy görög évben... A kortárs soha nem tudja, mikor vált az idő, de valamit gyanít; ahogyan gyanítjuk most, hogy az atomkorszak új idejében élünk, tehát nemcsak Kr. u. 1947-ben, hanem Bikini után 1-ben vagy Hiroshima után 2-ben.”³¹ Ugyane gondolatot a *Harminc ezüstpénz*ben is vizsontlátjuk (197–198.), amiként – költői fűtöttségű s lendületű fejtegetésben és kisebb részletekben – vizsontlátjuk (190–197., 210–211., 233., 261., 274., 349., 354.) azt is, amely a Jézus korát egyetemesen betöltő válságérzést a jelen segítségével értelmezi: „Minden, amit a »Harminc ezüstpénz«-hez most olvasok, meggyőz arról, hogy az a világvége-hangulat, amely most is uralkodik az okcidentális világban, nem más, mint egy műveltség alkonyati pillanatának természetes szorongása. Mikor Krisztust várták, akkor is azt hitte a nép, hogy közel van a világ vége; Renan bizonyítja ezt, s mind a többiek, akik ezt az alapérzést kuttatták; miért is?... A társadalmi, gazdasági rend akkor sem volt elviselhetetlenebb, mint néhány évszázaddal elébb; de a görög-római műveltség lealkonyodott, s ilyen pillanatokban az emberiséget mindig megejti az a szorongó-baljós várakozás, hogy itt a vég, egy műveltség vége, a világ végét is jelenti... Ma így szorong az atomvilág küszöbén az okcidentális ember; a keresztény műveltség alkonyati pillanatában így hadar a végső pusztulásról, azért remélik sokan, hogy közel van már afféle új pirkadás, mint volt a keresztényiség kétezer év előtt.”³²

Bajosan tagadhatnók: eme fejtegetés és a regény belőle fakadó koncepciója ízig-vérig spengleriánus. Márai a civilizációvá dermedt *fausti kultúra* krízisidejéből véli megérthetni a civilizációvá dermedt *apollóni kultúra* válságidejét – egy új Messiás-várásból a régi Messiás-várást. Nem csupán a fenti gondolatmenet többször ismétlődő „okcidentális”, „műveltség”, „alkonyat” szava utal Spenglerre s nagy művére, *A Nyugat alkonyára*, hanem a futam egészében testet öltő történelemlátomás. A német bölcselő tartotta úgy, hogy egy-egy kultúra elhanyaglása lassú és hosszú folyamat³³, ő tartotta úgy, hogy az alászállás kezdete még megejtően színes és szépséges³⁴, ő állította, hogy egy új műveltség keletkezésekor mindig egy új eszme, gondolatkör jelentkezik: „Egy kultúra abban a pillanatban születik meg, amikor egy nagy lélek felébred, és kiemelkedik az örökkön gyermeki emberiség őslélekszerű állapotából (...)”³⁵ *A Harminc ezüstpénz* az új kultúra megszületését, vagyis egy nagy lélek felébredését Jézus személyéhez és tanításaihoz köti, mivel pedig – Spengler teorémája szerint – a kultúrák minden fázisa, így válságuk, elvirágzásuk is „egyidejű”³⁶, a „fausti” műveltség krízise szintén Messiás-, pirkadásváró idő. Márai regényművészetében nem itt tűnik föl először ez a gondolat. Benne élt e spengleri gyökerű eszme már a negyvenes évek közepe táján írott *Sértődöttek, A hang*, illetve a *Jelvény és jelentés* című könyvében (a Garren-ciklus negyedik és ötödik kötetében) is. A két mű részint látomás a fausti kultúra „alkonyati pillanatá”-ról, részint meg annak bemutatása, hogy a civilizációvá alakult keresztény műveltség válságából egyelőre csak egy hamis próféta támadt – az igazi Messiás várat még magára.³⁷ Ilyképp a *Harminc ezüstpénz* bizonyos értelemben a két korábbi regény „folytatása” is, „örökölvén” amazok történelemszemléletét s problematikájuknak egy hányadát. Azt már csak mellékesen említik, hogy a Júdás előadta história a babiloni rabságból hazatérő zsidók sanyarú fogadtatásáról (308–310.) a Garren-ciklus zárókötetének egyik fejtegetésére „rímel”. Arra, amelyből kiderül, hogy az „ország” és a kebelébe visszatért „Város” kölcsönösen idegenül és ellenségesen tekint egymásra.³⁸ Igazolja ez összefüggés is: Márai szívósan ragaszkodott eszméihez s rögeszméihez, újra s újra műveibe építette őket.

Ámde a *Harminc ezüstpénz* világképére nemcsak Oswald Spengler tanítása nyomja rá a bélyegét, hanem – bármi meghökkentő – az Hippolyte Taine-é is: a szellemtörténet

nagy alakjának nézetei a pozitívizmus egyik „atyamesterének” felfogásával találkoznak s vegyülnek el a regény szövegében. A narrátor többször is (218., 219., 235., 252.) hangoztatja ama véleményét, hogy Jézust a saját részéről művésznek, legalábbis művészfélének tekinti – „Költő volt, de nem művekben fejezte ki magát, hanem egy nagy szerepben” (258.) –, épp ezért úgy közelít hozzá, amint a francia tudós szerint minden alkotóhoz kell: a híres *miliöelmélet* felől. Bevezetésül tüzetesen megvizsgálja hát a három legfőbb „tényt”: a *fajit*, az *időpontot* és a *környezetet*, amelyből a Jézus-alak, a Jézus-tünemény kinőtt, előtűnt (177–197.). Az elbeszélő bemutatja a kiválasztottság tudatában élő, ám a rómaiak leigázta, helytartók és haszonelvű behódolók szipolyozta zsidóságot, amelynek lelke mélyén emésztő nyugtalanság parázslik, amely telve van szabadulás- és megmaradásvágygal, és forrón sóvárogja a Messiást. Megeleveníti a – nem csupán a zsidóságot eltöltő! – válság-sejtelmet, világvége-hangulatot, azt a „pillanatot”, amely szinte kiköveteli, szükségszerűvé teszi Jézus föllépését. S megejtő, már-már költői leírását nyújtja a környezetnek, „A földrajzi táj”-nak (179.), a dús és szépséges galileai-názáreti vidéknek („Mert nem véletlen, milyen tájon indul el egy ember”: 178.)³⁹, gazdagon árnyalt képet ad a társadalmi-történelmi viszonyokról, a kor páratlanul sokszínű, észrevétlen mégis hatatlasnak induló kultúrájáról. A *Harminc ezüstpénz* ilyformán egyszerre követi Spengler és Taine ujjmutatását, anélkül, hogy a két – egymást kizárni látszó – eszmerendszer vegyítése szétrepesztené a mű koncepcióját.

A regény Jézusa a görög-római, vagyis az „apollóni” kultúra alkonyultán, a szövegben fölöttébb invenciózusan jellemzett fajból, pillanatból, környezetből lép elő. A beszélő nem tagadja, hogy neki a Názáreti alakja és élettörténete – amelyről tényszerűen vajmi keveset tudunk – olyasféle, mint a homéroszi eposzok főhősei. (Fontos adalék: amidőn Márai a *Harminc ezüstpénz* koncipiálásába fogott, a *Biblia* és számos egyéb könyv mellett a Devecseri Gábor által frissen fordított *Odüsszeiát* is szorgosan olvasta és kommentálta.⁴⁰) Egy mondakör elevenül meg az *Újszövetség*ben is. „Kevésbé valószínű, hogy a II. század katakomba-keresztényei számára az evangéliumok tartalma könyvtármény volt. Mint ahogy az *Iliász* és az *Odüsszeia mondaelemei éltek és költői valóság voltak az évszázadokon át*, amikor az eposz-költők a betűírást még nem érezték kötelezőnek. Az »Evangélium« és az »evangélisták« előtt is volt egy keresztény öntudat, amelyben minden elvegyült, monda és híradás, valóság és tanítás – minden, amit később az evangéliumok összefoglaltak” (207. – Tőlünk a kiemelések!). Azt sem tagadja a narrátor, hogy számára Jézus nem az egyedül lehetséges, a „végleges”, az örökké igaz Isten, hanem csak a „fausti” kultúráé, aki fölváltotta a régebbi kultúrák isteneit, s aki után egy másik Isten fog következni a még nem derengő újabb kultúrában. Őt is befogadja „...a névtelen, anyagtalan Pantheon, ahol az ember alkotta istenek állonganak, a sűrű ködben, amelyet a hit, vágy, félelem és sejtelen atomjaiból épített a közönyös kezű idő. Magasztos és fénylő istenarcok váltakoznak itt durva, iromba, rikító lárvákkal, fintorgó álarcokkal. De a magasztosult és a torz arcok közös vonása, hogy egyszerre van bennük emberi és isteni.” – „Jézus minden földi lépésével a másik térfogat felé ment, ahol az istenek élnek.” – „Most dől el (a Jordán partján, a kereszteléskor: L. H.), megtörténik-e valami, aminél titokzatosabb »történet« ritkán esik meg az emberi fajzat életében: egy Istenképpzettel több lesz a világon. (...) ez nem először történik az emberek életében. Megszámlálni sem lehet, hányszor és hányféleképpen iparkodott már az ember újraértelmezni és megfogalmazni az istenséget” (198., 199., 260.). A *Harminc ezüstpénz* egy Istentüneménnyel foglalkozik a sok közül: Jézussal, kit emberibb jelenségnek tart az összes többinél. Azzal, ki két évezred leforgása alatt megannyi alakban, megannyi művész látomásában öltött testet (201–208., 217–218.), hogy végül egy musical „szupersztár”-ja legyen (208.), kinek arca mindenki számára „ismerős”, s jelenjék bár meg millióféleképp, ábrázolásai – titokzatos módon – mind hason-

lítanak egymáshoz (201–208.). Márai ebben a regényben a saját Jézus-vízióját vetíti elénk, amely úgy egyedi és eltérő, hogy fő vonásaiban mégis hasonlít a korábbiakhoz, s a maga Krisztus-képének és -történetének megformálása közben ama fölismerését érvényesíti: „A mítosz mindig a valóságból épül, s a valóságnak mindig van valamilyen mitikus tartalma is.”⁴¹

A *Harminc ezüstpénz* meg-, illetőleg újjáteremtette istenember „előkelő” lény (243.), rendkívüli képességű s szuggesztivitású jelenség⁴², kit a hatalmukat féltők, tulajdon népének előljárói veszejtenek el, nem a rómaiak (220–224. stb.). Műveletlen volt (192–193.), a szónak nem rosszalló, elítélő értelmében, mégis benne vett szállást „Az isteni Logosz” (211.), öltött testet az Ige (211–213., 216., 219. etc.), örököse volt a régi prófétáknak, ám jóval több volt náluk, több és egészen más is. Egyszerű volt, ugyanakkor végtelenül bonyolult, kifürkészhetetlen titkokkal teli, olyan tünemény, kinek rejtélyes, nemegyszer ellentmondásos személyiségét, tanítását pusztán rációval fölérni nem lehetett. A regény mindenekelőtt a *művészt* látja s látatja Jézusban⁴³ – „Az osztály, a nemzet felett eszmélő költő lélegzetvétele érzik minden szavából” (235.) –, kinek új látomása van az emberről, az emberiségről és a világról (218., 219., 252., 258.), a művészt, kinek nagysága abban is áll, hogy gyöngye, esendő, emberi is tud lenni (255–257., 267., 324. stb.), s leginkább a gyermekek és az együgyűek társaságát kedveli (326–328.).⁴⁴ A Názareti közvetlen előfutára, Keresztelő Szent János az egyéni felelősség és számadás „jó hírével” állt elő (235–239.), ő azonban még az egyes földi bűnök ellen prófétált (263–267.). Jézus felülemelkedik ez utóbbin, hiszen nem a test vétkeiről, hanem a megváltás eszméjéről, nem az alkalmiról, hanem az egyetemesről beszél (264–267.), s nem az evilági, hanem a túlvilági üdvözülésre, mennyre, pokolra, feltámadásra irányítja a figyelmet, arra kényszerítvén „...a hívő embert, hogy bódulat nélkül, racionálisan fogadja el az irracionálisat” (214–216. – A citátumot lásd: 216.). Az ő útmutatásának „varázsszava” – a *Harminc ezüstpénz* többször is nyomatékkal hangoztatja –: „az irgalom” (209–210., 264., 291.). Jézus e szóval ígér megváltást, s „...mikor szerepe megtisztul minden időszerűtől és emberitől, az irgalom zsenije lesz. Lángész az irgalomban, zseni a kegyelemben” (258.).⁴⁵ S az irgalom, a kegyelem, az üdvözülés nem csupán a „választott népnek”, a zsidóságnak jár, hanem mindenkinek, az egész emberiségnek – Krisztus tanításából ezért lehet világvallás (264–267.).

Nem tisztünk annak vizsgálata, miben és mennyire helyes teológiai szempontból ez a Jézus-látomás, Jézus-interpretáció, azt viszont föltétlenül meg kell említenünk, hogy a regényből reánk tekintő Krisztus-arc egy kissé a Máraiai is. Hybrisről, szentségtörő merényletről természetesen szó sem eshet. Szokása volt Márainak, hogy hőseibe önmagát is „beleírja”, olykor szinte észrevétlenül, másszor észrevehetőbben. Számos regényalak tanúsítja ezt, Garren Péter figurája csakúgy, mint a Casanováé, Ulysses figurája éppúgy, mint a Julius Caesaré – hosszan folytathatnók még. A *Harminc ezüstpénz*ben mindössze annyi történik, hogy a Máraival többé-kevésbé azonos beszélő Jézus – vélt – személyiségének magatartásának, nézeteinek (stb.) ama jellemzőit erősebben hangsúlyozza, amelyeket fontosnak tart önmagával kapcsolatban: művész voltát, előkelőségét, magányosságát, zárkózottságát, azt, hogy nem volt próféta a saját hazájában, azt, hogy egyszerre volt irgalmas és közönyös (265.)⁴⁶, azt, hogy „...ez az ember nem ragad füttyküst és nem áll a zeloták közé, parázs nemzetmentési és népszabadítási célzattal, tehát valamilyen villogóan időszerű és divatos politikai ürüggyel. (...) nem érez prófétai és szerepszerű kötelességet a nemzet iránt sem, amelynek sorsát bizonyosan fájjalja...” (265.) etc.

Ha Jézusról aránylag kevés bizonyosat tudunk, árulójáról, a hérosztratoszi tettet elkövető Júdásról sokkalta kevesebbet. Ismerjük származási helyét (júdeai volt, nem galileai), tudjuk, hogy a tanítványok közé szegődött, s egyike lett a tizenkét apostolnak, ő – az állítólag fősvény ember – volt a gyülekezet pénztárnoka, s hogy harminc ezüstért – igen

csékely összeg! – földta Mesterét. A regény kiemeli, hogy Júdás személyéhez mindenütt, mindenkor a pénz kapcsolódik (277–279., 284.). Sorsa az árulást követően a homálybavész, a legkülönbébb s egymást kizáró híresztelések homályába (175., 353.). Gaztettének oka, még inkább: okai ismeretlenek, bár két évezred találta őket (176–177. stb.). A *Harminc ezüstpénz* két, egyaránt lehetséges, ám egyaránt végletes magyarázat határolta tartományban, a józan ész fénycsóvjával világítaná meg Júdás szörnyű cselekedetének elképzelhető indokait, keresvén a választ a nagy kérdésre: mitől, miért lesz árulóvá egy ember? A két szélső értelmezés közül az egyik bölcséleti természetű, és a Máraitól korántsem idegen dualista világfelfogás kifejezője. Eszerint a Jó princípiumának mindig szükségé van a Rossz princípiumára is, egyik a másikat involválja, a kettő csakis együtt létezhet. „Az emberi történetnek mindig szüksége van egy Júdásra. Mintha nem lehetne nélküle semmiféle emberi vállalkozásba kezdeni. És amikor az Istent keresik az emberek, akkor is szükségük van rá” (177.) – illetőleg: „...az áruló tudja, hogy nélküle soha nem teljes a Történet. Szükség van rá a pillanatban, amikor az emberek, újra és újra Istent alkotnak maguknak. Ő a másik szereplő, az ellensúly” (354.). Ez a megközelítés filozófiai érvényű, viszont túlonként spekulatív, képletszerű; márpedig Márai nem az a szerző, aki beérné efféle vértelen, kilúgozott általánossággal (noha kétségkívül számol vele). S nem éri be (holott számol azzal is) a másik szélsőséggel sem, azzal, amely az árulást mindeztől a ráción túl avagy innen elhelyezkedő tettek (mondhatnók: az „action gratuite”-ek) közé utalná. Amidőn a szöveg sűrűn hangoztatni kezdi, hogy „A Sátán pedig bement Júdásba” (336., 337., 345., 353.), jelzi: az irracionális területére léptünk. Jóllehet a narrátor úgy véli: „Minden ember életében elkövetkezik egy pillanat, amikor belemegy a Sátán. Ezért úgy hisszük, ismerjük Júdás gondolatait, amikor elindult (...) Annás házába...” (337–338.) – a folytatásból kiderül, hogy a hős árulásának indítékait nem az útközben születő fiktív töprengések tartalmazzák. Márai ezúttal sem tagadja, hogy az értelemnek korlátai vannak⁴⁷, ismét bevilágít hát az irracionális sötétjébe, sejteti azonban: igazi hatalma nincs fölötté. Az ő karteziánus elméje a ráció, az okság birodalmában mozog otthonosan, Júdás személyéhez s tettehez ilyképp észelvűen közelít, az árulás tényét a tizenkettedik apostol alkatából, különleges helyzetéből, nézeteiből, előítéleteiből, emberi gyengéiből (etc.) akarván megérteni s megértetni. Véleményét a cselekedet lehetséges motivációjáról részint narrátori elmélkedések formájában, részint egy terjedelmes, képzelte párbeszéd segítségével adja tudtúl; a dialógus az egyaránt félig-meddig kiközösített Júdás és Máté közt zajlik le (az előbbi idegensége és magatartása, az utóbbi foglalkozása, publikánus volta miatt övezi gyanakvás és megvetés). Két, hasonló helyzetű, ámde elütő szemléletű és meggyőződésű, így szükségképp „más nyelven” beszélő ember szócsatáját olvassuk – mint annyiszor Márai regényeiben.

Mit tudhatunk meg az elbeszélői tünődésekből és az áldialógusból Júdást és cselekedetét illetően? Azt, hogy ember volt, gyarló ember, ki képtelen volt felnőni Jézushoz és annak tanításaihoz. Meglehet, „alkotni” szándékozott valamit, ami örökre megőrizi hírét: bele akarta vénsi nevét az időbe (176.). Meglehet, a sértett hiúság dolgozott benne, mert nem ő volt a tanítványok közül a legkedvesebb – az első (246., 341–342.). Meglehet, azért vált árulóvá, mert mint „messziről” érkezett „idegent” mint városi, művelt embert nem fogadták be a többiek, a galileai „népfiak”, s különbözése, valamint pénztárnoki tiszte, „zsugorisága” okán méltatlan vádak érték (270–272., 273–279., 287–288., 299–300. etc.). Meglehet, a fátum által neki szánt sors, a nem is gyanított történelmi szerep tette árulóvá (283–286., 292.). Meglehet, a kételkedés vitte a bűnbe, mert „...aki kételkedik, az fél” (287.), „...aki kételkedik... a végén áruló lesz” (334.). Mivel Júdás eredendően az értelem, a józan ész embere volt (288., 316., 328. stb.), nem hitt eléggé, kivált a vakhit volt idegen tőle (318–320.). Nem hitt föltétlenül Jézus Messiás voltában (299., 324.), nem hitt a csoda-

tételekben (313–317.), nem értette Jézus gyakorta ellentmondásos magatartását (321–322., 323–324., 325–328., 333.), nem értette nyelvében, tanításában mindazt, ami az értelmén túl lévő szótólotta meg (328–332.). Nacionalistaként és „fajvédőként” nem értette s nem fogadta el, hogy elvette a zsidóságtól a „kiválasztott nép” öntudatát és mindenkinek, az egész emberiségnek, a rabszolgáknak és a más nemzetiségűeknek is megváltást hirdetett (182., 310–313.). Meglehető, féltékeny is volt Mestere sikereire (355.). Mindez – meglehető, egy bizonyos csupán: nem a pénzsóvárgás, nem a harminc ezüst megszerzésének vágya vitte az árulásra (355.). S bizonyos az is – hangozzék bármi megdöbbenően –, hogy Márai ebbe a fiktív Júdásba, a vakhit elvetőjébe, a józan ész nevében kételkedőbe⁴⁸ szintén „beleírta” egy kissé önmagát.

Amidőn a *Harminc ezüstpénz* 1983-ban megjelent, első olvasóinak egyike, Szőnyi Zsuzsa nem fukarkodott az elismeréssel: „Csodálatosan NAGY könyv, talán a legnagyobb, amit valaha is írt!” – lelkenedett a szerzőnek küldött levelében, hamarosan publikált recenziója a „remekműnek” kijáró hódolattal beszélt a regényről, mi több: egy jezsuita páter dicső cikkét is postázta rövidesen – Márai pedig elegáns szerénységgel és tartózkodással fogadta a „kritikákat”.⁴⁹ A magunk részéről nem csatlakozhatunk e feltétel nélküli rajongáshoz és a rajongókhoz. Meggyőződésünk szerint a *Harminc ezüstpénz* nem vérbeli regény, ha mégis illik reá e műfaji megjelölés, legföljebb így: ellentmondásos karakterű, dekomponált regény, alkotójának kétségtelen erényei pedig – kivált a mű utolsó harmadáig – nem annyira epikusi, hanem sokkal inkább esszéírói erények. A könyv ket-tősségét, belső hasadtságát szóba hoztuk már, s említettük volt azt is, hogy egyes részletei többet érnek, mint az egésze. Az éjszakai szópárbaj jelenetéig az a benyomásunk, hogy regény helyett itt-ott regénybe hajló esszét olvasunk, esszét, amelyben Márai nem egészen ura hatalmas tudásanyagának, s időnként mértéktelen az ismeretek közlésében. Bár a gondolatmenet középpontjában Jézus állna, a fejtegetések minduntalan a hátrébe szorítják, túlcapnak, túlradnak személyén. Kitérés kitérés, „leágazás leágazást” követ. Keresztelő Szent János alakja hamarosan az elbeszélésbe vonja a nagy elődét, az Illés prófétaét, hogy azután visszatérjünk Keresztelő Szent Jánoshoz (220–239.) stb., stb. S Márai ezúttal nem tud gátat szabni önnön bölcselkedő hajlandóságainak, elkövetvén azt a hibát, amelyet Gustave Flaubert még egy Tolsztojnak is a szemére lobbantott a *Háború és béke* harmadik kötetének kapcsán: „Ismétli magát! Filozofál!”⁵⁰ Se szeri, se száma a vitathatatlanul okos, szellemes elmélkedéseknek (a csodás gyógyításokról: 238–239., az ember fejlődéséről: 272–273., múlt és jelen hasonlóságáról: 274–275. etc., etc.), amelyekről épp csak a regényszerűség válik kérdésessé és kétségessé. Tény, hogy e bölcselkedő futamoknak köszönhetően Márai egyébként is erős szentenciázó képessége a szokottnál is eleve-néből működik⁵¹, megannyi remek aforizmat teremtven. Négyet közülök, mutatványként: „A hatalommal soha nem lehet vitatkozni, mert amikor vitába száll, már nem hatalom” (189.) – „Vannak emberek, akikből a belső tartalom, a személyiség előkelő erővel sugárik. Olyan ez, mint a szépség: a belső összhang átnemesíti a testi alkat véletlen vonalait” (203.) – „A szépség több, mint báj, mint a kellemes vonalak. A szépség erő, a belső erő testi megnyilatkozása” (218.) – „A műveltség mindig finom, bonyolult sértés is azok számára, akik valamilyen okból nem tudták megszerezni ezt a különös életérzést” (288.). S mert az esszé szükségképp a beszélő szólamára épül, joggal furcsálljuk s tartjuk szervetlen megoldásnak, hogy a narrátori szöveg hirtelen Jézus belső monológjába tűnik át (262–267.). Nézzük bárhonnán: a *Harminc ezüstpénz* csupán az utolsó harmadában válik (krízis)regénnyé, vagyis nincs a műnek egységes epikai arculata.

A könyvet záró két fejezet (336–355.) egyike az árulás előtti, másika az árulást követő órát jeleníti meg. Előbbi a Jeruzsálemba sereglett s az utcákon éjszakázó sokaság szorongó várakozásának, csodavárásának mesterei képét adja, utóbbi pedig – kitűnő, szimul-

taneista fogás! – azt mondja el, mit tett (tehetett) és gondolt (gondolhatott) Jézus elfogatásának pillanatában a kínai császár, Rómában a részeg, hataloméhes és vérszomjas Caligula, Capri szigetén az élettől megmérgeződött (349.), agg Tiberius, ismét Rómában a még fiatal, nagy írói tervek szövőgető Seneca, Alexandriában két zsidó, a filozófus Philón és a törvénytudó Gamaliel, Tarsuszban a betegségétől is nyugtalan bolyongásra úzótt, ifjú Saulus, jeruzsálemi házában meg az öreg főpap, Annás. Csupán ketten – Tiberius és Saulus – sejtik valamennyi közül, hogy a világnyi sötétségben, „...amikor az éjszaka fekete sugárzással uralkodik a földön, amint ez csak ritkán esik meg az emberiség történetében” (353.), valaminek vége, de valami kezdődik is. Saulus „Pislogva kémlel az éjszakába. A derengést nézi, az ég alján lobbanó első fényt. Lehet, hogy már virrad?... – gondolja. Odébb megy, fejét rázza” (lapszám nélkül [355.]).

A *Harminc ezüstpénz* a „fausti” kultúra „váltópillanatá”-ból (195.) tekint vissza az „apollóni” kultúra váltópillanatára. „Akkor” a válság megszülte a Messiást, s vele új kultúra támadt. A krízis „most” is teljes. De hol késik az újabb Messiás s az újabb kultúra?

Jegyzetek

- 1 Vö.: *Egy Bartók-tanulmány vázlata*. In: József Attila összes művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. (Sajtó alá rendezte: Szabolcsi Miklós) Akadémiai Kiadó, Bp., 1958. 277.
- 2 Lásd: Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt 1949*. Vörösváry, Toronto, 1999. 153–154.
- 3 Vö.: Szigeti Jenő: *A Harminc ezüstpénz* (A Biblia és egy Márai-regény). In: „Este nyolckor születtem...” *Hommage à Márai Sándor*. BÁR-könyvek, Szombathely, 2000. (2002.) Szerkesztette: Czetter Ibolya, Lőrinczy Huba. 97.
- 4 Vö.: *Kedves Tibor!* Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése 1969–1989. Helikon Kiadó, Bp., 2003. 183., 184.
- 5 Szigeti Jenő: i. m. 98.
- 6 Lásd: Márai Sándor: *Történelmi regények I*. Helikon Kiadó, Bp., 2002. (A továbbiakban mindig erre a kiadásra hivatkozunk, s a zárójelben szereplő lapszámok mindenkor a *Harminc ezüstpénz* emez editiójára utalnak!)
- 7 Vö.: *Eszter hagyatéka és három kisregény*. Helikon Kiadó, Bp., 2001. 52.
- 8 *Ami a Naplóból kimaradt 1947*. Vörösváry, Toronto, 1993. 65.
- 9 Szigeti Jenő: i. m. 97. – Utóbb (i. m. 103., 107.) már 1947-re teszi a munka kezdetét.
- 10 Vö.: *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946*. Vörösváry, Toronto, 1991. 21., 50., 51., 84., 92., 96.
- 11 Uo.: 259–260. (Tőlünk a kiemelés!)
- 12 Uo.: 234–236., 250.
- 13 Uo.: 161.
- 14 Uo.: 284–285., 289., 323., 329. (Az első két kiemelés tőlünk, a harmadik Máraitól!)
- 15 Lásd: *Ami a Naplóból kimaradt 1947*: 205., 217–218.
- 16 Vö.: *Ami a Naplóból kimaradt 1949*: 156., 157., 164., 169. – *Ami a Naplóból kimaradt 1950–1951–1952*. Vörösváry, Toronto, 2001. 17., 206.
- 17 *Ami a Naplóból kimaradt 1947*: 245–246. – Szigeti Jenő: i. m. 107.
- 18 *Ami a Naplóból kimaradt 1947*: 37.
- 19 Uo.: 16., 17.

- 20 Uo.: 90., 102., 159., 199–200., 214., 254.
- 21 Uo.: 21., 32., 37., 42., 56., 63., 75., 87., 91., 115., 116., 136.
- 22 Uo.: 16., 17–18., 27–28., 38.
- 23 Uo.: 18.
- 24 *Ami a Naplóból kimaradt 1948.* Vörösváry, Toronto, 1998. 7., 10., 11–12., 13–14., 16., 17., 28., 29., 55–56., 93., 95., 101., 106., 108.
- 25 Noha Szigeti Jenő (i. m. 97.) 1950-re teszi a szövegvariáns létrejöttét, az évszám nyilvánvalóan téves. Az 1950-es *Napló*ban nyoma sincs annak, hogy a szerző a *Harminc ezüstpénz* manuscriptumával foglalkozott volna.
- 26 *Ami a Naplóból kimaradt 1949:* 91.
- 27 Uo.: 104., 118. (Tőlünk a kiemelések!)
- 28 Uo.: 153–154. (A mi kiemelésünk!)
- 29 Uo.: 164.
- 30 *Ami a Naplóból kimaradt 1953–1954–1955.* Vörösváry, Toronto, 2003. 223., 291.
- 31 Vö.: *Ami a Naplóból kimaradt 1947:* 26–27. (Márai kiemelése!)
- 32 Uo.: 37–38.
- 33 Lásd: Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I.* Európa Könyvkiadó, Bp., 1994. 188. stb.
- 34 Uo.: 190., 337–338.; *A Nyugat alkonya II.* 124. etc.
- 35 *A Nyugat alkonya I.*: 187. – Juhász Anikó és Csejtei Dezső fordítása.
- 36 Uo.: 196.
- 37 *A Sértődöttek. A hang, valamint a Jelvény és jelentés e vonatkozásairól* lásd könyvünket: *Búcsú egy kultúrától. Márai Sándor: A Garrenek műve.* BÁR-könyvek, Szombathely, 1998. 91–129.
- 38 Vö.: *Jelvény és jelentés – Utóhang. Sereghajtók.* Helikon Kiadó, Bp., 1996. 265–275. – *Búcsú egy kultúrától:* 149–150.
- 39 Jézus szűkebb hazájának elbájoló voltáról írván (mint megannyi más alkalommal), Márai sokat merített Renan könyvéből. Vö.: *Jézus élete.* Európa Könyvkiadó, Bp., 1991. 92–93., 116–119., 169–170. (Réz Pál fordítása.)
- 40 *Ami a Naplóból kimaradt 1947:* 35–36., 42–43., 47–48., 48–49., 52–53.
- 41 Uo.: 144.
- 42 Renan könyve is „elbűvölő ember”-ként emlegeti Jézust: 23., 70., 128.
- 43 Hasonlóképp vélekedik Rónay László is. Vö.: Rónay: *Márai Sándor.* Korona Kiadó, Bp., 1998. 208–209.
- 44 „Talán a gyerekek. Talán” – jegyezte sokat sejtetően diáriumába Márai. Lásd: *Napló 1945–1957.* Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., 1990. 224.
- 45 Márai és egyik ifjúkori mestere, Kosztolányi „filozófiája” e ponton találkozik. Az *Édes Anna* Moviszter doktora szerint is csupán egyetlen „megoldás” létezik a nyomorúságokra: „Az irgalom”. Vö.: Kosztolányi: *Nero, a véres költő – Pacsirta – Aranysárkány – Édes Anna.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1974. 768.
- 46 *Ami a Naplóból kimaradt 1947:* 199–200.
- 47 Vö.: Szegedy–Maszák Mihály: *Márai Sándor.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1991. 140.
- 48 Szegedy–Maszák: i. m. 140., 142.
- 49 Lásd: Szőnyi Zsuzsa: *Vándor és idegen. Márai-levelek, emlékek.* Kortárs Kiadó, Bp., 2000. 115., 116., 118., 119., 120., 121. (Szőnyi Zsuzsától a kiemelés!)
- 50 Flaubert Turgenevhez írott levelét idézi: Török Endre: *Lev Tolsztoj: Világtudat és regényforma.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 94.
- 51 Rónay László: i. m. 203.

Ember az erőterekben

Staar Gyula beszélgetése Nagy Károly akadémikussal

*„Ha gátat túr föl ezer vakond,
Az Oceánt mégis elérem.”
(Ady Endre: Értől az Oceánig)*

Nagy Károly elméleti fizikus 35 évesen lett egyetemi tanár, négy év múltán, 1965-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagja. Negyedszázadon keresztül vezette az Eötvös Loránd Tudományegyetem elméleti fizikai tanszékét, öt éven át volt a természettudományi kar dékánja, hat évig az egyetem rektora. Ő volt az MTA Fizikai Tudományok Osztályának első elnöke, 1993 és 1999 között. Vezetőként embert próbáló időszakban igyekezett a szakma és a humánum elveiből nem engedve irányítani a tanszékét és az egyetemét. A beszélgetőtársban elméleti fizika professzoromat becsülhetem, ez tartalmazott fel a tiszteletet megtartó közvoetlenségre.

S. Gy.

– *Professzor úr, elindulni a legnehezebb, így azután a végén kezdem. Milyen volt az a kor, amelyben alkotóéveidet élted?*

– Erre könnyen válaszolok, mivel magamnak is sokszor föl tettem a kérdést. Életem alkonyán egyre többet foglalkoztat a XX. század fizikájának története. Fial fizikusként, egyetemi oktatóként e század második felében tevékenykedtem. Ma már nyugdíjasként, megöregedve pillantok vissza rá, elmélkedem rajta, és egyre jobban erősödik bennem a tudat, hogy a XX. század fizikája megismételhetetlenül szép, egyedülállóan csodálatos történet. A kor, mely keretet adott hozzá, ennek ellentéte: gyalázatos századot hagyunk magunk mögött. Két világháború, diktatúrák követték egymást... Lehangelő században éltünk, melynek csodája a fizika volt.

Hallgatói éveimet is beszámítva, csaknem hat évtizede állok az Eötvös Loránd Tudományegyetem szolgálatában. A fizikának, tanítványaimnak és családomnak köszönhetem, hogy e gyalázatos-csodálatos korba ágyazott életemet szépnak tartom.

– *Azért a fizika és az oktatás oltárának szentelt hatvan évből tizenöt kissé elúszott.*

– Most arra utalsz, hogy 1961 és 1976 között különböző vezető posztokat töltöttem be az egyetemen, a dékánhelyetességtől a rektorságig. Igazad van, ez visszavetett a tudományos kutatásban. Ha nem vállalom, ha csak a tudománynak és az oktatásnak élek, meglehet, nagyobb fizikus szaktekintéllyé válok. Mégsem sajnálom azt a tizenöt évet. Egyetemi vezetőként alkalmam nyílt jobban megismerni az embereket, nemcsak a fizikusokat és a matematikusokat, hanem a bölcsészeket, a jogászokat is. Tágult a látóköröm, bővültek a nemzetközi kapcsolataim, módom nyílt kipillantani Európába, a

világba. Gazdagabb lett az életem, sokszínűbbek az emberi kapcsolataim, tágabb a világlátásom.

– *Azért nem lehetett fenéig tejjől egy vezető élete a hatvanas, hetvenes években.*

– Voltak komoly harcaim...

– *Kikkel?*

– Főleg a párttitkárokkal.

– *Mi okozta a nézeteltérést?*

– Többnyire személyi kérdés. Az egyetemen a döntés joga az állami vezetőé, a rektoré. Ilyen értelemben egyszemélyi vezető voltam. Ott volt, persze, az egyetemi tanács, meg kellett hallgatnom a társadalmi szervezeteket, a pártot, a szakszervezetet, de mindezek után a legtöbb kérdésben egyszemélyi döntést hoztam.

– *Ők meg, gondolom, azt akarták elérni, hogy az állami vezető a párt szája íze szerint döntsön.*

– Mindig azt akarták. S ha a döntéssel nem értettek egyet, akkor az alapszabályban rögzített joguk szerint a felső pártszervekhez fordulhattak. Először az V. kerületi pártbizottsághoz. Odatartozott az egyetemünk központja. Ha ott sem érték el, amit akartak, mehettek tovább a budapesti pártbizottsághoz. Annak végrehajtó bizottságához mint rektort kétszer is beidéztek. Németh Károly budapesti első titkár, Ilku Pál minisztert, Polinszky Károly miniszterhelyettest is meghívták. A pártközpontból már nem tudom, kit küldtek, Óvári Miklós volt akkor az osztályvezetőjük, Aczél György az illetékes KB-titkár.

– *Hogyan zajlott meghallgatásod?*

– Elmondtam a véleményemet, a párttitkár is a magáét, majd válaszoltam a kérdésekre. Becsületére legyen mondva, Németh Károly mindkét esetben tisztességesen lezárta az ügyet. A testület kénytelen volt igazat adni nekem, mindkét esetben jóváhagyták a rektori döntést.

– *De?*

– Jól látod, az a bizonyos „de” mindig benne volt a szentenciában. Nem maradhatott ott a párttitkár igaztalanul, úgy érezték, ezzel megtépződna a párt tekintélye. Tehát, bár igazat adtak nekem, figyelmeztettek is: „De Nagy elvtárs, ebben az ügyben körültekintőbb lehetnél volna. Legközelebb, ha ilyen vitátok van, akkor neked is jobban...” Szóval, a „de”-t azt mindig hozzátették a felmentésemhez.

– *Ez a fajta felügyelet nem idegesített?*

– Érdekes, ma a viták feszültsége után gyakran támad bennem remegés. Érzékeny lett a szívem, gyakran betegeskedem vele. Akkor azonban nem! Harcos voltam, keményen küzdöttem az igazamért. Az intelmekre meg azt mondtam magamban, le vagytok ejtve, az a fő, hogy igazam lett! Persze, fiatal szívvel ez könnyebben ment.

– *A hatvanas években hogyan kerülhetett vezető pozícióba az ember?*

– Érdekes történet, hogyan lettem dékánhelyettes 1961-ben. Az ötvenes évek végén három évig a fizikus felvételi bizottság elnöke voltam. Megadtak egy keretszámot, mondjuk, harminc hallgatót vehettünk fel a fizikus szakra. Abból ötven százalékknak munkás-paraszt származásúnak kellett lenni, a másik felén osztozott az összes többi. Ott is volt rangsor: első az értelmiségi, majd az alkalmazott, az egyéb, legvégén az X-es. Utóbbiba tartoztak az osztályidegenek, a kuláktól kezdve a kisiparosig, az ő gyerekeiket nem vehettük fel az egyetemre.

Felvételizett akkoriban egy Stuka nevű gyerek, a keresztnévére már nem emlékszem. A jó fellépésű, értelmes fiú az elérhető 23 pontból talán 21-et szerzett. Apja villamosellenőr volt a Beszártnál. Akkor így hívták a BKV-t. A munkás-paraszt kategóriába soroltuk, ahol biztos felvételre állt. Összeült a felvételnél döntő bizottság. Elnöke a dékán, Mödlinger Gusztáv biológus professzor, tagjai a vizsgabizottságok elnökei, valamint a

kari pártszervezet, a KISZ és a többi társadalmi szervezet egy-egy képviselője. Végigmentek a vizsgabizottságok által leadott sorrendben. A Stuka gyerekekhez értünk, kérdezik: mi az apja? A Beszkártnál ellenőr. A párttitkár felkapta a fejét: „Az nem munkás! Az ellenőr alkalmazott. Át kell tenni a másik kategóriába!” Azonnal kapcsolom. Az értelmiségiek, az orvos és mérnök gyerekek között annyi a maximumot teljesítő 23 pontos, hogy kötöttük ez a jóvágású, okos srác a maga 21 pontjával labdába sem rúghat. Közbeszóltam: – Álljon meg a menet! Tudjátok, kiből lesz ellenőr? A jó kalauzból. A kalauz meg munkás. Azért büntessük a gyereket, mert jó munkás, jó kalauz volt, tehát ellenőr lett? Szó sem lehet róla! Ehhez nem járulok hozzá.

Néztek rám, mit akar, mit ugrál itt ez a taknyos gyerek. Akkor fiatal docens voltam. Az igazam tudatában azonban kötöttem az ebet a karóhoz. Szegény Mödlinger dékán, jámbor ember lévén, kerülni akarta a vitát: – De hát Nagy elvtárs, ilyen a rendelet – bizonygatta. Nem tágitottam, és ez lett a szerencsém. – Csináljatok amit akartok, tudom, hogy igazam van, a bizottság tagjaként jogom van nemmel szavazni – mondtam némileg fenyegető élel. Mödlinger elbizonytalanodott. – Hívjuk fel a minisztériumot, kérjük ki a véleményüket – találta meg a döntés felelősségét elhárító utat.

Fölhívták a miniszterhelyettes titkárságát. Délidő volt, a titkárnő ebédeltetett, maga Molnár János, a miniszterhelyettes vette fel a telefont. Történész volt, rendes, vidéki gyerek. Mödlinger tisztelettudóan elhebegte: – Miniszterhelyettes elvtárs, van itt egy problémánk, az egyik felvételiző gyerek apja kalauz volt, most meg ellenőr, tehát alkalmazott, így azonban nem vehető fel. A bizottság elnöke nagyon védi, azt mondja, ez abszurdum. A miniszterhelyettes azonnal válaszolt: – Igaza van, vegyék föl!

A dékán udvariasan elköszönt, letette a telefont, arcára kiült a tétovaság: – Molnár János azt mondta, vegyük fel. A párttitkár tiltakozni kezdett. Igazamban megerősítve már nyeregben éreztem magam, megadtam a végső döfést a titkárnak: – Az illetékes miniszterhelyettes így döntött, közöttünk nincs helye a további vitának. Így lett fizikus a Stuka. Azóta sem találkozottam vele, pedig szívesen elmesélném neki indulása történetét. Úgy hallottam, a Szovjetunióban végezte el az egyetemet, ösztöndíjasként. Az okos melós gyereket kiválogatták...

– Szép történet, csak még mindig nem tudom, hogyan lett Nagy Károly vezető a karon.

– Várd ki a végét! Az egyik egyetemi rendezvényünkre ellátogatott a miniszterhelyettes. Személyesen akkor ismertem meg. Odajött hozzám, megkérdezte: – Te voltál, aki a beszédkarósnak ügyében kardoskodott? – Még emlékszel rá? – csodálkoztam, aztán jót nevetünk az eset abszurditásán.

Eltelt fél év, rendszeresen oktattam tovább a tanárjelölteket és a fizikusokat, amikor hívtak: Molnár János miniszterhelyettes telefonon keres. Majdnem összecsináltam magam: mit akarhat? Kapcsolták, mondja, beszélni szeretne velem. Egyeztetjük az időpontot, be mentem hozzá. Azzal kezdte, hogy tájékozódott felőlem, ez megerősítette korábbi jó benyomásait, így most arra kér, vállalljam el a dékánhelyetteséget az ELTE Természettudományi Karán. Szabadkoztam. – Megcsinálod te azt rendszeren – nyugtatgattam. Így kerültem vezetői pályára egy villamosellenőr közreműködésével...

– Meg a karakánságod segítségével.

– Igen, arra figyeltem fel Molnár János. Ezért azután írhatott tőlem akármilyen doktori disszertációt az 1956-os „ellenforradalomról”, megbocsátom neki. Cselekedetei alapján tisztességes, rendes embert ismerhettünk meg benne.

– Professzor úr, honnan érkezettél az egyetemre? Milyen család, milyen iskolák vezettek ezen az úton?

– Komárom megyében, egy kis községben, Etén születtem 1926-ban, ami születésem idején még színtiszta református településnek számított. Ezen a kis helyen akkoriban ki-

lenc cipésmester dolgozott, egyikük az apám. A cipészetből ott nemigen lehetett megélni, az emberek többsége a vásárokon vett kész lábbelit, csizmát, a suszternál legfeljebb csak javíttatott. A szegényebbe nem is tudott azonnal fizetni, haladékat kért: majd, ha eladom a piacon a malacokat... Apám is hitelben vásárolta munkájához az alapanyagot a szomszéd község bőrkereskedőjénél. Nehéz volt így élni. A falubeliek szegényebbei egy-két hold földjükön krumplit, kukoricát vagy szőlőt termeltek. A móri borvidékhez tartoztunk. Mi is így egészítettük ki szerény jövedelmünket. A falu leggazdagabb, kétszáz holdas emberét jól ismertem, öregapáméké mellett volt a borospincéje. Ő már nem dolgozott, sötét öltönyben, fényes fekete csizmában járkált, presbiter volt, a falu vezető embere. Elemi iskolánk az egyházhoz tartozott, oda jártam. A jó tanulók, szokás szerint, a negyedik elemi után továbbtanultak. A tanítóm, Szijj Elemér szólt a szüleimnek, úgy látja, van tehetség a gyerekükben, taníttatniuk kellene. Tőlünk a továbbtanulók túlnyomó többsége Pápára ment, a híres Református Kollégiumba. Annál is inkább, mert a Pápai Református Teológiának, a papnevelőnek hosszú ideig egy, a falunkból elszármazott tekintélyes tanárember, Pongrácz József volt az igazgatója.

Az etei diákok Pápán kollégiumban laktak, ahol az első félévben szokás szerint semmiféle kedvezményt nem adtak, fizetni kellett a bennlakásért és az ellátásért. Később, a tanulmányi eredménytől függően, kaphattak kedvezményes kollégiumi ellátást és tandíjmentességet. Családunk teherbíró képességét meghaladták az első félév kiadásai. Mi legyen velem? – töprengtek, s közben elment egy év. Így én öt elemi jártam. Édesanyám szívére vette taníttatásom ügyét, sokat járt-kelt érdeklődésben. Végül a szomszéd község, Kisbér nyilvános jogú magán polgári iskolájába írtak be. Négy év elteltével újra eljött a továbbtanulás kérdése. Örökké hálás leszek Kamarás Gézának, a polgári iskola igazgatójának, aki egy pályázatra felfigyelve kérvényt írt a nevemben a budapesti Kereskedelmi Kamarához, ösztöndíjat kérve a továbbtanuláshoz. Az ösztöndíjpályázatot különben a kormányzó felesége, Horthy Miklósné kezdeményezte. A kamarától négyéves ösztöndíjat kaptam egy budapesti kereskedelmi iskolába. Az öröm újabb gondot szült. Mit tegyünk? Szüleim úgy döntöttek, felköltözzünk Budapestre. Elárvereztették a házukat, apámat egyik ismerőse segédmunkási álláshoz segítette a kelenföldi hőerőműben.

– *Sorsfordító döntést hozott a család. Kinek a szava döntött?*

– Főleg anyám kardoskodott értelmiségi életem elindításáért. Apám ezekben a dolgokban csendesebb volt. Amikor 1942-ben felköltöztünk a fővárosba, lakásunk nem lévén, egyik ismerősünknel húztuk meg magunkat. Később szüleim házmesterei munkát, kertgondozást vállaltak Budafokon, a Rózsavölgyben. Onnan legközelebb a Márvány utcai Kossuth Lajos Kereskedelmi Középiskola esett, így azt választottam.

– *Jó döntésnek bizonyult?*

– Remek iskola volt, kitűnő tanárok tanítottak. Ez az iskola a kereskedelmi, a pénzügyi világ számára nevelt embereket. Németh László, könyvviteli tanáruk, rendkívül elegáns úriember, többször elmondta: „Az urak cégvezetők lesznek”. A magyar irodalmat Gyergyai Albert tanította, aki a háború után az Eötvös Loránd Tudományegyetem francia tanészékének vezetője lett. Osztálytársaim közül Juhász Ferenc és Tornai József ma neves költőink. A háború 1944. április 3-án megszakította tanulmányainkat. Budapest első bombázása után bezártak a fővárosi iskolák.

– *Hogyan vészelte át a család Budapest ostromát?*

– Szüleim a húgommal együtt visszaküldtek falunkba a nagyszüleinkhez. Ők Budafokon maradtak abban a villában, ahol házmesterek voltak. Közeledett a front, az oroszok beköltöztek a házba, őket a háziúrékkal egy szobába tették. A kertben mindenhol tankok állomásoztak. Később kihirdették, akinek rádiója van, be kell szolgáltatnia a városházán. Szerencsétlen, balek módra becsületes apám hóna alá fogta a rádiókat, és vitte... Onnan

már nem is engedték haza, Ercsibe terelték, ahol az oroszoknak átrakodó hídfőállásuk volt. Szerencséjére már ott vérhast kapott, nem várt ezzel Szibériáig. Félholt apámat az oroszok elengedték, onnan vonszolta haza magát, végsőkéig legyengülten.

Azután 1945-ben a Márvány utcai iskolában is újraindult az élet. Közlekedés nem lévén, Budafoktól a Déli pályaudvarig a vasúti sínek mentén gyalogoltam be, gondosan kerülgetve a fel nem robbant ágyúlövedékeket. A kereskedelmi létszáma erősen megfogyatkozott. A tanárok és a diákok jó része nem jött vissza, elvihették őket, meghaltak... Engem is kétszer soroltak be leventének, de mindkétszer megszöktem. A visszatért gyerekekből összevont osztályokat csináltak. A harmadik iskolaévet három hónap alatt elvégeztük, 1946-ban már teljes évünk volt, ezután érettségiztem.

– *A pályaválasztás könnyen ment?*

– Nem egészen. A fizika a kereskedelmiben nem volt komoly tantárgy, csak egy évig tanultuk. Fizikatanárom, Sevcsik Jenő, a fényképezés nagymestere afféle bütykölgető, kísérletezgető fizikaórákat tartott. Szabó Károly tanított matematikára, ezt a tárgyat szerettem a legjobban, de azért... Már a polgári iskolában felfigyeltek tanáraim a jó rajzkészségemre. Rajztanárunk gyakran vitt minket a természetbe, a temetőbe szabadtéri rajzokat készíteni. Ebben tehetségem mutatkozott. Otthon is rajzoltam, festegettem, tudta ezt rólam az osztályfőnököm, Szabó Károly. Elvitt Barcsay Jenő festőművészhez, akivel Erdélyben gimnáziumi diáktársak voltak.

– *A híres Bethlen Gábor Kollégiumban, Nagyenyeden. Ezt történetesen tudom.*

– Úgy van. Tehát megjelentünk Barcsaynál, vittem a vázlatfüzetemet rajzaimmal, festményeimmel. Egy önarckép is volt köztük, amit tükörből festettem. Az öreg Barcsay nézegette, majd gyors kézvonásokkal mellérajzolt, megmutatta, hogyan kellett volna jól elkészítenem. Végül azzal bocsátott el, hogy rendben van, amikor leérettségiztem, hozzá kérem magam, s akkor úgy indulhatok a Képzőművészeti Főiskolán, mint Barcsaytanítvány. Sokáig dédelgettem magamban ezt a gondolatot.

– *Mi szölt ellene?*

– Apám munkahelyén, a kelenföldi hőerőmű kémiai laboratóriumában dolgozott egy vegyész mérnök, aki a nap mint nap beérkező szénzállítmányok paramétereit vizsgálta. – Festő akar lenni? – kérdezte csodálkozva a főmérnök. – Festő, rajztanár: nyomorúságos világ – fogalmazta meg tömören a véleményét. – Menjen vegyésznek, az normális szakma, abból megélhet. Így azután 1946-ban a bölcsészkarra jelentkeztem vegyésznek. Keresett szak volt az akkoriban. Oda nem vettek fel.

– *Miért?*

– Nem fogadták el a kereskedelmi iskolai érettségimét. Az előttem bezáruló kapu viszterelt arra az útra, amin szívem szerint mindig is járni vágytam. Az értelmiségi pályák közül kezdetektől a tanári volt a példaképem. Ma is az. Mindig tanár szerettem volna lenni, és az lettem. Törekvésem egyenes vonalában a festészet, a vegyészlet csábítása csak múló megingás. Ahogyan a természet gyakran kiküszöböli a hibákat, úgy terelt vissza a sors az igazi világomhoz: matematika-fizika tanár szakon kezdtem az egyetemem. Igaz, oda is csak rendkívüli hallgatónak vettek fel.

– *Az mit jelentett?*

– A rendes hallgatókkal együtt minden órát látogathattam, ugyanúgy vizsgáztam, mint ők, de előírták, hogy egy éven belül kiegészítő érettségi vizsgát tegyek matematikából, fizikából, magyar irodalomból és német nyelvből. A kiegészítő és az egyetemi vizsgákat lettemem, a következő évet rendes hallgatóként folytattam a második évfolyamon.

– *Kik tanították akkor a tanár szakosokat az egyetemen?*

– A differenciál- és integrálszámítást Fejér Lipót neve alatt hirdették meg, de az előadásokat Szász Pali bácsi tartotta. Kezdte a valós számokkal, majd gyorsuló tempóban a

folytonossággal, a monoton sorozatokkal, a számsorozat határértékével, a függvény általános definíciójával, folytonosságával... Az első órái után sokszerű hatás ért: egy árva szót sem értettem az elhangzottakból. Hiába szerettem korábban a matematikát, most úgy éreztem, rossz helyre jöttem, nem vagyok idevaló. Tovább tépázta az önbizalmamat egy kétméteres hórihorgas fiú, aki az első sorban ülve rendszeresen beszólt Pali bácsinak: „Tanár úr, azt el tetszett téveszteni”. És igaza volt. Moravcsik Mihálynak hívták, Eötvös-kollégista, apja a bölcsészkaron a török tanszék vezetője.

Hogyan lehet ez! – mérgelődtem. Én azt sem tudom, miről van szó, ő meg helyreigazítja az előadót. Elrohantam az Egyetemi Könyvtárba, kikölcsönöztem Szász Pál könyvét, abból tartotta az előadását, és alaposan nekiláttam. Megizzadtam vele, de néhány hét múlva már én is nyugodtan beleszólhattam volna az előadásba, de nem tettem.

– *A Moravcsik név ismerős nekem.*

– Neves részecskefizikus lett Amerikában, az Oregon Egyetemen professzorként dolgozott. A másodév végén eltűnt az évfolyamunkból. Nyáron lelépett. Párizsban maradt, akkor úgy mondtuk, disszidált. Svájcban találkoztam vele újra, 1962-ben, a CERN-ben rendezett részecskefizikai konferencián. Kimagaslott a tömegből, rögtön megismertem: ez az a gyerek, aki Pali bácsit oktatgatta. A tíznapos konferencia alatt sokat beszélgettünk, elmondta, a világot járva döbbsent rá, milyen jó a magyar egyetemi oktatás. Ezt később több tanítványom megerősítette, akik Amerikában, Nyugat-Európában lettek jó nevű professzorok, kutatófizikusok. Olyanok, mint Csonka Pál, a gépgyáros unokája, Domokos Gábor, Kuti Gyula, Montvay István, Nagy Elemér és sorolhatnám a neveket. Egyetértettek abban, hogy a magyarországi egyetemi fizikaoktatás nemzetközi mércével mérve is kiemelkedő. Egyiküknek sem okozott nehézséget a beilleszkedés a vezető nyugati egyetemek, kutatóintézetek életébe. Mindegyikük karriert futott be. Jó volt az oktatásunk, olyan érték ez, amire nagyon kellene vigyáznunk, nehogy elrontsuk.

– *A színvonalas képzéshez nemcsak kiváló tanárok, jó feltételek, hanem jó hallgatók is kellenek. Régebben nagyobb becsülete volt a természettudományos pályáknak, a tanári, kutatói szakoknak.*

– Súlyos kérdést említettél, itt nagyon komoly problémáink vannak. Tudhatod, a fizika szakos tanárjelöltek képzését mindig a szívemen viseltem. Hatodik évtizede tanítok az egyetemen, ma már nyugdíjas emeritus professzorként. A kutatófizikusok mellett nagyjából tanárjelölteknek adtam elő az elméleti fizikát. A tanárok között mindig nagyon jól éreztem magam. Még ma is él bennem valami abból az idealizmusból, hogy társadalmunk talán legfontosabb tartópillérei a tanárok. Tőlük függ, milyen lesz a jövőnk. Ez a hitvallásom, ezért jöttem tanárnak. Ezért szerettem tanárjelölteket oktatni, az ő gondolkodásmódjuk állt legközelebb hozzám. A velük töltött órákon a tananyag, a fizika szelleme mellett kiélhettem pedagógiai rögeszméimet, bemutathattam módszertani elveimet, fogásaimat, a szakma mellett kis útravalót adva a nem könnyű tanáreléthez. Óráimat általában a D-épület Nagytermében tartottam, akkoriban 120–130 matematika–fizika és kémia–fizika szakos tanárjelöltnek.

– *Dinamikusan, a hallgatókat gyakran megmozgatva, és olyan hangerővel, hogy az utolsó sorokban sem lehetett bóbiskolni. Ezt tanúsíthatom.*

– Annak idején az a mondás járta rólam, hogy előadásaimat a Rákóczi út sarkán is hallják. Mindegy, ehhez szoktam hozzá. Azután a tanár szakos hallgatók létszáma szinte észrevétlenül elapadt. A legutóbbi évfolyamra, amin még tanítottam, 25 fizika szakos tanárjelölt járt. Közülük is hat csillagász. Ráadásul ma már a legkülönfélébb szakokkal párosítják tanulmányaikat. Például környezettannal. Matematikai előképzettségük végletesen különböző. Pedig a matematika nélkülözhetetlen eszköz az elméleti fizikában. Mi-

nimálisra csökkent a hallgatóság, és a végzetek nagy része el sem megy tanárnak. A helyzet tragikus.

– Arról nem is beszélve, hogy az egyetemek soha nem látott alsó ponthatárokkal vesznek fel hallgatókat a tanár szakokra. Könnyű visszszámolni, az ilyen pontszámokkal felvett fiataloknak jó, ha közepes jegyük volt a középiskolában szaktárgyukból. Ők tanítják majd az utánuk jövő generációkat!?

– Igazad van, ez kész örület! Azóta mentek le ennyire a ponthatárokkal, amióta hallgatói normatíva van. Az új rendelkezés szerint hallgatói létszám után adják a pénzt az egyetemeknek. Abból kell fizetniük a működési költségeket, a béreket, mindent. Így azután alacsony pontszámokkal annyi diákot vesznek fel, amennyit csak bírnak. Mondom egyetemünk vezetőinek: önmagunkat csapjuk be, hiszen tiszta lelkiismerettel nagy részüket nem engedhetjük át az elsőéves vizsgákon. Máris kevesebben vannak, mit értünk vele? Néznek rám elnézően mosolyogva. Nem értem ezt a szép, új világot. Megmagyarázzák: elbuktatjuk őket, de ez már nem érdekli a minisztériumot. A felvett létszám négy százalékában előre megállapítják a lemorzsolódást. Azt levonva fizetnek az egyetemnek. Hüledeztem: hiszen ezzel gengszterizmusra ösztönzik az egyetemeket.

– Mi a megoldás?

– Azt kellene tenni, amit Angliában a kutatási és fejlesztési ügyekért felelős miniszter. A tanárhiányt látva kezdeményezte a fizikatanárok fizetésének jelentős emelését. Csak így tehetők vonzóbbá a tanári pályák. Erről már cikket írtam a *Magyar Tudományban*, a *Fizikai Szemlében*, személyesen beszéltem az illetékes miniszterrel: – Ezt kellene nektek is meglépnetek, nem életpályamodellekkel vacakolnotok – árgáltam. Nem sok sikerrel.

– Mert időközben rájöttek az olcsóbb kiútra. Csökkenteni kell a természettudományok óraszámát az iskolákban, így nem kell annyi fizikatanár...

– Még tovább bosszantasz, amikor tudod, hogy magas a vérnyomásom! Visszaszorítani a természettudományokat a XX. században, az információs forradalom idején, amikor lépten-nyomon a tudásalapú társadalomról papolnak?! Hová vezet ez a szemlélet? Tudom hová, de azt már nem akarom megélni.

– Kissé elkalandoztunk. Ugorjunk vissza a múlt századba, az egyetemi éveidhez. Kik tanították a negyvenes évek végén a matematika–fizika szakos hallgatókat a Múzeum körúton?

– A geometria kötelező tárgyunk volt. Kerékjártó már meghalt, meghívott előadóként az Árpád Gimnázium tanára, Fejes-Tóth László oktatott minket. Az egyetemre egy Csepelen gyártott, vastag gumijú kerékpárral járt be, annak első sárhányóján a csodaszarvas képe. A Múzeum körút túlsó oldalán jött, majd vállára véve a kerékpárt átsétált az egyetemi oldalra és megtartotta az óráit. Az okos, művelt ember rossz előadó volt. Minduntalan belebonyolódott a levezetésekbe.

Két féleven át ábrázoló geometriát is kellett hallgatnunk. Kártszi Ferenc akkor még nem tanított az egyetemünkön, a Múzeum körúton jártunk át, Szmodics Hildegárd óráira.

– Az algebrát és a számelméletet ki adta elő?

– Turán Pál akkor került az egyetemünkre, korábban a Zsidó Gimnáziumban tanított. Eljártam a számelméleti szemináriumaira. A valós és a komplex függvénytant Riesz Frigyes adta elő, elegánsan, öltönyben. Krétát nem vett a kezébe, nehogy a ruhája bepiszkolódjon. A táblának háttal állva mondta a valós függvénytant, közben ujjával a levegőbe írta a képleteket. Integrál ef iksz, dé iksz, és rajzolta a térben: $\int f(x)dx...$ Mi meg jegyzeteltünk. Azután megállt a kéz. – Ez így nem jó! Az utolsó két sort újraírom – határozott Riesz. És professzorunk uja ismét vándorútra indult – a levegőben. Nagy élmény volt.

A geometer Hajós György, a katedra igazi művésze volt. A tanári pálya mesterfogásai elsajátíthatók, erre magam is igyekszem megtanítani hallgatóimat. A szakma művésznének azonban születni kell. Hajós a katedrán sokszor játszott felejthetetlen szerepet. Ahogyan előadott, a beszédstílusa, teátrális hanghordozása, ezek mind-mind egy célt szolgáltak: a figyelem megragadását.

Felvetett egy bizonyításra váró tételt. Haladt a megoldás ösvényén, majd megakadt. – Hogyan is van ez? – meditált, a gondolkodó szobrába merevedve a tábla előtt. Kivárt, hátha közbeszól valaki a hallgatóságból. Már mindannyiunk tekintete rajta csüngött. Belesült, gondoltuk némi kárörömmel. Ő azonban uralta a feszültséget: – Nézzük meg, teljesülnek-e ezek a feltételek? – terelt tovább minket a megoldáshoz vezető úton. Akkor már többen jelentkeztünk és közösen eredményhez jutottunk. Később, amikor mindez újra és újra megismétlődött, rájöttünk, hogy egy gondosan megtervezett színjáték részeseivé váltunk. Hajós így vonta be hallgatóit a közös munkába, az együttgondolkodásba.

– *Professzor úr, mi vonzott a fizikusok világába? Hogyan kerültél az ELTE elméleti fizikai tanszékére?*

– Másodéves korunkban hallgattunk először elméleti fizikát. Novobátczy Károly adta elő, aki előtte csaknem negyven évig középiskolai tanárként dolgozott. Részes volt a kornak, melyben megszületett a XX. század két nagy elmélete, a kvantumfizika és a relativitáselmélet. Aktívan követte a fejleményeket, tanszékvezetői kinevezéséig meghívott előadóként oktatott az egyetemen. Hálás volt elődjének, Ortvay Rudolfnak, aki megengedte, hogy középiskolai tanárként rendszeresen használja az elméleti fizikai tanszék könyvtárát, onnan kikölcsönözze a legújabb folyóiratokat.

Novobátczy igen jó előadó volt. Csodálatos, kedvemre való világba vezetett, olyanba, amely illett matematikai vénámhoz. Az elméleti fizika egzakt matematikai módszereket használ. A megismerni vágyott világunkról gyűjt információkat a matematika nyelvén. Van ennél szebb feladat? Megszerettem, itt maradtam. Ma már nem tudnám megmondani, hogyan kerültem végül az elméleti fizikai tanszékre. Azt tudom, hogy utolsó éves koromban demonstrátorként már elméleti fizikából gyakorlatot vezettem alsóbbéves hallgatóknak.

– *Hogyan született újjá az Eötvös Loránd Tudományegyetem elméleti fizikai tanszéke?*

– Ortvay Rudolf, a tanszék megújítója 1945-ben öngyilkos lett. Utódjának Novobátczy Károlyt nevezték ki, 1945 őszétől. Mi hárman, Szabó János évfolyamtársam, Marx Gyurka és jómagam 1950-ben kerültünk Novobátczy tanszékére. Akkor már ott volt Szamosi Géza, Román Pál és két matematikus, Békésy András és Freud Géza. Mindketten hamarosan elkerültek a tanszékről. Károlyházy Frigyes néhány évvel később jött, azután a hallgatói létszám növekedésével tovább gyarapodott az oktatói gárdánk. Ehhez azonban szigorú ideológiai, politikai követelményeknek is meg kellett felelni. Az egyetemen úgy nevezték, hogy a „három követelménynek”.

– *Az mi volt?*

– A tanár legyen szakmailag jó, a rendszer elkötelezettje, és az oktató-nevelő munkában rátermett. Magyarul, legjobb, ha párttag. Egyes tanszékek mellett 1960-ban már működtek az Akadémia által támogatott kutatócsoportok. Ilyen létesült Gombás Pál mellett a Budapesti Műszaki Egyetemen, valamint Szőkefalvi-Nagy Béla és Budó Ágoston tanszékén Szegeden. Az akadémiai intézményeknél nem vették olyan szigorúan az ideológiai feltételeket. Marxszal rábeszéljük Novobátczyt, aki párttagként akkor már tagja volt a Központi Bizottságnak, intézte el, hogy a mi tanszékünk mellett is dolgozhasson egy akadémiai kutatócsoport. Az öreg először nem értette, hogy mit akarunk. Szenzációs ember volt, a mindennapi életben azonban kissé naiv. Azután ráállt, s a kutatócsoportunkba már fölvehettünk olyan embereket, mint Németh Juditot, Németh László lányát, akit

kirúgtak a Központi Fizikai Kutatóintézetből. Azután Györgyi Géza magfizikus is oda jött, akit kezdetben az egyetemre sem vettek fel, mert orvoscsaládból származott.

– *Volt a tanszéken egy csodabogár, Neugebauer Tibor...*

– Ő velünk került vissza a tanszékre. A háború után B-listázták, kirúgták az egyetemről. Voltak fura viccei, megjegyzései, de ezeket a környezetében senki sem vette komolyan. Neugebauer a légynek sem tudott volna ártani. Novobáztzy 1950-ben visszahozta őt „kitelepitésének helyéről”, a Műegyetem könyvtárából. Az öreg akkor már elég erős volt ehhez.

– *Az elmondottakból is kitűnik, az ötvenes években a politika erősen áthatotta a felsőoktatást. Hogyan mutatkozott meg ez nálatok?*

– Egyetemünkön ez időben többen voltak, akik politikai kötődésük révén kerültek az oktatói karba, mozgalmi munkával igyekeztek segíteni szakmai előmenetelüket. A fizikában ez a folyamat kevésbé érvényesült.

– *Nem szeretnék ellenpéldákat sorolni.*

– Jó-jó, neveket bármelyik területről mondhatasz, de állíthatom, tanszékünkön Novobáztzy jóvoltából szakmai értékrend uralkodott. Voltak párttagjaink: a főnökömön kívül Szamosi, Román, Farkas István, a később hozzánk került Fényes Imre, de minket, az akkor még pártonkívülieket semmiféle megkülönböztetés, hátrány nem ért.

– *Fényes Imre miért jött a Novobáztzy-tanszékre?*

– Az külön történet. Fényes Gombás Pál mellett dolgozott Kolozsváron. A háború után el kellett jönniük onnan, Imre Debrecenben lett vezető fizikus, egyetemi tanár. Gombás is nagy ember lett Budapesten. Azután Szent-Györgyi Alberttel egy időben disszidált. Először Svájcba ment, majd Amerikába.

– *Ott pedig nem tekintették olyan nagy fizikusnak, mint hitte...*

– Ezért néhány hónap múlva hazajött. Rákosi akkor úgy állította be mindezt, hogy két tudóstípus van. Az egyik Szent-Györgyi, aki a nyugati világ csalóka fényeitől megbabonázva elmegy hazájából, a másik, a pozitív példa, Gombás, aki felismerve a szemfényvesztést, hazatér.

– *Gombásnak tehát nemcsak megbocsátottak, hanem példaképpé formálták.*

– Ő pedig jól kihasználta ezt. Bár nem volt tagja a pártnak, személyi ügyekben közvetlenül Rákosi titkárságát hívta, és kirakatta azt, aki nem tetszett neki.

Fényesnek, balszerencséjére, szakmai ügyekben nézeteltérése támadt Gombással, aki Debrecenbe akarta helyezni tanszékvezetőnek az egyik emberét. Fényest tehát el kellett onnan üldözni, Novobáztzy ezután vette a tanszékünkre.

– *Fényes a mi évfolyamunkat is tanította. Különös ember volt, érdekesen mozgott az agya.*

– Ahogyan mondd. Filozófiai kérdések is foglalkoztatták, nemigen illett a tanszéki gondolkodásba.

A tanszékünkön négyen, Szabó János, Nagy Kázmér, Nagy Tibor és én 1960-ban úgy döntöttünk, hogy belépünk a pártnak.

– *Miért?*

– Jánossy Lajos miatt. Azért, hogy őt megállíthassuk az egyetemen. Jánossy 1950-ben jött haza Írországból, és tanszéket kapott egyetemünkön. Mindenbe beleszólt, a tanárképzéstől kezdve minden mást is a saját képére igyekezett átalakítani. Szerette volna megújítani Einstein relativitáselméletét...

– *De a szakma helyre tette.*

– Mindenki helyre tette az elméletét, csak ő maga nem.

– *Novobáztzy nem segíthetett?*

– Hiába tette volna, mert Jánossy is a Központi Bizottság tagja volt, ráadásul Lukács György nevelt fia. Az öreg különben sem törődött ilyesmivel. Így azután nekünk kellett

lépnünk. Pontosán emlékszem a helyre és az időpontra, amikor a döntő elhatározásra jutottunk. A költözködésben segítettünk Marx Györgynek és feleségének, Koczás Editnek a Lágymányosi út 20-ban. Amikor a bútorokat a helyükre pakoltuk, körbeültük a nagy ovális asztalukat, és zsíros kenyeret majszolgatva azon törtük a fejünket, mit csinálhatunk Jánossy ellenében. Abban megegyeztünk, hogy partvonalon kívülről nem szólhatunk bele a játékba. Csak egy megoldás kínálkozott: néhányan belépünk a pártba.

– Mit szóltak ehhez a családtagok?

– Szabó Jancsi jó komám volt, felesége, Eta egy elég akaratos fehérnép. Egyik vasárnap délutánt náluk töltöttük a gyerekekkel. Szóba került: beléptünk a pártba. Etának tűz gyúlt a szemében: „Amikor majd az ilyen bitang kommunistákat, mint maguk, akasztják, akkor bizony egy lépést sem teszünk az érdekükben!” Én viccnek vettem és vigyorogtam, Jancsi melán hallgatott. Azután 1990-ben öngyilkos lett.

– *Professzor úr, térjünk át kiszámíthatóbb terepre. A XX. század közepén, amikor a fizikusok útjára léptél, tudományod már megélte nagy korszakát. A szakma óriásai, Einstein, Dirac, Heisenberg, Schrödinger, Pauli... már megalapozták az új világot, végérvényesen beírva nevüket a fizika aranykönyvébe.*

Pályakezdeként milyen fizikába érkeztél?

– A XX. század fizikájának két tartóoszlopa a relativitáselmélet és a kvantumfizika. Einstein a század első évtizedeiben megalkotta a relativitáselméletet, a kvantummechanikát pedig Heisenberg és Schrödinger 1925–1926-ban. Természetszerű volt a következő lépés: a kvantummechanikában megismert elveket, módszereket kiterjesztették az elektromos és mágneses térre, vagyis az elektrodinamikára. Megszületett a kvantumelektrodinamika. Erre azért volt szükség, mert egy ideig az atomok által kibocsátott és elnyelt sugárzás törvényeit felemás módon, úgynevezett félklasszikus elmélettel írták le. Az atomokat már a kvantummechanikával, a sugárzást, pontosabban az atomokkal kölcsönható elektromágneses teret pedig klasszikusan, a Maxwell-egyenletekkel. Szükség volt tehát az elektromágneses tér kvantumos tárgyalására. Ezen az úton az első lépést Dirac tette meg. Azután kiépítették a kvantumelektrodinamika csodálatosan szép elméletét. A negyvenes évek első felében neves amerikai fizikusok, Schwinger, Dyson, Feynman és a japán Tomanaga úttörő munkája nyomán a két elmélet összekapcsolásával felépült a relativisztikus kvantumelektrodinamika. Az általuk publikált dolgozatok a háborús években nem jutottak el Magyarországra. Ötéves szünet után, az ötvenes évek elején kezdtek újra megérkezni a jelentős fizikai folyóiratok tanszékünk könyvtárába. Első feladatunk az lett, hogy átrágnuk magunkat az addig megjelent cikkeken, tanulószemináriumokon feldolgozzuk a relativisztikus kvantumelektrodinamika új eredményeit. Mi, fiatalok ezen a kapun léptünk be a XX. század modern fizikájának birodalmába.

– *E világban mi volt az első komolyabb munkád?*

– A XX. század első évtizedében élénk vita alakult ki az elméleti fizika egyik érdekes problémájáról. A lényeg megvilágításához kissé bele kell merülnünk a szakmába.

Arról volt szó, hogy az elektromágneses térnek – újabban mezőnek nevezik – dinamikai sajátosságai is vannak. Ez az érdekes felismerés a Maxwell-egyenletekből következik, tehát, hogy a térnek van energiája, impulzusa, impulzusnyomatéka, az energiája áramlik. Vagyis mindazok a mennyiségek, melyeket a mechanika dinamikai jellemzőiként ismerünk, átvihetők az elektromágneses térre.

Az elektromágneses sugárzás energiaáramának impulzusa van. A térimpulzus matematikai leírását a szakirodalom két, egymástól különböző kifejezésben adta meg. Az egyik Abraham, német fizikustól származott, a másik a híres matematikustól, Minkowskitól, Einstein tanárától. Az összefoglaló matematikai forma, az úgynevezett energia-impulzus tenzor mást mutatott Abraham és mást Minkowski nézőpontjából.

Majdnem elfelejtettem említeni, hogy a két tenzor között csak akkor van különbség, ha az elektromágneses teret szigetelőben vizsgálom. Vákuumban nincs ilyen probléma. A XX. század első negyedében nagyon sok izgalmas dolog történt a fizikában, elhalványítva e kérdés körüli vitát. Laue, Nobel-díjas német fizikus 1950-ben, a *Zeitschrift für Physik*ben megjelent cikkében újra felelevenítette a kérdést. Megmutatta, hogy az elektromágneses sugárzásnak, a haladó fényhullámnak az energiája és a frekvenciája miként változik meg, ha egyik vonatkoztatási rendszerről áttérünk egy másik, hozzá képest mozgó koordinátarendszerre. Magyarul, miként transzformálódik ilyenkor az energia és a frekvencia. Ez visszavezethető az energia-impulzus tenzorra. Laue a transzformációs formulából arra következtetett, hogy Minkowskinak van igaza. Tamm, a Nobel-díjas orosz fizikus is a Minkowski-féle tenzort részesítette előnyben kitűnő elektrodinamika tankönyvének első kiadásában.

Amikor Laue cikke megjelent, azonnal vittük professzorunknak, Novobátzky Károlynak, mit szól hozzá. Az öreg megnézte, azután elővette dolgozatát, amelyben Pauli módszerét követve 1949-ben ő is kiszámolta ezt a bizonyos energia-impulzus tenzort. Pauli relativitáselmélet monográfiájának útmutatása szerint egy variációs elvet alkalmazva egyértelműen meghatározta a tenzort. A részleteket is elmondhatom neked.

– *Karcsi bácsi, talán majd később... Bocsnát a szellemi renyhességemért, de most inkább arra lennék kíváncsi, hogy Novobátzky mire jutott.*

– Számításai az Abraham-féle kifejezéshez vezettek. A konzultáció után hármunkat a fiatalok közül megbízott azzal, hogy vizsgáljuk meg e témakör minden csínját-bínját. Györgyi Géza, Marx György és jómagam három évig dolgoztunk ezen a kérdésen, minden oldalról megvizsgáltuk, kitérve a legkülönbélebb vonatkozásaira. Végül arra jutotunk, hogy az Abraham-féle tenzor jobban, fizikusabban írja le a valóságot.

Marx György és Györgyi Géza kitaláltak egy kísérletet is, amivel a két tenzor közötti különbség nagyon kicsiny hatása megmérhető. A kísérlet lelke egy érzékeny szigetelőanyaggal kitöltött hengerkondenzátor, amit torziós szárla függesztenek. A feltöltött kondenzátort kisütik, így a szigetelőbeli energia-impulzus viszonyokról kaphatnak képet a forgatónyomatékban jelentkező erő mérésével. Az általuk javasolt kísérletet húsz év múlva, 1974-ben elvégezték: a mérések az Abraham-tenzor mellett tanúskodtak.

– *A közös feladatból Nagy Károlyra milyen rész jutott?*

– Elég nagy falat. Az elektromágneses tér kvantumelméletét kellett megvizsgálnom szigetelőben. A vákuumbeli esetet, annak elméletét a húszas évek végére már kidolgozták. Ott az elektromágneses tér energiája $h\nu$, impulzusa pedig $h\nu/c$ nagyságú „csomagokból”, kvantumokból tevődik össze, ahol h a Planck-állandó, ν a frekvencia. Ennek igazi felismerése Einstein nevéhez fűződik, 1905-ben ezzel magyarázta meg a fényelektromos jelenséget.

– *Ezért kapta a Nobel-díját, nem a nevével jegyzett relativitáselméletért.*

– Úgy van. Ezeket az energia- és impulzuscsomagokat nevezzük fotonoknak. A vákuumbeli fotonnak több érdekes tulajdonsága van. Nincs nyugalmi tömege, vagyis az zérus. Ugyanakkor, ha két egymáshoz képest mozgó vonatkoztatási rendszerből vizsgáljuk, akkor úgy transzformálódik, mintha részecske lenne. A tehetetlen tömege $h\nu/c^2$. Impulzusa ugyanolyan kapcsolatban van a tehetetlen tömegével, mint a részecskék impulzusa a tömegükkel. Mégsem mondhatjuk a fotonról, hogy normális értelemben vett részecske, hiszen a helyéről és a pályáról értelmetlenség beszélni, arra a kvantummechanika nem képes választ adni.

Előttem állt tehát annak megvizsgálása, hogy a fénykvantumoknak, a fotonoknak milyenek a tulajdonságai a szigetelőben, megmarad-e az elektromágneses sugárzás részecske-tulajdonsága, ha átlátszó közegen halad keresztül. Ilyen átlátszó közeg a szigetelő, a fémek elnyelik a rájuk eső fényt.

– *Voltak előzményei a szigetelőbeli problémának?*

– Éppen ezt akarom elmesélni. Először azt néztem meg, mire jutottak előttem mások. Két amerikai, Jauch és Watson közös cikkükben kidolgozták az elektromágneses tér kvantumelméletét átlátszó, izotróp közegekben. Izotrópnak azt a közeget nevezzük, amelyben nincsenek kitüntetett irányok, minden irányban ugyanúgy viselkedik az anyag. A kristályok például nem ilyenek, azokban vannak kitüntetett irányok.

Az amerikaiak cikkükben egy bevált receptet követve megmutatták, hogy az elektromágneses tér a szigetelőkben is kvantált, energiája adagokból tevődik össze. Számításaikban a Minkowski-tenzort vették alapul. Ezért azután olyan furcsaságokra jutottak, hogy átlátszó közegben az elektromos tér energia- és impulzuskvantumainak, a szigetelőbeli fotonoknak a nyugalmi tömege nem nulla, az imaginárius szám. Mi az, hogy imaginárius szám? Annak nincs fizikai tartalma! Több más zagyvaság is „kijött” ebből a kiindulásból, nem akarok velük untatni. Érdemes volt tehát az Abraham-tenzort alapul véve újragondolni a kvantumelektrodinamikát a szigetelőkben. Ezt tettem meg akkor, ebből írtam első dolgozatomat. Arra jutottam, hogy a kvantumos kép a szigetelőben is gyönyörűen alkalmazható, az Abraham-tenzorból kiindulva szépen kibontakozik a fotonkép, ennek a fotonnak e rendszerben van nyugalmi tömege, impulzusa a részecskékre jellemző tömeg \times sebesség formájú. Nekünk, a Novobáztzky-tanszék fiatal munkatársainak ez volt az első igazi kutatási témánk.

– *Amit becsülettel „kivégeztetek”.*

– Pontot tettünk a végére, lezártuk a kérdéskört. Megmutattuk, hogy az átlátszó közegekben az Abraham-féle energia-impulzus tenzor írja le helyesen az elektromágneses tér dinamikáját.

– *Akkoriban hol publikálhattátok eredményeiteket?*

– A nálunk megjelenő *Acta Physica Hungarica*-ban és a német *Annalen der Physik*-ben.

– *Elfogadta a szakma?*

– Igen, elfogadták. Könyvének későbbi kiadásában Tamm felülbíráltta korábbi nézeteit, és immár az Abraham-féle tenzorra alapozott.

– *Professzor úr, a tudományban az ember nehezen mondja ki, hogy végleg lezárt egy problémát. Nem maradt itt még valami tennivaló?*

– Ráéreztem arra, miért tértem vissza hosszú évek múltán ehhez a kérdéshez. A témakör akkor lett volna megkoronázva, ha nemcsak izotróp közegekre végzem el az elektromágneses tér úgynevezett fenomenológiai kvantálását, hanem kiterjesztem azt anizotróp közegekre is. Ebbe akkor beletört a bicskám. Anizotróp közegekben nem boldogultam a kvantálással.

– *Matematikai nehézségek gátoltak?*

– Ahogyan mondd. Nem tudtam a főtengelyre transzformálni egyidejűleg az energia- és az impulzusoperátort.

– *Álljunk meg egy percre! Kis többletfényt kérek.*

– Tanulnod kellett, hogy a rendszer fizikai állapotának fejlődését egy dinamikai egyenlet határozza meg, abban központi szerepe van az úgynevezett Hamilton-operátornak. Meg kell tehát határoznunk a fizikai mennyiségek operátorait, azután a Hamilton-operátort, majd a többi fizikai mennyiség – mint például az energia, az impulzus... – operátorát és azok sajátértékeit. Idáig eljutottam, itt elakadtam. Jöttek újabb kutatási témák, egyetemi feladatok, e kérdést félretettem...

Sok-sok év után, amikor az *Elektrodinamika* könyvemet írtam, s már kissé megnyugodtam a világban, ismét izgatni kezdett az anizotróp közegek problémája. Hogyan néz ki benne a fotonkép?

– *Visszatérünk fiatalkori szerelmeinkhez, kedvenc kutatási témáinkhoz. Ez szinte törvényszerű. Az ember időközben tapasztaltabb lesz.*

– Így van. Magam mellé vettem kedves tanítványomat, Tél Tamást, együtt nekiálltunk és megoldottuk a problémát. Tamás nem nyugodott, ő még tovább is ment... A visszatérés sikerrel járt, a koronát ha kettesben is, de feltettük.

– *Professzor úr, mikor jártál először külföldön?*

– Első tanulmányutam Varsóba vezetett, Leopold Infeldhez. Akkor még nem mehetünk messzebbre, csak a szocialista táboron belül mozoghattunk. Infeld okos, művelt ember volt, a háború után tért haza Amerikából, ahol Einstein mellett is dolgozott.

Mielőtt kiutaztam a varsói Elméleti Fizikai Intézetbe, áttanulmányoztam, mivel foglalkozott Infeld, mik a legújabb kutatásai. Ismerjük az elektrodinamika elektromágneses teret leíró egyenleteit, ezek a Maxwell-egyenletek. Amikor azt vizsgálom, hogy ebben a térben miként mozog egy részecske, akkor fel kell írnom a mozgásegyenletét. A töltött részecske mozgásegyenlete nem következik a téregyenletből. Milyen szép lenne az olyan elmélet, amelynek alaptörvényeiben benne foglaltnak a tér dinamikai tulajdonságai! Ami megmutatná, miként változik az elektromágneses mező térben és időben, s ha töltött részecskét helyeztek bele, az úgynevezett téregyenletek megmondanák azt is, hogy a töltések miként mozognak. Ezt szeretne volna elérni Infeld, hogy például az elektrodinamika téregyenleteiből levezethessük a részecskék mozgásegyenleteit.

Infeld – Einsteinnel együtt – korábban már megmutatta, hogy minden nemlineáris elméletben a téregyenletekből levezethetők a mozgásegyenletek. Csakhogy az elektromágneses tér egyenletei, az úgynevezett Maxwell-egyenletek lineárisak. Az elektromos térnek energiája van. Az energiához pedig, már Einstein óta tudjuk, hozzátartozik a tömeg. A tömeg maga körül gravitációs teret kelt. A gravitációs teret tehát nem lehet lekaparni, az mindig jelen lesz, ha valaminek energiája van. Az elektromosságtan alapegyenleteihez tehát minden esetben tisztességesen oda kell írni Einstein gravitációs egyenleteit, s akkor ezek együtt már nemlineáris elméletet adnak.

– *Csapdahelyzet.*

– Az. Infeld még megadott egy módszert, hogyan vezethetők le az együttes rendszert leíró egyenletekből a mozgásegyenletek. Egyszerű az egész: az általános relativitáselmélet módszereit használva az energia-impulzus tenzor divergenciáját kell nullává tenni, és akkor az öledbe pottyannak a mozgásegyenletek.

– *Jobb, ha szólok: ezt a labdát már nehezen tudom megszelídíteni. Azt azonban észlelem, hogy a szigetelőbeli fotonoktól elszakadva új mezők felé vitt az utad.*

– Nemcsak engem, hanem fiatal kollégáimat is. Az ötvenes évek végén egy szenzációs felfedezés rázta meg a fizika épületét...

– *Professzor úr, mielőtt ebbe belemerülnénk, kérlek, beszélj egy másik földrengésről, ami mindannyiunkat megrázott: 1956-ról. Hogyan élted meg a forradalom időszakát?*

– Feleségem szerint nagy szerencsémre ezekben a napokban nem voltam itthon. Ha idehaza vagyok, ismerve szókimondásomat, biztosan beválasztanak a forradalmi bizottságba. Akkor pedig másként alakul az életem. Október 16-án, egy héttel a forradalom kirobbanása előtt egy hónapos tanulmányútra utaztam a Nobel-díjas Tammhoz, Moszkvába. Ott ért utol a budapesti események híre.

– *Hogyan értesültetek az otthoni történésekről?*

– Pál Lénárd vezetésével kint járt a Szovjetunióban egy magyar fizikuscsapat, azt tanulták, milyen méréseket végezhetnek az atomreaktoroknál. Akkor már eldöntötték, hogy az oroszoktól veszünk reaktort. A Központi Fizikai Kutatóintézetből Kiss Dezső, Nagy László, Ádám András, Szabó Elek voltak ott. Megbeszéltük, hogy október 23-án éjjel – akkor olcsóbb a tarifa – közösen hazatelefonálunk Ádám Andris szobájából. Ott szorongtunk, amikor Andris hívta a feleségét. Elképedve hallgatta, majd odaszólt nekünk: „Gyerekek, otthon forradalom van!” – Megbolondult a feleséged – értetlenkedtünk. And-

ris tovább közvetített: „Lőttek a tömegre a rádiónál!” Erre aztán már méhkasként megbolydultunk, mindenki telefonálni kezdett. Így tudtuk meg október 23-án éjjel, hogy Budapesten kitört a forradalom. Nekünk otthon nem volt telefonunk, később a feleségem az Országos Meteorológiai Szolgálaton keresztül üzent a moszkvai követségünkre: jól van a család, ne nyugtalankodjam. Szabó László sakknagymester éppen akkor Moszkvában versenyzett. A Leningrád Szállodában apartmanja volt, rádióval, tévével. Ott jöttünk össze, figyeltük a hazai híreket.

– *A moszkvai fizikusok hogyan értékelték a Budapesten történeteket?*

– Nagyon reálian. Október 30-án a *Pravda*-ban Deklaracija címmel egész oldalas cikk jelent meg; a szovjet kommunista párt központi bizottságának határozata arról, hogy nem avatkoznak bele a testvérpártok dolgaiba. A lengyel megmozdulások és a magyar forradalom hatására adták ki nyilatkozatukat.

Tamm hatalmas szobájában mindig csütörtökön volt a tanszéki szeminárium, kötetlen, oldott légkörű beszélgetés. Az öregúr az asztalánál ült, arca tele ráncsal, rágta a tipikus orosz cigarettát...

– *Aminek fele dohánnyal egybeépített papírszipka.*

– Pontosan. Azon a napon jelent meg a *Pravda* cikke. A magyar eseményekre terelődött a beszéd, a központi bizottságuk határozatára. A fiatalok az öreg előtt értékelték. Megmondták, ez a deklaráció csak porhintés, nem úgy lesz, ahogyan írják. Tamm naivan megkérdezte: „Miért, eddig mi beleszóltunk valakinek a dolgába?” A fiatalok mosolyogva összenéztek: „Ugyan már, Igor Jevgenyevics, hol él maga?” Világosan látták a helyzetet. Amikor Nagy Imre bejelentette, hogy a magyarok kilépnek a Varsói Szerződésből, ezek a gyerekek odajöttek hozzám, és azt tanácsolták, minél előbb menjek el a Szovjetunióból.

– *Miért?*

– Azt mondták, amikor Sztálin és Titó között megromlott a viszony, a Szovjetunióban tanuló jugoszláv katonatisztek mind deportáltak Szibériába. Tehát legjobb, ha innen minél előbb eltűnök. A meglévő Moszkva–Budapest repülőjegyemet sikerült egy Prágába induló gépre átiratni. Budapest nem fogadott járatot. November 4-én reggel indultunk hazafelé egy Il-14-es géppel, amit nem ilyen hosszú utakra terveztek. Útközben több helyen leszálltunk, végül megérkeztünk Prágába. Vasárnap volt. A *Rude Pravo* egylapos különkiadásából megtudtuk, hogy Budapestre visszamentek az oroszok, és megalakult a Kádár-kormány.

Hogyan tovább? Magyar focistákkal futottunk össze, akik eldöntötték, nem mennek haza. Bécsbe indultak, buszokkal elvittek Pozsonyig. Ott megtudtuk, jön majd egy hajó Bécsből, a Deák Ferenc gőzös, összeszedi azokat a magyarokat, akik haza akarnak térni. Tíz napot vártunk rá. Újabb három napig tartott a hajóút Pozsonyból Budapestre. Akkor már áradt a Duna, tele volt hulladékkal, uszadékfával. Farönk került a hajó lapátjai közé. Lenn a kazánházban izmos fűtő izzadt és hangosan morgott: „Mi a fenének jövünk haza? Hozzuk vissza ezeket a kommunistákat!”

November 15-én értünk a Vigadó térhez, ahol már nagy tömeg várta a hajót. Feleségem megtudta, hogy jövünk, beszélt a tanszéki fiúkkal, ők is ott vártak: Marx Gyurka, Szabó Jancsi... Budapesten nem jártak a villamosok, a buszok, a hidakat lezárták, amíg hajó úszott alattuk a Dunán. Csillaghegyen laktunk, egyik ismerősünk oldalkocsis motorkerékpárjával bejött értem a Margit híd budai hídfőjéig. A Vigadó térről a bőröndökkel és a csomagokkal átgyalogoltunk hozzá a Margit hídon. Akkor rémültem meg igazán, amikor közlőrl láttam, mi van idehaza. Orosz tankok cirkáltak, gépfegyverrel tartva szemmel az utakat. Nagyon ideges lettem. Végre hazakeveredtünk. Csillaghegyen is jártak a tankok. Otthon jött ki rajtam a több hetes feszültség. Éjjel fölriadtam, kiabáltam...

Megfogadtam, soha többé nem megyek külföldre, nem hagyom magára a családomat. A következő utam 1959-ben ismét a Szovjetunióba vezetett: Kijevbe, egy nagyenergiájú konferenciára.

– *Maradjunk még egy keveset 1956-nál. Úgy tudom, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen nem történt atrocitás. A Gólyavárban nagygyűlést tartottak és Cornides Istvánt, a Békésy-tanszék munkatársát megválasztották a forradalmi bizottság elnökének. Lett is belőle elég baja.*

– Később lecsukták egy időre. Pedig gyakorlatilag az érdekéért kell felírni, hogy az egyetem területén a forradalom idején rendet tartott. Higgadt, nyugodt ember volt. Nekem megmutatta azt az oklevelet, amit Benke Valériától kapott mint az oktatás kiváló dolgozója. Mellé tette azt a levelet, amivel elbocsátották az egyetemről.

Igazság szerint a fizikusok körében is volt úgynevezett tisztogatás. Akkor került el egyetemünkről Pócza Jenő, Keszthelyi Lajos, Groma Géza, Nagy Judit, Lándori Sári, Barina Péter, Bicskei Margit és Tóth Lajos. Átszervezés címen váltak meg tőlük. Tehetséges emberek voltak, tudtuk, hogy 1956 miatt kellett elmenniük. Nagyobbrészt gyenge gyerekek jöttek a helyükre, olyanok, akik a Szovjetunióban végeztek vagy ott szereztek kandidátusi fokozatot. Középiskolába talán jók lettek volna. Az elméleti fizikai tanszékét, hála istennek, elkerülte a híglási folyamat.

Később érdekesen alakult az életünk. Miután beköszöntött az új világ, 1990 után mindenütt felülvizsgálták a méltánytalanságokat. Egyetemünkön alakult egy rehabilitációs bizottság, annak elnökévé választottak. Minden szakterületnek volt benne egy-egy képviselője, a matematikusoktól Császár Ákos akadémikus. Meg kellett néznünk, hogy 1956 után kiket küldtek el egyetemünkről, s azokat miként lehet rehabilitálni. A személyzeti osztálytól elkértük az anyagokat. Igen ám, csakhogy a legtöbb embert átszervezés miatt bocsátották el, papírjaikon nem volt nyoma 1956-nak. Akkor pedig mit rehabilitáljunk? Cornides Pistát meghurcolták, ő azonban már elmúlt hetvenéves, nem lehetett visszahelezni az állásába.

– *Úgy tudom, címzetes egyetemi tanár lett.*

– Igen, bizonyos értelemben elrendeződtek a dolgai. Még évekig, szinte halála napjáig Nyitrán tanított.

– *A tőle elvett éveket, az esélyt egy teljesebb kutatói pályához már úgysem lehetett visszaadni.*

– Nem. De elmesélek egy kedves esetet. Gémesi Józsi bácsi fizikus volt, labort vezetett az egyetemen, 1956 után elbocsátották. Később a Szilikátipari Kutatóintézetben dolgozott. Persze, az ő személyi anyagában sem találtuk nyomát 1956-nak. Katonás ember volt, régóta ismertük egymást. Amikor a nyolcadik gyereke született, bejött hozzám, hogy együtt ünnepeljünk. Mondtam neki: Jóska, szép-szép a nyolc gyerek, de tönkreteszted vele az asszonyt. Nem hatott rá, a végén még engem szúrt le, milyen dolog az, hogy csak két gyermekem van. Már régen nyugdíjban volt, amikor 1990 után hivatalosan megkérésre rehabilitációs ügyben.

– Itt már mindenkit kártalanítottak, azért jöttem, hogy engem is rehabilitáljatok!

– Jóska bátyám, téged nem lehet rehabilitálni, nem '56 miatt bocsátottak el.

– Na, nem bánom – egyeztet bele –, de annyit azért tegyetek meg, hogy megadjátok nekem a doktori címet. Ha itt maradok, biztosan doktorálok.

– Elmúltál nyolcvanéves, szép nagy családod van, nyolc sikeres gyereked, harmincvahalány unokád, dédunokád, miért kell neked a doktori cím?

– Azért, mert van egy nagypofájú unokám...

Ehhez tudnod kell, hogy neki régebben az volt a szokása, hogy amikor este hazaért az egyetemről, sorbaállította a gyerekeit és egyenként beszámoltatta őket aznapi tevékenységükről. Reggel pedig kiosztotta nekik a feladatokat. Katonás rendet tartott. Gondolom, az unokáival is így akart bánni, és éppen nevelte az egyiket a rosszabb bizonyítványa mi-

att, amikor az visszaszól: – Hagyjál engem békében, Tata! Te még egy szar doktorit sem tudtál szerezni – feleselt a nagyapjával.

– Ezért kell a doktori, hogy ennek a taknyosnak megmutassam! – háborgott.

– Tudod mit, add be a Szilikátipari Kutatóintézetben végzett méréseidet, szakmai jelentéseidet, azután majd meglátjuk, elfogadhatjuk-e tézises disszertációnak. Beszélek erről a dékánnal. De a doktori szigorlatot mindenképpen le kell tenned.

Szóltam a dékánnak, Gémesi József beadta a munkáit, mi pedig felállítottuk a doktori bizottságot. Kiss Ádám dékán volt az elnök, Tarján Imre, Turcsányi György, Abonyi Iván meg én a tagok. Elhatároztuk, hogy szabályos doktori szigorlatot tartunk. Kitzúztuk a vizsgálat időpontját, arról értesítettük a jelöltet. A dékán szobájában vártunk rá. Eltelt fél óra, egy óra, nem jött. Mi történhetett? Turcsányi fölhívta az egyik fiát: – Mi történt apáddal? Itt ülünk, rá várunk, nem jön. Rövid idő múlva visszahívott a fia: – Elnézést, de apám elfelejtette, hogy doktorálnia kell. – Jó, mondd meg neki, egy hét múlva újra itt leszünk, de akkor már eljöjjön!

Egy hét múlva Gémesi József időben megérkezett. Ültünk ünnepélyesen, Kiss Ádám szabályosan megnyitotta a doktori szigorlatot, ismertette a feltételeket. Megkértem Jóska bátyámat, beszéljen a szilikátipari méréseiről. Belekezdett. Már nem tudom, mikor és hogyan terelődött el a beszélgetésünk fonala, de azon kaptuk magunkat, hogy hadifogságának élményeit meséli. Hallgattuk egy ideig, majd Turcsányi közbeszólt: – Hagyjuk most ezt Jóska, a Szilikátipari Kutatóintézetben végzett méréseidről beszélj! Jóska bátyám újra belekezdett, majd kis idő múlva megállt: – Majdnem elfelejtettem mondani nektek, hogy a hadifogságban...

Kiss Ádám hagyta még egy kicsit beszélni, majd tapintatosan félbeszakította: – Köszönjük Józsi bátyám, most arra kérlek, fáradj ki és várd meg, amíg értékelünk.

Amikor becsukta maga mögött az ajtót, csönd ült a szobára. Egymásra vártunk, ki szóval meg először. Azután egyhangúlag mondtuk ki ítéletünket: „summa cum laude!” Behívtuk Gémesi Józsefet és kihirdettük az eredményt. Gondolom, az egész család ott volt, amikor ünnepélyesen doktorrá avatták.

– *Professzor úr, említetted, 1959-ben újra a Szovjetunióba utaztál...*

– Marx Gyurkával együtt mentünk Kijevbe egy nagyenergiájú konferenciára, melyre a világ minden részéről érkeztek fizikusok, vagy ezren. Tipikus orosz szervezést szenvedtünk meg, rengeteg adminisztratív bonyodalommal. Ott láttuk először élőben a XX. század egyik legnagyobb fizikusát, Heisenberget. A szálloda halljában, karnyújtásnyira tőlünk a bőrdíjban ült elcsigázva, miközben tanítványa, Peter Dürer már egy órája intézte, hogy megkapják a szobakulcsot. Mi, suttyó fiatalok, a vasfüggöny mögötti országból meg csak bámultuk azt az embert, aki felépítette századunk fizikáját. Szemünkben Isten volt, akkor még nem mertünk odamenni hozzá.

Később, egyetemi vezetőként már könnyebben szereztem engedélyt a külföldi kiküldetéshez, sűrűbben járhattam konferenciákra. 1962-ben Genfben nagy konferenciát rendeztek, ott találkoztunk újra Heisenberggel. Szombati napon, programon kívüli előadásban beszélt legújabb eredményeiről, arról a témakörrel, ami élete utolsó 10–15 évében foglalkoztatta.

– *Egy világegyenlet felírásával bajlódott.*

– Úgy van, kigondolt egy egyenletet. Amikor két év múlva Budapesten díszdoktorrá avattuk, tanszékünk vendégeként a táblánkra krétával felírta a világegyenletét. Nem törlöttük le, a műhelyünkben gyorsan plexilapot vágattunk, azt rácsavaroztuk a kézírásra, hogy megóvjuk az utókornak.

Genfben erről a spinoregyenletről tartott előadást, megmutatta, hogyan jön ki belőle annak a finomszerkezeti állandónak az értéke, ami fontos szerepet játszik az elekt-

rodinamikában. A meglepő eredmény őt is fellelkesítette. Előadásán mindannyian ott ültünk. Világegyenlete azonban zsákutcának bizonyult, nem sikerült belőle kihoznia azt, amit remélt.

– *Ilyenfajta egyenlet felállításának a szelleme máig kísért.*

– A mindenség egyenletére ma is sokan vágyódnak. Olyan egyenletre, amely magában foglalja az összes kölcsönhatást. A fizikusok mai, úgynevezett Standard Modellje az elektromos és a gyenge kölcsönhatások egyesített elméletét és az erős kölcsönhatások elméletét fogja össze. Majdnem minden ma megfigyelt részecskefizikai jelenséget leír, igaz, a neutrínó tömegét nem képes megmagyarázni. Erre pedig egyre több bizonyíték van. Továbbá, bármilyen csodálatos is a Standard Modell, az elméleti fizikusok nehezen nyugszanak bele, hogy az elméletben tíz-egynéhány ismeretlen paraméter van, melyek értékét tapasztalat alapján kell feltételezni, azok nem magából az elméletből következnek.

– *Élete végén Einstein is olyan nagy fába vágta a fejszéjét, amivel már nem boldogult.*

– Einstein mintegy negyven évet szánt arra, hogy a gravitáció geometriai elméletét ráhúzza a többi fizikai térre. Nem sikerült neki. A kvantumfizika harmadik óriása, Paul Dirac is úgy halt meg, hogy elégedetlen volt az erőterek kvantumelméletének jelenkori állásával. Pedig ő tette meg az első lépést, amikor az elektromágneses teret kvantálták. De nem tudott belenyugodni a renormálásnak nevezett manipulációba, amellyel a fizikusok eltüntetik a sorfejtésnél fellépő végtelen mennyiségeket. Élete utolsó éveiben azon dolgozott, hogy ezt az ügyeskedést kiküszöbölje.

– *Nem furcsa ez, hogy életük vége felé a legnagyobbak keresni kezdenek valamiféle rendező elvet, amitől minden a helyére kerül? Egy teremtőt!*

– Az elméletalkotó nagy elmék, ahogyan haladnak előre, s jutnak egyre mélyebbre a természet törvényeinek megismerésében, úgy válik előttük egyre világosabbá világunk csodálatos rendje. A lenyűgöző törvényszerűségek, melyektől helyükre kerülnek a részletek. Ilyen csoda láttán megfogalmazódik a kérdés: mindez hogyan lehet? Létezik valamiféle felsőbbrendű rendező elv, vagy a természettörvények maguk formálják ilyené világunkat?

Ezt a dilemmát nagyon találóan mutatja be egy Einsteinnek tulajdonított történet. Azt tudakolták tőle, ha az Úristen elé kerülne, mit kérdezne tőle. – A kérdésem az lenne – válaszolta Einstein –, volt-e választási lehetősége, amikor a világot teremtette. Teremthetett volna másmilyen világot?

A válasz mindent eldöntene. Természetesen nincs válasz.

– *Werner Heisenberget később az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának dékánjaként Nagy Károly fogadhatta díszdoktorrá. Gondolom, nem mindenki örült Heisenberg díszdoktorrá avatásának.*

– Heisenberget főleg a filozófusaink ócsárolták, szubjektív idealistának tartották. Ő ugyanis azt vallotta, hogy amikor mérünk, vagyis makroszkopikus berendezéssel szerzünk információt a mikrorendszerről, akkor beavatkozunk annak atomi állapotába. A mérőberendezés és a rendszer kölcsönhatása miatt annak már nem az objektív állapotáról kapunk képet. A mérésben mintegy benne lesz a mi szubjektív beavatkozásunk.

Heisenberg azonban már akkora név volt, hogy amikor előjöttem vele a kari tanácscon, a javaslatomat simán elfogadták. A díszdoktorrá avatáshoz még kellett a felsőbb hatóságaink és a politikai vezetésünk hozzájárulása. Megkaptuk. Még azt is elértük, hogy a párt központi bizottságának Kárpát utcai garázsából egy hatalmas, tankszerű fekete Csajkát bocsátottak Heisenberg és felesége rendelkezésére. A sofőr beépített ember lehetett, valószínűleg lehallgatókészülék is lapult a kocsiban.

– *Annak bizony most örülhetnének, hiszen akkor valamelyik archívumban ott porosodna egy tudománytörténeti értékű szalag, a nagy Heisenberg hangjával.*

– Lehet, mindenesetre a Csajka a sofőrrel nagyobb kegynek számított, mint a díszdoktorrá avatás engedélyezése. A jogi kar aulájában volt az avatás, 1964. március 5-én.

– *Ott voltam, az évfolyamunkról többen szorongtunk a karzaton.*

– Akkor láthattad, mekkora tömeg várt Heisenbergre. Díszdoktorrá avatása után az elemi részlekről tartott előadást. Beszédét kihangosították az Egyetem térre, ahol rengetegen hallgatták.

Sőtér István rektor elnökölt, utána házigazdaként díszebéted adott. Az avatás utáni szombati napon kirándulást terveztünk a Heisenberg házaspárnak. Már tavaszodott, úgy gondoltuk, Csajkázunk egyet a Balaton körül, majd a Baricska csárdában megebédelünk. Heisenbergné azt kérte, olyan helyre menjünk, ahol cigányzene van. Szombat reggel arra ébredtünk, hogy 15–20 centis hó borítja a várost. A kirándulás elmaradt. Gyorsan megszerveztünk egy vacsorát a Várban, a Fortuna étteremben, ahol nagyon jó zenekar játszott: Kóczé Gyula és bandája. Különtermet kértünk, közel a zenekarhoz, a hosszú terített asztalnál tízen ültünk. Az est házigazdájaként Heisenberg mellé kerültem, felesége másik oldalára Ladányi Karcsit ültettük, aki náluk volt ösztöndíjas, ismerte a családot. Isteni volt a vacsora, Kóczé Gyuláék szépen muzsikáltak. Heisenbergéknek nagyon tetszett, remek hangulatunk kerekedett. Hosszúra nyúlt az este, közeledett a záróra. Megkérdeztük Heisenberget, mit szeretne hallani, mit húzzon a banda. Heisenbergék Brahms Magyar táncait kérték. Kóczéék rázendítettek. Kotta nélkül húzták. A zenekar csodálatosan együtt élt. Prímásukat követve egyszerre lassítottak, majd vakmerő ugrással gyorsították a csárdást. Heisenbergné szinte elájult az ámulattól. Újra kértek valamit, a zenekar azt is eljátszotta. Még nagyobb elismerés. Ladányi Karcsi odahajolt Heisenberg feleségéhez: „Pedig ezek a magyar cigányok autodidakta módon tanulták a muzsikálást.” Kóczé éppen az asszony fülébe húzta, meghallotta a német szót. Amikor a számot befejezték, közelebb lépett, és mosolyogva így szólt németül: „Bocsánatot kérek, de a zenekarom minden tagja elvégezte a Zeneakadémiát.” Ez végleg levette lábukról Heisenbergéket. Gondold el! Maga volt a szenzáció.

Már jóval záróra után voltunk, amikor hozták a lángoló palacsintát. Heisenbergné fel sikoltott. Először azt hittük, megijedt, de már kérdezte is, honnan tudtuk, hogy amikor a férje Nobel-díjat kapott, a fogadáson lángoló palacsintával kedveskedtek neki. Honnan tudtuk volna? Nem tudtuk. Megmondtuk, ez nem Nobel-díjas palacsinta, ez a mi specialitásunk. Az étterem főnöke persze tudta, hogy ki a vendége, addig maradhattunk, ameddig csak akartunk. A banda minden tagja autogramot kért Heisenbergtől. Remek este volt!

A XX. század fizikáját alakító óriások közül Heisenberget tartom a legnagyobbnak. Felismerte, hogy a fizikai mennyiségekhez fel nem cserélhető mennyiségeket kell hozzárendelni, és ehhez egy nem kommutatív algebrát készített. Végso soron erre a szenzációs felismerésre épült a XX. század fizikája. A relativitáselméletben megfogalmazott gondolat alapján arra a következtetésre jutott, hogy a fizikában csak olyan fogalmakkal szabad dolgoznunk, amelyek mérhető mennyiségek. Az elektron pályája az atomban nem ilyen, ezért értelmetlenség azt keresni. Amikor huszonegy éves fiatalemberként 1925-ben Berlinben erről beszélt, az előadásán jelen lévő Einstein megkérdezte: – Fiatalember, honnan veszi ezt a képtelenséget? – Heisenberg nyugodtan válaszolt: Albert Einsteintől. – Akkor is nonszensz! – morgolódott Einstein. – Az elmélet mondja meg, hogy mit kell mérni.

A nagyok közül ők állnak legközelebb a szívemhez: Heisenberg és Einstein. Fényképüket a tanszéki szobámban őrzöm.

– *Térjünk vissza a szaknához. Professzor úr, a szigetelőlbeli fotonok, majd a részecskék dinamikai törvényeit követően merre vezetett az utad?*

– Óriási felfedezés rázta meg a fizikát 1958-ban. A fizikusok érdekes jelenségre, kísérleti rendellenességre figyeltek fel a semleges K-mezon bomlásánál. Két kínai származású

amerikai fizikus, Lee és Yang az anomália értelmezésére meghökkenítő feltevessel állt elő. A természetben a részecskék bomlásáért felelős nukleáris kölcsönhatásokban a bal-jobb szimmetria nem igaz. Ezt nevezzük paritássértésnek. Mindenki megdöbbent. A természeti jelenségek leírásában különbség lehet bal és jobb között? Nem érvényesül a szimmetria? A feltevés gyorsan beigazolódtott. Az Amerikában dolgozó, kínai származású Wu asszony a kobalt-60 bomlásában mutatkozó aszimmetriát vizsgálta. Kísérlete gyönyörűen igazolta Lee és Yang elméletét.

– *Nobel-díjat is kaptak érte.*

– Ráadásul milyen hamar! A korszakalkotó gondolatokat általában csak évtizedek múlva jutalmazza a Nobel-díj Bizottság, miután az elméletet kísérlettel igazolták. A paritássértés világszerte a részecskefizikára terelte a figyelmet. Tanszékünkön is ez lett a sláger. A paritássértés és a neutrínófizika. A polarizált elektronokkal létrehozott elektron-elektron szórásról kezdtem vizsgálni Farkas István kollégámmal. A szórás kísérlet aszimmetriát mutatott. Nekigyürkőztünk, hogy kiszámoljuk a szórás hatáskeresztmetszetét. Bonyolult, hosszadalmas numerikus számításokat kellett elvégezni, és ebben akkor még nem segítettek az elektronikus számítógépek.

– *Tekerős számológépekkel dolgoztatok?*

– Ahogy mondod. Azokat nyúztuk éjszakákon át. A számításához megfelelő algoritmust kellett találni. Párhuzamosan dolgoztunk, s csak akkor léptünk tovább, ha mindkét tónknak ugyanaz a részeredmény jött ki. Végül rendesen kiszámítottuk az elektron-elektron szórás hatáskeresztmetszetét. Gyerünk, gyorsan publikáljuk!

– *Hol lehetett?*

– *Az Il Nuovo Cimentóban* jelentettük meg letterként, vagyis rövid közleményként. Bol-dogok voltunk, figyeltük a szakirodalmat, a reakciókat. Tudtuk, a kísérletet úgyis elvég-zik majd Amerikában, s akkor ránk kell hivatkozniuk, arra, amit kiszámoltunk. A neves fizikus, Goldhaber tényleg megcsinálta a kísérletet. És kire hivatkozott? Egy A. Bincer ne-vű embernek mondott köszönetet a hatáskeresztmetszet kiszámításáért. A Goldhaber ve-zette kísérleti csapatnak kellett ez a hatáskeresztmetszet. Kéznel volt egy doktorandusz, szólt neki: fiatalember, gyorsan számítsa ki, szükségünk van rá! Bincer kiszámolta, a kí-sérleti fizikusok pedig köszönetet mondtak neki, amikor az eredményüket közzétették. Ezután fél éven belül öt különböző helyen, egymástól függetlenül kiszámolták az elekt-ron-elektron szórás hatáskeresztmetszetét. Nekik is ugyanaz az eredmény jött ki, mint nekünk. Külön bosszantott bennünket, hogy mindegyikük Bincerre hivatkozott. Ő már kéznél volt. Példa ez arra, hogy a nagy kutatócentrumokban a kísérleti fizikusok és az el-méletiek milyen jól együttműködnek.

– *Újabb adalék az alapigazsághoz: megfelelő időben megfelelő helyen kell lenni.*

– Na igen. Amikor mi az ötvenes években fizikusok lettünk, még kevés elemi részecs-két ismertek: a protont, a neutronot, az elektront és a pozitront, majd a π -mezonokat... Má-ra kitárult a horizont. Ismereteink szerint az anyag elemi építőköveit három családba oszthatjuk, ezek a kvarkok, a leptonok és a közöttük kölcsönhatást létesítő fizikai terek kvantumai.

Hat kvarkot ismerünk, ezekből épülnek fel a nehéz részek, a hadronok. Hadronok az atommagot alkotó protonok és neutronok, valamint ezek gerjesztett állapotai, a barionok. Ilyenek még a különféle mezonok. A leptonhoz hat részecske tartozik: az elektron, a müon, a tau, valamint neutrínók: az elektronneutrínó, a müonneutrínó és a tauneutrínó.

A kvarkok között ható erőter kvantumai a gluonok, az elektromágneses téré a fotonok, a gyenge kölcsönhatást közvetítő fizikai téré pedig a W^+ , a W^- és a Z bozonok. Mint em-lítettem, ezeknek az elemi részecskéknek és kölcsönhatásaiknak elméletét nevezzük Stan-dard Modellnek.

Fiatal emberként nagyon megragadta a fantáziánkat egy különös részecske, a neutrínó. Szülőatyja egy bécsi születésű, Zürichben dolgozó fizikus, Wolfgang Pauli volt. A fizikusok 1930-ban értetlenül álltak azon tény előtt, hogy a radioaktív béta-bomlásnál megsérül az energia-impulzus tétel. Pauli feltételezte, hogy létezik egy elektromosan semleges, valószínűleg zérus nyugalmi tömegű részecske, ami a béta-bomlásban az elektronnal együtt keletkezik, nála keresendő a hiányzó energia és impulzusnyomaték. A feltételezett részecskét elkeresztelte neutrínónak. A neutrínók létét 1956-ban kísérlettel igazolták. Később, 1962-ben, a CERN-ben tartott nagyenergiájú konferencián, ahol Heisenberg a világegyenletéről beszélt, Steinberger bejelentette, hogy felfedezték a müon neutrínót. Szenzációként hatott, többünk figyelmét a neutrínófizikára fordította.

A hatvanas évek elején számításokat végeztem olyan müon neutrínóval, melynek zérustól különböző nyugalmi tömege van. A müon ugyanis különös részecske, szinte minden tulajdonsága megegyezik az elektronnal, tömege viszont csaknem kétszázszorosan nagyobb. Az eltérés értelmes fizikai magyarázatának tűnt a következő: müon és a müon neutrínó kettőse együtt vesz részt egy eddig nem ismert kölcsönhatásban, ami megnöveli a tömegüket. Természetesen mások is gondoltak erre. Csikor Ferenc kollégámmal a müonbomlás hatás keresztmetszetét számoltuk azzal a feltevéssel, hogy a müon neutrínó tömege nem nulla. Durva felső korlátot is adtunk a tömegére. Visszatekintve akkori munkánkra, jó érzéssel tölt el, hogy közel jártunk az igazsághoz.

– Mert a mérések alapján ma már nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy a neutrínóknak van nyugalmi tömegük.

– Ami a ma elfogadott legjobb elméletünk, a Standard Modell módosítására ösztönzi az elméleti fizikusokat. A neutrínóknak kulcsszerepe van a világegyetem keletkezésével, szerkezetével összefüggő kozmológiai kutatásokban. Világegyetemünk össztömegének ma mindössze 4 százalékát látjuk. A láthatatlan tömegét 23 százalékra becsülik, a többi az úgynevezett láthatatlan sötét energia. Az utóbbi felelős például univerzumunk tágulásának gyorsaságáért. Valószínűsíthető, hogy a láthatatlan tömeg jelentős részét a neutrínók adják.

– Professzor úr, úgy látom, nemcsak a tudomány világában, hanem az emberekében is jól kiismered magad. Nem mondok ezzel újat, veled született vezetői tulajdonságaid vannak. Azt már tudom, Stuka hogyan csinált belőled dékánhelyettest. Azt még nem, miként lettél tanszékvezető.

– A természettudományi karon 1961-ben dékánnak választottak. Dékánként állandó levelezésben álltam a tanszékvezetőkkel. Kéréseimre csak egy helyről nem érkeztek válaszok, saját tanszékemről. Novobátzky professzor valószínűleg korábban sem válaszolt a kari vezetők leveleire, a nagy tekintélyű akadémikusnak pedig senki nem mert szólni ezért. Finoman megpendítettem, válaszolnia kellene. Mindjárt felajánlottam a fáradságkímélő megoldást: megírom helyette a magamnak szánt választ, azt megnézi, s ha egyetért vele, aláírja. Áldását adta a javaslatomra. Később már magától is hozzám fordult, megbeszéltük a választát, én megírtam, ő aláírta. Élete utolsó éveiben gyakorlatilag rám maradt a tanszék adminisztrációs ügyeinek intézése. Novobátzky 1967 decemberén meghalt. Kézenfekvő volt, hogy 1968 januárjában engem bízzanak meg a tanszék vezetésével.

– Novobátzky Károlytól milyen vezetői örökség maradt az utódra?

– Mesterem élete legnagyobb eredményének azt tartotta, hogy körülötte tehetséges fiatalokból kialakult egy elméleti fizikai iskola, amit ma Novobátzky-iskolának nevezünk. Amikor megkérdezték, mi ennek a nyitja, büszkén válaszolta: „Az elméleti fizikai tanszék termeiben a tudományos ambíció szelleme uralkodik.” Ezt igyekeztem tovább éltetni. Tanszékvezető utódaim, Horváth Zalán és Csikor Ferenc is ilyen szemléletűek.

Amikor 26 év múltán, 1993-ban lejárt a tanszékvezetői megbízásom, nyilvános fórumon értékelték a munkámat. Ott hangzott el, hogy egyetemi vezetőként védőernyőt borítottam az elméleti fizikai tanszékre. Ez igaz. Hozzáteszem, lehetőségeim is nagyobbak

voltak környezetem segítésére, mint a többi tanszékvezetőnek. De sohasem segítettem embereimet elvtelenül, a többi tanszék rovására. Munkatársaim kiválasztásakor csak két súlyt tettem a mérlegre: a szakmai kiválóságot és az emberi tisztességet. Ez valószínűleg még megtart egy ideig tanítványaim emlékezetében.

– *A hatvanas évek elején a dékán aknamezőn közlekedett. Professzor úr, volt olyan eset, amikor majdnem „fölrobbantál”?*

– Nem tudok ilyenről. Igaz, Aczél Györggyel volt egy afférom, attól kezdve utált.

– *Mi történt?*

– Sótér István rektorunkat az akkori miniszterhelyettes, Aczél György magához hívatta és számon kérte tőle, miért olyan alacsony a munkás-paraszt származású gyerekek aránya az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Sótér ezután minket, dékánokat hívott össze és továbbadta a felsőbb intelmeket. Persze, ott sem tudtam megállni, hogy ne szóljak hozzá. Igazságtalannak éreztem, hogy ezt a szememre vetik, mivel én nagyon is odafigyeltem az értelmes munkás származású és a vidéki, kis falvakból érkező gyerekekre. A törvény adta kereteken belül segítettem őket.

Az akkori rendelet szerint az egyetemre felvett fiúk a tanulmányaik megkezdése előtt csaknem egy év katonai szolgálatot teljesítettek. A Honvédelmi Minisztériumból két magas rangú tiszt jött, hozták a listájukat, a felvett diákok közül ki alkalmas, ki nem. A katonai szolgálat alól, indokolt esetben, közös elhatározással felmentést adhattunk: öreg szülők, szegény paraszt gyerek... A döntés elleni fellebbezéseket a rektornál bíráltuk el, oda már a Művelődési Minisztérium is elküldte képviselőjét, aki már az elején magához ragadta a szót. Aczél elvtárs kérésére javasolta, hogy mentsük fel a katonai szolgálat alól – és mondott három nevet. Tudtam, miről van szó, az egyik apja miniszterhelyettes volt, a másik kettő sem munkás-paraszt. – Kedves János, légy szíves, mondd meg nekünk, milyen származásúak a fiúk? – kérdeztem a minisztérium emberét idegesen. Somolygott, tudta ő jól, hogy milyen gyerekek, de hát kiadták neki a leckét. – Ne viccelj – mérgeskedtem –, bennünket Aczél elvtárs jól letol, hogy rosszak az arányaink, most meg azt kéri, rontsunk rajta még egy kicsit? A kar dékánjaként ehhez nem járulhatok hozzá! Rektorunk megpróbált jobb belátásra bírni, de nem engedtem.

– *Aczél belenyugodott ebbe? Csodálkoznék, ha nem keresett volna más utat a dolog elintézésére.*

– Várd ki a végét! Szóval, a három fiút nem mentettük fel a katonaság alól. Akkoriban a Tudományos Minősítő Bizottságnak is a vezetője voltam, kora reggel először ott kezdtem a napot. Tóth Béla titkárom azzal fogadott, Aczél elvtárs keresett, kéri, hívjam vissza. Aczél elkezdte mondogatni érveit a telefonba. Én is mondtam a magamét: megértem őt, de Sótért éppen azért toltá le, most meg..., és soroltam az ellenvetéseimet. Meglepő módon Aczél szinte mentegetőzve védte támogatóit. Miután mindketten kifejtettük álláspontunkat, elköszöntünk, és kész. Kérdi Tóth Béla, mit akart Aczél. Elmeséltem. Erre azt mondja: – Ide figyelj! Aczél ravasz ember. Most mindhármukat fölveszi az egyetemre, és majd azt mondja, hogy veled ezt megbeszélte. – Húha, igazad lehet! – döböntem rá. Azonnal nekiültem és levelet írtam Aczélnek. Telefonbeszélgetésünkre hivatkozva rögzítettem álláspontomat, leírtam, miért nem járulok hozzá a minisztérium által támogatott nem munkás-paraszt származású fiúk felmentéséhez a katonaság alól.

A levelet elküldtem. Meleg nyár volt, családommal Balatonszemesre mentünk, a kis nyaralónkba. Rövidesen távirat érkezett. Hétfőn reggel vár a művelődési miniszter, kocsit küldenek értem. Sejtettem, honnan fúj a szél. Sikertelen küldetése után az osztályvezető már fölhívott telefonon és elmondta, hogy Aczél őrijong az elutasítás miatt. – Ki ez a taknyos Nagy Károly? – kiabált. Hogy jön ahhoz, hogy kioktasson a munkás-paraszt gyerekek védelméről! Engem, aki az elveimért börtönben is ültem! Ez persze igaz volt.

Felhoztak Pestre. Ilku Pál előszobájában két titkárnő ült, és Aczél György. Köszönésemet nem fogadta, csak úgy odabiccentett. Ilku kiszólt, bementünk, ő a kanapéra ült, mi két oldalra. Elővette a levelem. Fölolvasott belőle. Letette, majd rám nézett: – Ugye, Nagy elvtárs, nem gondolja komolyan, hogy magának meg kell védenie a munkás-paraszt gyerekeket a munkás-paraszt kormányzattal szemben?

– Miért gondolnám? – csodálkoztam.

– A levelében ez van leírva.

– Tessék még egyszer felolvasni a levelem. Abban konkrét nevekről van szó. Minket letoltak, hogy nem támogatjuk kellően a munkás-paraszt gyerekeket. Tessék nekem megmondani, hogy hármójuk közül melyik a munkás-paraszt származású – védtem az igazamat. Ilku elvörösödött, hápopni kezdett.

– Aczél mit mondott erre?

– Semmit. Végig ott ült és hallgatott.

Tudtam, itt úgysem nyerhetek, de nem akartam megkönnyíteni a dolgukat: – Ilku elvtárs, a bizottság tagjaként jogom volt nemet mondani, a véleményem azóta sem változott. Leveletem nem bántó szándékkal írtam, nem azért, amit kiolvastak belőle. Önnek miniszterként joga van felülbírálni döntésünket.

– Akkor ezt megteszem – zárta le a beszélgetést a miniszter.

Jöttünk ki a szobából, amikor odaszólt nekem Aczél: – Gyere föl hozzám!

– Tegezett?

– Attól kezdve tegeződtünk, én az idősebbnek járó tisztelettel Gyuri bátyámnak szólítottam. Fölmentünk a szobájába, leültetett. – Most fölolvasom a válaszat, amit a pimasz leveledre írtam – mondta, és elővett egy kéziratot. – Ez már a nyolcadik piszkozat. A feleségemnek is fölolvastam. Egész éjjel ezen dolgoztam – morgolódtam.

– Azért ez már az enyhülés jele volt.

– Persze. Szépen meghallgattam, majd arra kértem, küldje el nekem a levelét. Rámcsodálkozott: – Hiszen fölolvastam neked, miért küldjem el?

– Ez nagyon jó! Megőrizte a levelét?

– Meg, nem adta ki a kezéből. Ettől kezdve tudtam, hogy utál. Kínos helyzetbe hoztam, miért is ne utált volna.

– Professzor úr, bámulom a stratégiai érzéked. A sakkal nem próbálkoztál?

– Nem, de ha ezek a történetek ennyire érdekelnek, elmesélek egy esetet rektorságom idejéből. Amikor 1966-ban rektor lettem, egy hét sem telt el, megjelent nálam egy belügyes férfi. Korábban a jogi karon végzett, levelező tagozaton. Bemutatkozott, igazolta magát, majd azzal hozakodott elő, hogy az ELTE egyik polgári jogász professzorát el kell bocsátani a karról.

– De miért, és mégis hogyan gondolod ezt? – értetlenkedtem.

– Az 1956-os ügyei miatt – válaszolta. – Az nem úgy megy – ellenkeztem. Csak mondta a magáét, én meghallgattam, de nem engedtem. Amikor eltűnt, lementem Király Tibor büntetőjogász professzorhoz, akivel egy időben voltunk dékánok. Elmondtam neki, Gy. elvtárs járt nálam, és mit akart. – Az egy hülye – bosszankodott Király Tibor –, adok neked egy jó tanácsot a kezeléséhez. Gy. elvtárs millió ügyben jön majd hozzád. A következőket kell tenned. Szépen leülteted, megkínárod konyakkal, kávéval, barátian elbeszélgetsz vele, mintha a legjobb elvtársak lennétek. Meghallgatod a kérését, majd így válaszolsz: „Ide figyelj Gy. elvtárs, neked tudnod kell, hogy állami vezető vagyok. Az én főnököm Polinszky Károly miniszterhelyettes, nekem az ő utasításai szerint kell dolgoznom. Azokkal az ügyekkel, amit találtál, hozzá menj, és ha engem Polinszky írásban kér, akkor majd intézkedem.” Mindig ezt mondtam neki – mosolygott Király Tibor –, és megúsztam az ügyeket.

– *A miniszterhelyettes nem lesz bolond, hogy ilyen utasítást írásba adjon!*

– Ahogy mondd. Na, újra jött Gy. elvtárs, hogy egy geofizikus hallgatónk a társával vasárnap délelőtt valamilyen egyház nevében agitált. A Rákóczi úton pechükre éppen egy veterán elvtárshoz csöngettek be, aki igazoltatta őket, majd följelentette. – Ki kell rúgni a fiút – így Gy. elvtárs. Kipróbáltam rajta a Király Tibortól tanultakat. Aztán még rátettem egy lapáttal: – Gy. elvtárs, mielőtt mindezt elmondanád Polinszkynak, hallgasd meg a tanácsomat. Ennek a fiúnak híres sakk-nagymester az apja. Tudod jól, hogy Kádár elvtárs mennyire szereti a sakkot. Ellátogat a Sakkszövetségbe, elbeszélget a vezető nagymesterekkel. Csak nem gondolod, hogy a fiú édesapja nem tesz panaszt neki, s akkor majd téged rúgnak ki. – Ne bolondozz, ő a B. nagymester fia? Akkor ne tegyél semmit! Nem mondtam neki, hogy amúgy sem tettem volna. A fiú elvégezte az egyetemet, jó geofizikus vált belőle.

– *Karcsi bácsi, hogyan is volt az a történet Jevtusenko kedvesének a csizmájával?*

– Ha már tudsz róla, ezt még elmesélem. Baross Gábor, az ELTE művészeti vezetője remek fickó, kórust szervezett, működtette az Egyetemi Színpadot. Jött hozzám, hogy a fiatalok nagyon szeretnék meghívni az Egyetemi Színpadra Jevtusenkot, fellépésének díját az egyetemnek kellene állnia. Jevtusenko igazi fenegyerek volt. A sztálinizmus idején formabontó ellenzéki verseket írogatott, a fiatalság bálványozta.

– Jó, hívjátok meg, fizetünk neki – mondtam Barosznak. Akkoriban a tanszékek külső ipari megbízásokat teljesíthettek, úgynevezett KK-munkát végezhettek. Az ebből befolyt pénz egy része az egyetem központi költségvetésébe került. Annak öt százalékával a rektor szabadon rendelkezhetett, kulturális célokra fordíthatta. Ortutay Gyula, aki Sótér előtt volt a rektor, egyszer így tanítgatott: „Abból az öt százalékból mindenre fizethetsz, csak kurvákra nem!” Ezt megjegyeztem. Eszembe is jutott Tutus megjegyzése, amikor Baross megkeresett, de hát egy költő fellépése mégiscsak más dolog.

Megérkezett Jevtusenko, a szállodában szeretőt is fogadott, ebből nem csinált titkot. Megint jött Baross. Egy csizmáról hozott számlát, amit Jevtusenko vett a nőnek. Olyan térd fölé érő bőrcsizmát. Fizessük ki a kulturális alapból. – Elment az eszed! Hogyan gondold ezt? – korholtam. – Pedig már odaadtuk neki a pénzt – szomorkodott. Mit tegyünk, töprengtem. Aztán eszembe jutott János bácsi. Az öregúr a Rektori Hivatalban dolgozott, igazi jó filosz ember, levéltáros volt valamikor, meg országgyűlési gyorsíró. Ilyen esetekre ő jelentett megoldást. Hívtam. – János, kiutalok jutalom címén nyolcezer forintot, de a pénz nem a tiéd. Át kell adnod Baross Gábornak. – Rektor elvtárs, nagyon köszönöm, nyugodtan adhattál volna több olyan pénzt, ami nem az enyém – mosolygott az öreg. Ezek a pénzek ugyanis mind beszámítottak a nyugdíjába.

– *Adózásról pedig akkor még szó sem volt.*

– A történetnek nincs vége. A debreceni egyetemisták küldöttsége arra kérte Jevtusenkot, jöjjön el hozzájuk is. Jevtusenko ráállt erre, de két feltételt szabott. Olyan teremben legyen a beszélgetés, ahol a diákok a földre ülhetnek, és csak ők lehetnek ott, az egyetemi oktatók, a vezetők nem. Még azt kérte, hogy valami normális nyugati kocsit küldjenek érte, ne egy vacak Volgát.

A debreceni egyetem rektorát, Rapcsák Andrást, éppen kórházban kezelték Pesten. Bognár Rezső helyettesítette. A diákok Bognár segítségét kérték. Igen ám, de az egyetemnek nem volt nyugati kocsija. Ilyennel csak a debreceni városi pártbizottság első titkára rendelkezett, egy Mercedessel. Kérték, adja oda. Az első titkár ezt nem tartotta jó ötletnek. Így gondolkozhatott: nálunk nyugalom van, most idejön ez a félnótás költő, még felháztja az ifjúságot. Nem hiányzik ez nekünk! Nem adta oda a Mercedest. Nem volt mit tenni, lemondták Jevtusenko debreceni látogatását. Nagy ügy lett belőle, mert Jevtusenko levelet írt a pártközpontba. Abban a tudtukra adta, hogy őt mindenütt szívesen lát-

ták, csak két helyen nem fogadták: Franco Spanyolországában és a debreceni egyetemen. Kádár János ezek után jelentést kért Óvári Miklóstól az ügyről.

– *Hogyan került a képhe Rapcsák András?*

– A történet folytatását Rapcsák és Polinszky is elmesélte nekem, egybecseng, amit mondtak. Szegény Rapcsák tehát a Jevtusenko-affér idején kórházban feküdt, de erről Polinszky a minisztériumban mit sem tudott. Levelet írt neki, az egyetem rektorának, igazoló jelentést kért a Jevtusenko-ügyről. Még szerencse, hogy megírhattam neki, mesélte később Bandi, hogy kórházban feküdtem, kérdezze erről helyettesemet, Bognár Rezsőt. Azonban mindhiába, odafönt mégis Rapcsák számlájára írták az ügyet. Kiadták Polinszkynek, hogy az újabb ciklusra szóló rektori kinevezését ne támogassa. Rapcsák azonban nagy népszerűségnek örvendett Debrecenben. Mellette állt a városi és a megyei pártbizottság, a diákok rajongtak érte. Ezért azután megbeszéltem vele, mesélte Polinszky, hogy mivel mindenki a meghosszabbítását akarja, azt én is javasolni fogom. Ő azután föláll, megköszöni a bizalmat, de a rektori kinevezést egészségi állapotára hivatkozva nem fogadja el. Meggértem neki, hogy ezután kitüntetjük a munka érdemrend arany fokozatával.

– *Így megy ez.*

– Hallgasd csak tovább! Polinszky tehát az egyetemi tanácsban miniszterhelyettesként javaslatot tett Rapcsák rektorságának meghosszabbítására. Erre a tanács tagjai éljenzésbe törtek ki, a diáklányok odarohantak és könnyezve csókolgatni kezdték szerezett rektorukat. – Éreztem, ennek nem lesz jó vége – mesélte Polinszky –, ezért az asztal alatt rugdosni kezdtem Rapcsák lábát, hogy most jön az ő jelenete. Mindhiába. Rapcsák András teljesen meghatódott a szeretethullámtól, megköszönte a tagság bizalmát és leült. Nem volt mit tenni, újabb három évre kineveztük rektornak – sajnálkozott Polinszky.

– *Ő pedig magyarízkodhatott a feletteseinek.*

– Így volt. A rákövetkező év tavaszán Rapcsák lánya nászútjának napjait Budapesten töltötte. Március 15-e volt, férjével elsétáltak a Petőfi-szoborhoz, ahol a belügyesek begyűjtötték őket. Az igazoltatásnál kiderült, hogy apja a debreceni egyetem rektora. Polinszkynek kapóra jött az ügy, felhívta Rapcsákot: „Bandi, egyféleképpen mászhatsz ki ebből. Mondj le!” És Rapcsák lemondott a rektorságról. Polinszky pedig nagy mellénnyel jelentette: megoldottam a problémát!

– *Megdöbbenő történet. Hová jutottunk Jevtusenko nőjének csizmáitól!*

– Polinszkyval különben sokat veszekedtem, annak ellenére, hogy végig jóban voltunk. Annak idején nagyon agitáltak, menjek be a minisztériumba főosztályvezetőnek. Nem álltam kötélnek, magam helyett őt javasoltam. Tudta ezt, így vele sokkal közvetlenebb hangnemben vitatkozhattam. A természettudományi kar új épületeinek Lágymányoson szemeltünk ki helyet. Ebben mellettünk állt. Többször járt Sarlós Istvánnál, a Fővárosi Tanács elnökénél, hogy megkaphassuk azt a területet. Mi pedig számtalan tervet készítettünk a Középület Tervező Irodával.

– *Amiért rengeteg pénzt kifizetett az egyetem.*

– Hát igen, mondták is, hogy belőlünk él a KÖZTI a Kecskeméti utcában. Amikor ebben az ügyben Fock Jenőnél jártam, megmutatta nekem, hogy a következő ötéves tervbe 600 millióval bevették az új TTK-t.

– *Ebből akkor semmi nem lett.*

– De miért nem? Mert készült egy talajmechanikai vizsgálat, ami azt mutatta, hogy Lágymányos feltöltött területén nagyon mélyre kell menni az alapokkal. Azt javasolták, legyen az épületek alatt kétezer gépkocsit befogadó mélygarázs. Gondold meg, a hetvenes években! Elkészültek a tervek, Polinszkyéknak kellett volna azt a kormányülés elé terjesz-

teni. Behívatott a minisztériumba. – Normálisak vagytok? Az országnak nincs pénze, ti meg kétezer kocsinak építtetnétek mélygarázst? – pattogott. – Terveztétek át garázs nélkül!

– Karcsi, ne hülyéskedj már – próbáltam észhez téríteni –, az a XI. kerület, a garázsokat bérbe adjuk, tudod mekkora bevételünk lesz? Az új tervekkel kifutunk az időből. A pénzünk rajta van a költségvetési terven. Láttam!

– Nem érdekel, így nem vihetem be a kormányülésre – és visszaadta a papírjainkat.

Hónapokat vett igénybe, míg a garázsok nélküli új tervek elkészültek. Az időnk lejárt. A pénz elúszott. Tudod mit csináltak a nekünk szánt pénzből?

– Mit?

– Felépítették a zánkai úttörőtábor, és ebből rakták le a győri egyetem alapjait.

– Végül mégis meglelt Lágymányos.

– Igen, de Sarlós sokáig ellenállt, oda vásárt, kiállítást terveztek. Aztán egyszer csak telefonált Polinszky, menjek el Sarlóshoz, most már hajlik arra, hogy Lágymányoson egyetemváros épüljön. Bejelentkeztem, fogadott, a beszélgetésünk végén pedig azt mondta: „Nagy viták voltak, de most megkapjátok a területet.” Így lett Lágymányoson 12 hektár az Eötvös Loránd Tudományegyetemé, 8 hektár a Műegyetemé.

Először a vegyészeink költöztek oda, azután 1998-ban az oktatási miniszter felavatta azt az épülettömböt, ahol a fizikai tanszékek vannak. Az ünnepséget követő sajtótájékoztatón mindenki mondta a magáét. Szót kértem és elmondtam, vagyunk itt még néhányan, akik azt is tudjuk, hogyan lett egyetemünk ez a terület. Nagy tapsot kaptam.

– *Jobb Lágymányoson?*

– Itt minden korszerű és szép, de a Puskin utca, a Trefort-kert, a csigalépcsős tanszéki könyvtár, a D-épület fadobogós nagyterme, mind-mind annyira a szívemhez nőtt, hogy oda bármikor visszamennék. Ne szólj semmit! Tudom, miért érzem így. Életem java része ott telt el.

– *Professzor úr, a hetvenes évek közepén lejárt vezetői megbízásod. Több idő maradt szakmára, oktatásra.*

– Felmértem, a kutatás fő sodorvonalába nehéz lenne visszakerülnöm. Hasznosabb lesz, ha sokéves oktatási tapasztalataimat kamatoztatva, energiámat egy négykötetes elméleti fizika tankönyvsorozat megírására fordítom. Könyveimet a fizika szakos tanárjelölteknek írtam. A fizikusok akkor már bibliaként használták Landau tízkötetes munkáját az elméleti fizikáról, a fizikatanár szakos hallgatóknak azonban nem volt ilyen könyvsorozatuk.

Az elméleti fizika szintetizáló tárgy. Könyveimmel elméleti tudásunk olyan szintézisét igyekeztem megmutatni, amelyben minden részlet a helyére kerül. Elektrodinamika könyvem akkor már megjelent, köré építettem a sorozatot. Az *Elméleti mechanika* 1983-ban jelent meg, azután a *Kvantummechanika*, utolsóként pedig a *Termodinamika és statisztikus mechanika*.

– *A könyveket milyen módszerrel írtad?*

– A deduktív utat követtem. Az elektrodinamikában például a tapasztalatra hivatkozva felírjuk a Maxwell-egyenleteket. Ezekből a kísérletekkel megerősített egyenletekből, mint kőátlába vésett igazságokból kiindulva deduktív módon vezetünk le minden mást. Ennek a tudományos háttérrel adó szép szintézisnek kell minden középiskolai tanár fejében lennie, amikor a fizikát tanítja.

– *Mivel fontosnak tartottad, gondolom, kedvvel írtad könyveidet.*

– Jól ismeresz, tudod, hogy a tanári hivatást milyen nagyra tartom. A tanítás szent dolog, csak alázattal és felelősségtudattal művelhetjük sikeresen. Feleségem kicsit nagyké-pűnek tart ezért, de én nem szégyellem kimondani: jó tanárnak tartom magam! Megvan bennem az ehhez szükséges alázat és felelősségtudat. A tudományban előjöhetsz külö-

nös, vad ötletekkel. Nem sok kárt okozol velem, idővel úgyis helyre tesznek. Az oktatásban nincs helye a szélhámoskodásnak. A megalapozatlan, a gyerekek életkori sajátosságait figyelmen kívül hagyó, újításként előadott próbálkozások nemzedékeket tehetnek tönkre, visszavonhatatlanul. Ezért is írtam nagy gonddal könyveimet, melyekbe több évtizedes oktatói tapasztalataimat igyekeztem belesűríteni.

Az otthoni vacsora után sétára indultam a környékünkön. Akkor még nem kellett attól tartanom, hogy a sötétben esetleg leütnek. A másfél órás séta alatt átgondoltam a következő könyvrészletet. Hajnalban a madarakkal keltem, nekiültem és leírtam az előző este megfontoltakat. Kézzel írtam, franciakockás papírlapokra. Egy nap úgy 5–6 oldalt. Amikor összeállt egy fejezet, odaadtam a lányoknak, legépeltek. A könyv kéziratát először tanítványaim olvasták el a tanszéken: Tél Tamás, Sasvári Laci, Rác Zoli. Az észrevételeiket utána megbeszéltük.

– *Milyen szakirodalom segítette a könyvírásban?*

– Természetesen alaposan utánanéztem, hogy más ezt miként csinálja. Legtöbbször az induktív tárgyalásmódot követték. Sokat forgattam Tamm orosz nyelvű könyvét, azután Sommerfeld és Becker munkáit.

– *A tankönyvet nem elég megírni, később állandó gondozásra szorul.*

– Ahogy mondd. Másfajta gondozást igényel egy monográfia és más a tankönyv. A tankönyvön sok esetben nem csak a tudomány fejlődése miatt változtatnak. Időközben újabb módszertani fogásra, szebb tárgyalásmódra lelünk, amit beépítünk tankönyvünkbe.

Nemrég telefonáltak a Tankönyvkiadóból, hogy két könyvem újra elfogyott, utánnymásán dolgoznak. Az *Elektrodinamikának* eddig hét kiadása látott napvilágot, a többi könyvem öt megjelenésnél tart.

– *Professzor úr, könyveidért névódiát kaptál. Gondolom, büszke vagy rájuk.*

– Azt hiszem, könyveimmel többet szolgáltam, mintha szép cikkekkel okozok szellemi gyönyört magamnak. Meglehet, akkor a tudományos ranglétrán magasabb fokon állnék, de a lelmem békéjéhez többet adott a négy egyetemi tankönyvem. Őket tartom legértékesebb munkáimnak.

– *Fejezzük be beszélgetésünket az emberi erőtterekkel. Professzor úr, a fizikusok között sok a barátod, tanítványok sora becsül. Szakmai ellenfeleidről kevesebből tudok. Hirtelenjében csak három jut eszembe.*

– Kire gondolsz? Mondd a neveket!

– *Jánossy Lajos, Marx György és Gyarmati István.*

– Mindegyikükkel voltak összetűzéseim, ez igaz.

– *Az idő elszállt, de arra még kíváncsi lennék, mitől romlott meg két egykori jó barát, Marx György és Nagy Károly kapcsolata?*

– Jó, ezt még elmesélem.

Világvonalaink az Eötvös Loránd Tudományegyetemen kerültek közel egymáshoz. Említettem, egyszerre léptünk az elméleti fizikai tanszék oktatói közé, barátok, majd komák lettünk: Gyurka elsőszülött fiának keresztapja vagyok. Évekig közös szobában dolgoztunk. Szegények voltunk, de lelkesek, hittünk munkánk értelmében és fontosságában. A tudományos kutatómunkánkat is együtt kezdtük, ugyanabban a témakörben. Gyakran mentünk együtt gyerekeinkkel az Állatkertbe, hajókirándulásra a Balatonon, Kőköjszit és Bobojszát meséltünk nekik az arácsi parton, Gyurkáék nyaralójában.

Jól emlékszem annak előzményeire, hogyan került ő az atomfizikai tanszékre. A Víg-színházban ünnepi megemlékezést tartottak Budapest felszabadulásának 25. évfordulóján. Meghívtak az elnökségbe. A szünetben Aczél György Óvári jelenlétében megkérdezte tőlem, ki lehetne az atomfizikai tanszék vezetője. Jánossy Lajos egyeduralkodó helyeze-

tét akarták megszüntetni, aki a Központi Fizikai Kutatóintézet főigazgatója is volt. Kapásból Marx Györgyöt javasoltam. Másnap azután több tanszéki barátommal közösen rábeszéltek, vállalja el a tanszékvezetést. Megígértük, hogy az atomfizikai tanszéknek minden második évben átengedjük a fizikus hallgatók elméleti fizika oktatását. Magával vihetett két kiváló kollégánkat, Kuti Gyulát és Kunszt Zoltánt.

– *Még ebben az évben, 1970-ben Marx György akadémikus lett.*

– Annak is megvan a maga története. Akkoriban politikai bizottsági jóváhagyás kellett ahhoz, hogy ki lehet akadémikus. Így ment a tagajánlás: behívták a párttag akadémikusokat, mit gondolnak, ki jöhet szóba akadémikusnak. Előkerültek a nevek, a végén csak egy-két jelölt maradt. Óvári Miklós az MSZMP KB osztályvezetőjeként vett részt ezeken a megbeszéléseken. Csöndben ült, szót, ha kifogása volt.

Akadémikusként részt vettem azon a megbeszélésen, ahol Novobátczy előterjesztette Marxot akadémikusnak. Tudni kell, Novobátczy tanára volt Óvárinak a gimnáziumban. Marx nevének elhangzásakor Óvári megszólalt: „Novobátczy elvtárs, ez még nem aktuális.” – Miért nem? – kérdezte Novobátczy. – Még túl közel vannak az ötvenhatos dolgai – válaszolta Óvári.

– *Mit csinált Marx György 1956-ban?*

– Nem sokat. Kicsit hőzöngött.

Óvári folytatta: „Majd később visszatérünk rá.” Novobátczyt türelmes embernek ismertük, de akkor az asztalra ütött: „Én azt már nem fogom megélni!” Igaza lett, rá egy évre eltemették.

Újra eljött az akadémikusválasztás ideje, előtte a „közvéleménykutatással”. Már tegeztem Óvárit: „Emlékszel, mit mondott volt tanárod, amikor legutóbb itt ültünk? Igaza lett. Meghalt. Nekem, mint utódjának kötelességem újra előhoznom a kérését, Marx György felterjesztését. Most mit mondasz rá?” – Jó, szerepeljen – egyezett bele Óvári. Így azután Marxot 1970-ben megválasztották akadémikusnak.

– *Mitől romlott meg a barátságotok?*

– Szókimondó vagyok, mindig elmondtam neki, ha valami nem tetszett! Ez korábban nem okozott törést. Azután 1972-ben Chicagóban voltunk egy konferencián. Közös szobában laktunk, őt egyik este meghívta Telegdi Bálint. Mielőtt elment, odaadott nekem egy kéziratot, kolléganője első írásos tanulmányát arról, hogyan kellene megreformálni a középiskolai fizikaoktatást. A kvantumfizika középiskolai tanításának tervéről volt benne szó.

Nekifogtam, elolvastam, közben egyre mérgesebb lettem. Hiszen ez így kész örület. Nem jött álom a szememre, s amikor Gyurka éjjel megjött a vacsoráról, elmondtam neki a véleményemet a tanulmányról: „A törekvéssel egyetértek, biztosan kell tanítani valahogyan a kvantummechanikát a középiskolában, de nem így. Legjobb lenne, ha ezt magad dolgoznád ki, Károlyházy Frigyes bevonásával. Ezek a kérdések őt is foglalkoztatják, sok energiát fordít a tanárok továbbképzésére.” Nem szólt semmit, kikapta a kezemből a kéziratot, láttam, véréig sértődött.

Akkoriban az egész világon, és ezt követve kicsit nálunk is a tudományosságot erőltetve próbálták felforgatni a közoktatást. Az oktatás folyamatos megújításának egész tanári pályám során híve voltam. A jó tanár óráról órára megújul, bővíti tudományos ismereteit, színesíti pedagógiai módszereit. Mi nem a modernizáció ellen voltunk. A gyerekek absztrakciós képességét meghaladó tárgyalásmód ellen ágáltunk. A statisztikus termodinamikában például a hőmérsékletet úgy definiáljuk, hogy a mikroállapotok száma természetes logaritmusának az energia szerinti deriváltjával hozzuk kapcsolatba. Senki se mondja nekem, hogy ez a középiskolába való! Vigyük be a közoktatásba a modern fizika elemeit, de ne így!

Hanga Mária miniszterhelyettes felkérte tanszékünket, bíráljuk el a fizika tanításának középiskolai reformtervezetét. Tételes, komoly, elég lesújtó bírálatot adtunk. Mivel Gyurka élére állt a középiskolai fizikaoktatás ilyen szemléletű átalakításának, véleményünk tovább mélyítette ellentéteinket. Marx az Eötvös Loránd Fizikai Társulat főtitkára, majd elnöke lett, hosszú évekig. Pozitív szerepe volt abban, hogy a fizikatanárokat jobban bevonta társulatunk munkájába. Ugyanakkor a középiskolai tanári ankétokon mindent elkövetett, hogy népszerűsítse a középiskolai fizikaoktatást „megreformáló” nézeteit, az új tankönyvtervezetét, amit mi az elméleti fizika tanszéken jól kivesztünk. Gyurka a kritikát rossz néven vette, egy idő után egymás között már kerültük ezt a témát. Kapcsolatunk lassan felületessé vált. A társulatban körülvette magát a középiskolai tanárok egy csoportjával, akik kábultan lesték megnyilvánulásait, áradozva istenítték. Ebben a légkörben elveszítette a realitás talaját. Volt kollégáival megszakította a szorosabb kapcsolatot, mivel tőlünk baráti bírálatot kapott. Úgy próbáltam megvédeni barátságunkat, hogy kimaradtam az Eötvös Loránd Fizikai Társulattól, melyet vezetőként az oktatási viták színterévé tett. Inkább az egyetemi oktatással törődtem. Persze, én sem tudtam kibújni a bőrömből, ha valami nem tetszett, azt nyilvánosan is megmondtam. Ezt nagyon nehezen viselte. Okos, ügyes, gyors észjárású ember volt, de ahogy öregedett, egyre hiúbbá vált. Amikor hetvenéves lett, a *Fizikai Szemle*, melynek a főszerkesztője volt, különszámot készített tiszteletére.

– *Abba a számba Nagy Károlytól is kértek írást.*

– Amit azután nem közöltek.

– *Miért nem?*

– Köszöntőmben szubjektív, baráti hangot ütöttem meg. Végigmentem közös életutunkon, a bekezdések így kezdődtek: „Emlékszel még...? Emlékszel még Fejér Lipót és Riesz Frigyes előadásaira..., emlékszel tanulószemináriumainkra..., emlékszel első külföldi tanulmányutunkra..., emlékszel, amikor az arácsi parton..., majd az utolsó fejezetet így zártam le az emlékezést: »Mindig örülök annak, ha egy-egy dolgozatodat vagy könyvedet úgy dedikálok nekem, hogy »régi barátsággal Gy.« Sőt, a legutóbbi napon Genfből küldött képeslapodat, amely a reformáció életművét ábrázolja, így írtad alá: »ósi barátsággal M. Gy.« A mi barátságunk fél évszázados. Voltak közben felhők, amelyek felől a baráti szálak halványabbnak tűntek, de ez csak látszat volt. Hetvenedik születésnapodon igaz, őszinte barátsággal köszöntelek, és kívánom, hogy még nagyon hosszú ideig teljen öröme az oktatásban, a kutatás sajátos szépségében és tanítványaid tiszteletében. (1997. május)“

– *Miért nem engedte, hogy ez az írás megjelenjék?*

– Mert volt benne egy szakasz, amelyben leírtam a véleményemet arról a dolgozatról, amit Chicagóban azon az estén a kezembe nyomott.

Utolsó közös fellépésünk 2002. október 26-án volt, amikor Paul Dirac születésének századik évfordulóját ünnepeltük egy Ortway Kollokvium keretében. Ketten tartottunk előadást, előtte többször hívtuk egymást, hogy egyeztessük, ki miről beszéljen.

November 25-én beszéltem vele utoljára, telefonon hívtam, néhány nappal korábban kapott valamilyen díjat...

– *A tudományos újságírók tüntették ki az Év ismeretterjesztő tudósa díjjal.*

– Úgy van! Gratuláltam neki, és megemlítettem, hogy a Dirac-előadásom a napokban megjelent a *Természet Világában*. – Küldök neked belőle, hová postázzam, a tanszékre vagy a lakásodra? Éreztem, örül a figyelmességnek, megköszönte, azt kérte, a lakására küldjem. A tanszéken fénymásolatot készítettem a cikkből, dedikáltam neki régi barátsággal. Másnap, kedden postára adtam. Szerdán vagy csütörtökön megkaphatta. De akkor már nem volt a tudatánál. December 2-án, hétfőn halt meg. Utolsó üzenetem nem ér

te utol. Korábban többször gondoltam rá, le kellene ülnünk egy kemény beszélgetésre. Őszintén tisztázhatnánk, mitől romlott el a barátságunk. Kerültük ezt a szembesítést. A beszélgetés most már végleg elmaradt.

– *Az ember mellől elfogynak a barátok, ellenfelek.*

– Talán senki halála, még a szüleimé sem élt bennem olyan sokáig, hagyott annyira zavarban, mint Gyurkáé. A legváratlanabb időben jut eszembe, újra és újra. Találok valami érdekes újdonságot az interneten a neutrínókról, és azonnal eszembe jut: sajnos ezt már nem olvashatja. Mit szolt volna hozzá? Még mindig visszatér, gyakran gondolok rá. De elmúlik most már..., elmúlik ez az egész...

– *A XX. századot sokan a fizika századának tartják. A XXI. század a biológiáé lesz, jósolják. Milyen jövő vár a fizikára? Várhatunk tőle meglepetéseket a XXI. században?*

– Ezeket nem lehet előre megjósolni. Azt azonban igen, hogy e században is lesznek mondanivalói a fizikának. A biológia számos súlyos problémája megoldhatatlan a fizika nélkül.

A fizika belső fejlődésének több nagy kérdése vár válaszra. A fizikai jelenségek színpada a téridő. A téridő struktúráját a gravitáció alakítja. A gravitációt azonban máig nem sikerült összhangba hoznunk a kvantumelmélettel. A gravitáció kvantumelméletéről szinte semmit sem tudunk. Ez az elkövetkező évtizedek nagy feladata lesz. Valóban elemiek a kvarkok vagy azok is összetettek? Van tömegük a neutrínóknak? Ezek a kérdések túlmutatnak a Standard Modellen. Néhány év múlva a CERN-ben felépül a Nagy Hadrongyorsító, ahol protonokat, antiprotonokat és nehézrészecskéket ütköztetnek egymással a jelenleginél sokszorta nagyobb energiával. Az ütköztetőben olyan viszonyokat állítanak elő, amellyel megközelítik a világegyetem keletkezésekor uralkodó állapotot. Akkor sok mindenre fény derül, nem tudom, megérem-e még.

– *Tehát lesz még dolga a XXI. század fizikusának.*

– Rendeteg. Ettől nem kell félnünk.

– *A hazai fizika jövőjétől sem?*

– Nézd, mindig akad néhány normális ember a politikában és a kormányzatban, aki tudja, hogy a természettudományokra áldozni kell, másképpen nem megy.

– *Látom a szobában az új világ eszközeit, a számítógépet. Professzor úr, hogyan érzed magad ebben a világban? Kedvvel vagy kötelességből használod az új technikát?*

– Nagy kedvvel. Mindennap megnéztem az interneten az újdonságokat. Este hat után, mert akkor olcsóbb, telefonvonalon az egyetemi számítóközpontozhoz kapcsolódom, megnézem a szakmai folyóiratokban az engem érdeklő cikkeket, azokat elmentem a gépembe. Másnap szépen előhívom, kinyomtatom, mert papíron olvasva azért más, mint a képernyőn. Csodának tartom, hogy számítógépem segítségével ezt nap mint nap megtehetem, így benne maradhatok a fizika vérkeringésében.

Azt ugye tudod, hogy az internetet is a részecskefizikusok találták ki a CERN-ben?!

– *Gabi nénitől tudom, hogy legkedvesebb versed az Értől az Óceánig. Úgy érzed, eljutottál az Óceánig?*

– Őszintén megvallom, nem hittem, hogy idáig eljutok. Nem azért mondom, mert a feleségemet említetted, de ez az igazság: nélküle mindez nem sikerült volna. Áldozatot vállalva olyan családi háttérrel teremtett, ami lehetővé tette, hogy utamat végigjárjam. Elégedett embernek mondhatom magam.

– *Boldognak is?*

– Igen. Egész életemben azt csináltam, amit szerettem. Kell ennél több?

Kass János

Tóth Menyhért új törvénye

A régi Nemzeti Galériában volt egy hatalmas, rongyos, barna bőr karosszék. Kilógott a rugója, lábatört és bicegett, de hihetetlen biztonságérzetet nyújtott annak, aki belehevert, nem kímélve a hátsó felét. E jó közérzetet nem a kor, de a szakadt fotel gazdája sugározta. A tulaj akkor, a korai hatvanas években Supka Manna volt, aki, mint a Galéria főmunkatársa, itt fogadta barátait, vendégeit, és itt, ebben a rossz lábú székben ült kényelmetlenül a rossz lábú festő: Menyus.

Azaz Tóth Menyhért.

Itt ismertem meg, itt találkoztam vele először.

A *Forrás* 2004. első, januári száma külön megemlékezett a száz éve született mesterről, ez alkalommal sokan írtak Tóth Menyhértről, s mennyi emlék, kép, emlékkép számolt be e nagyszerű festő sorsáról, művészetéről.

Tény, hogy a hatvanas években Manna volt az, aki százszázalékosan, abszolút biztonsággal jelölte ki Tóth Menyhért helyét a magyar művészetben. Hihetetlen érzékenységgel és biztonsággal tárta föl a lappangó műveket és segítette mindenféle formában a bizony sokszor nélkülöző művészt.

T. M. ült a nyikorgó fotelben, falábát előrenyújtva, s időnként, ha mozdult, a rugók pendülve tiltakoztak az igénybevétel ellen.

A tárva nyitott ablakon beáradt a napfény. Szemben a Parlamentben valami fejest fogadtak, mert a piros kókuszszőnyeget gurították le a lépcsőkön. Supka Manna foghegyről jegyezte meg: „Inkább kapálni mennének!”.

A festő hunyorogva nézett Mannára, hiszen kapált ő is, mégse terítették szőnyeget a fájós lába elé!

Vagy mégis?

Hiszen élete végén a kritika vállára emelte, elismerték, könyv is megjelent róla, és elsősorban Supka Manna évtizedes, szívós munkájának köszönhetően kiemelkedhetett a névtelenség süllyesztőjéből, elfoglalta helyét a XX. századi festők legjobbjai között.

Néhány évvel ezelőtt a Cifrapalotában Kecskeméten állították ki műveit, s a gyűjtők és a gyűjtemények is versengtek képeiért.

Mégis, nagyon sokan ma sem értik vagy nem tudják megérteni, talán csak a késői fehér korszaka, s talán épp fehérsége miatt került közelebb az átlagnézőhöz és a szakemberekhez is.

Sabartes írja Picasso rózsaszín-kék korszakáról, hogy tanulmányok, írások garmadája magyarázza az akkor még ifjú mester gondolatmenetét, célját, festészetének rejtett üzenetét, e színek alkalmazásának rejtett szándékait.

Sabartes megfejti a rejtélyt.

A kiindulás sokkal prózaibb, pragmatikusabb: a nap süt a tengerparton, a bor viszonylag olcsó, a nők is szépek, jókedvűek a művészek, s így csak alkonyatkor szélednek szét, ki-ki a dolgára.

Picasso lámpát gyújt, háromlábú, rossz suszterszékre ül, kinyomja a piros festéket és festeni kezd.

A pirosat fehérrel keveri, a kép rózsaszín lesz, s a nappali fényben sem változik sokat, nincs kockázat.

Ugyanígy a kék is. A két alapszín variálása egész nyáron biztos bázist jelentett. A kolorizmus ráér majd az őszi-téli időszakban.

Azonkívül van még egy prózai ok, a szegénység.

A drága festékkel lehet és kell is spórolni. Ez is egy fontos, nagyon fontos szempont.

Tóth Menyhért esetében is megkockáztathatjuk, hogy túl az elméleti magyarázatokon, ilyen egyszerű ok is belejátszott a késői korszakába, hiszen tudjuk, a pénz őt sem vetette fel.

Talán szentségtörésnek tűnik, de ilyen egyszerű a magyarázat. Az öreg Tiziano is a feketét fehérrel keverte, s szinte monokróm művei születnek pályafutása végén.

De Tóth Menyhért világa emlékeztet az összehúzott szemmel napba néző élményére, a ragyogás bejárja az egész idegrendszert, „az ÉN-t”, a szűk nyíláson kitekintő minden porcikája megtelik a beáradó sugárzással, a kontúrok feloldódnak ebben az áradásban, az öntudatlan „ego” alig bírja elviselni ezt a terhelést, egy idő után keresi a menekülőutat, egy ürügyet, pl. azt, hogy most festeni kell!

Festeni kezd, s az ecset kezdeti tapogatózását felváltja a naphimnusz áradása, a kelj fel és járj követelőző, sürgető parancsa, az önfegyelem által rendbe terelt gondolatok ereje. A gondolatok áradása maga alá gyűri a technikát, s a tanult törvények teherbírása nem képes hordani a terheket. A szerkezet recsegve-roppogva omlik össze, s ebből a zavaros, amorf halmazból kibomlik egy új én, egy új jelenés, egy új én-te-ő-mi, a művész új törvényt hoz létre, s a formátlan bából egy új pillangó bontakozik ki.

A. Gergely András

Ellenbeszéd és médiamanipuláció

(Bevásárlóséta a kortárs közléskultúra piacán)

Talán nincs is redundánsabb közhely, mint egy levél levelekről, egy könyv könyvekről, egy információ információkról. Ám „valami” mégiscsak hajtja-készíteti belülről az embert, hogy beszéljen ezek jelenlétéről. Elkerülni is nehéz: a szavak más szavakra rakódnak, s előbb be-, majd kikíváncoznak az emberből... Miért van ez? Miért kell, hogy szemlencsén megmaradt, vagy vágott papírlapokon kézbe vett értékekről fecsegjünk, meggondolt gondolatokat közvetítsünk, hírbe hozzunk szerzőket és műveket...? Ördög tudja..., talán mert jó érzés az a képzet, hogy a fölismerés élménye, amire magam fogékony vagyok-voltam, az esetleg másra is éppúgy hat, s mert a kíváncsiság – hogy ez tényleg így van-e – elhatalmasodik olykor... Meg az esély ajándékozása, hogy ha kézhez nem kapta, ha hírért sem vette, hozzájuthasson mégis valamihez, ami ily egyszerűen kínálja magát, s aminek „birtoklásával” egyformán gazdagabbak volnánk mindannyian...

Szerepek ezek, önteltek talán, kényszeresek is. Ruháink, játszmáink, színpadaink... A közlés új ruhája... – alatta (le)meztelenített én, az esetlen bóklászó, a könyvespolcok bús-képző lovagja... Feje búbja nyitott könyv, vállai és karjai ugyancsak fóliánsok, felsőtteste gúlába rakott olvasnivaló, s talán takarója, ágya, fejpárnája szintúgy. Mint Arcimboldo könyvembe (meg a gyümölcsarcú, a virágfazonú, s a többi), lénye és léte ebből a tárgyból áll. Ő maga a közlés, az átlényegült tudnivaló, nyitott lapjai abba is beleolvasni engednek, ami rejtett titka lehetne... Torzszülött, avagy torzított képze az információnak...?

Nem tettem most mást, mint összeolvastam címlapokat. Művek borítójáról képeket, címeket, alternatív üzeneteket. Egy szubkultúra nyilvánossága elé szánva, egy sajátlagos nyilvánosság szubkulturális tartalmaiból merítve. Négy könyv ez, lehetne több is, tengernyi mostanság a kötelező olvasmány, jó a szellemi szegényeknek, nem nyomasztja őket a közölhetnék. Engem azonban igen, s mégannyira, ha mind a négy közlések tömegéből formálódik...

Újak vagy majdnem teljesen frissek ezek, s elképzelem az örömet, ha könyv olvasójára, s olvasó könyvére akad... Ezek tehát akadós könyvek, magam is áldozatul lettem, így hát – menedékképp vagy a közléskényszer okán – ajánlom azoknak, akik olvasni, gondolni, látni, érteni szeretnek.

Metszetek. Alcím lehet vagy sorozatcím... – elmulasztottam kilesni a boltban. Az M-betű dekoltázsába egy egyes szám óvakodott pirossal, így tán az utóbbi... Szerkesztette Rados Virág. Az Új Mandátum adta közre, rögtön az első írás a pillanattal ezelőtt elhunyt Hidy Péter konferenciabevezetője. „A kultúra pénze, a pénz kultúrája” – ez volt szlogenje tíz találkozóznak, tudományos homálybagozásnak, melyek a gazdaság, a finanszírozás, a fölhasználóbarát programok és rendeltetészerű programosság nyújt és nyilait sorolják elő, intézményrendszeri metszetekben, a kultúra éltető támogatását és túlélési esélye-

it firtatva. „Ki és hogyan finanszírozza a kultúrát? A demokráciában sokféle válasz lehetséges. Évről évre megtartott beszélgetéseink arra alkalmasak, hogy türelemmel válogassunk és mérlegeljünk” – mondja Péter. „Természetes megoldás volt, hogy megkértünk hozzáértőket, segítsenek jól feltenni a kérdéseket, és persze, ha lehet, segítsenek jó válaszokat találni rájuk”...

A szociológus bevezetőjét színészek, filmrendezők, művészettörténészek, műkritikusok, újságíró, kertész, művelődéshistorikusok, közgazdász, belsőépítész, táncos előadása követi, s megint egy szociológusé, némelyek mellesleg (vagy alkalmi főállásban) politikusok is. A kötet cím: *A társadalom ruhája. Állami kultúrátámogatás Magyarországon 1993–2003*. A címlap Kassák-ihlette konstruktívizmusa, s a (talán mindannyiunkat egyenöltözetben szimbolizáló) frakkos-pepita és felhúzható Bortnyik-figura többet is sugall, mint annyit, hogy sokféleképp látják a Kultúráközvetítők Egyesületének tagjai a kultúra lehetetlen lehetőségeit. Összegezhető élményként annyi kínálható a százdoldalas kiadványról, hogy aligha lehetnének ily úriemberes-galléros-mandzsettás fazonok, ha közben magunk alatt görnyedve kellene tekernünk a mozgásban tartó lendítőkerék karját... A mozdulatművészet és a lehetetlen túlélés-kísérletek mégis valamiképp megszüpítik ezt a hajlékony görcsöt. A *Metszetek* első könyve szerepeinket is metszetté merevíti, a társadalom eközben lassan, de cselesen kivetkőzik a maga zsakettjéből, „lemegy fogyasztóba”, gyorsan akar alkalmazkodni, hatékonyan finanszíroztatni, otthonosan megtérítettetni mindent, amit csak befektetett vagy ajándékba kapott. Pusztulnak a mozik, lepattannak a kultúrházak, bádogkalyibába költözik a könyv, vagy meleg huzattal bélelt üvegpalatába, halomba dőlnek a könyvkiadók, romjaikon új haszonlesők raknak fészket... Eladó-e a kultúra? Eladható-e az, amit a kulturális ipar termel, amit a pályázatok ellenek, amit az előfinanszírozás elszegényítő rendszere lerabol? Túlél-e mindaz, aminek nemcsak feladata, de keletkezési folyamata sem nélkülözhetette a szellemi áldozatot, a megváltó szerepkényszereket, a könyvembert és a festménybalerinát, a filmfejű és képtestű Laokonfigurákat, meg a mindezeket elmerengő, beléjük kapaszkodva megértésre vágyó, állami támogatást már fél évtizede nem is remélő alkotót és befogadót. A konferencia előadói az átvészelés, az életben maradás, a finanszírozási képtelenségek és a mindezek ellenére életképességet tanúsító ágazatok esélyeiről értekeztek... Néha számoszlopokkal, néha kottaképletekkel, álmokkal és intézményi közérzettel – mindenesetre nem könnyen érthetően: miért és kiért is teszük ezt. Giccsadó és tévéjárulékos, digitalizált időtlen idő és reprodukálható cseppfolyós jövő, Nemzeti Kulturális Alapprogramok és embermegújító divatirányzatok, művészeti presztízskorszakok és kulturális esélyegyenlőség... Belelapozás közben ezek a szóvirágok tolakodnak elő a kötet lapjairól. S mint aki már azt sem bánja, ha a dolog nem végződik balul, az ismeretlen főszereplő, a kultúrafogyasztó és kultúrafenntartó ember kerül itt belső piederasztárra, morális fölénybe, értékmentő szerepkörbe. Nemcsak Hidy Péter évtizedei, de sokak életútja tartósítja ezt az állapotot. S mert nem lehet földadni, s mert alternatív ellenképlet nincs, a kultúra talán maga is margóra, kiszolgáltatottságba, új kezdeményi státusba szorul, visszavonhatatlanul megérintve azt, aki érzékeny az ilyesmire.

De vajon érzékenyek vagyunk-e? S ha igen, vagyunk-e annyira is, hogy elartsuk a kultúrát, hogy még holnap is kitarson hatása, még máskor is legyen megjelenni mersze, még nyitva tarthassa ölelő kapuit azok előtt, akik bekíváncsiskodnak olykor... Merthogy a többség ettől tartózkodik, az már bizonyos. Nem kell ma a kultúra luxusa, még a pazarább életmód részeként sem nagyon. Kell viszont – s annál gazdagabbul, minél kevesebb jut a kultúra javaiból – a megváltó kép, a lepányvázó film, a hír, s a magazinműsor...

„Kiindulópontom, hogy a közönség másként dolgoz fel egy fikcióra épülő filmet (bármely erőszakdúsított vagy szextómény is) – tudván, hogy fikcionalizált, nem valós –, mint egy híregységet, riportot, tudósítást vagy bármilyen, a valóságban zajló eseményt, főképp ha leegyszerűsített, szenzációfókuszált, infotainment-központú, torz és manipulatív. Ez utóbbinak célja, hogy a közönség olyan életvitelre legyen kondicionálható kulturálisan, amely a fogyasztói társadalomban érdekelt szféráknak profitot eredményez. A profit ebben az értelemben a tőkefajta közül nem csupán a pénz-, hanem a társadalmi tőke által kínált előnyök megszerzését is jelenti, elsősorban nem a tudástőke, hanem a pszichológiai befolyásolás különféle formái, illetve az információs előny (későbbiekben aszimmetriák) révén. A fogyasztónak pedig (a médiafogyasztó egyúttal árúk és szolgáltatások intenzív fogyasztójává is válik) fogalma sincs arról, hogy a média milyen mértékben határozza meg az életét – ezért tartom a legerőteljesebb hatásnak magát a manipulációt” – írja Bugovics Zoltán *A tor(zító)szülött. Médiakritikai megközelítés* című kötetében. Nem különíti el sebészi precizitással a hírt és a hozzá kapcsolódó rokon műfajokat, s nem akar arról meggyőzni, hogy kellő óvatossággal kitapogathatjuk a manipuláló hatást, vagy kivédhetjük, hogy beetessenek. Bugovics nem hisz a hírek pozitív vagy negatív töltetében, tájékoztatási hasznosságot elemez csupán, de a médiát mint „a nyilvánosság legmeghatározóbb forrását” tekinti át, s könyvét „tudományos alapon megírt figyelemfelhívó célzatú írásnak szánja”, melynek részleteiben „a média eddiginél szabadabb (titokfeltárási, hírszerzési) tevékenységét és erőteljesebb kritikai funkcióját hiányolja” a hatalommal szemben.

Nos hát, érzékenyek vagyunk-e „a média tudományosan megalapozott kritikai megközelítésére”, „az újságíró-társadalom passzív szerepjátékára”, s a kommunikáció egész folyamatát meghatározó érdekszférák irányító hatására? „A tudásalapú, információs társadalomban elvárható volna egy azonos érték- és normarendszerrel felruházott, kritikai média kialakulása. Megállapításaim, sajnos, ezzel ellentétes tendencia erősödését bizonyítják. A tabloizmus, amely a felületességfókuszált szemléletével a gazdasági-hatalmi érdekszférák igényeit kiszolgálva kulturális kondicionálást hajt végre, amely a közönséget – tudta nélkül – fogyasztásra, divatfókuszált viselkedésre ösztönzi, s ezt tekinti az emberi siker zálogának” ... – írja ugyanott, s a kötet első tizenöt-húsz oldalán még vagy háromszor visszatér oda, hogy rohanó, szakszerűtlen, pongyola a hírforgalmazó újságírói munka, érdekszférák nyomják el ördögi technológiával, manipulálva hírtermelőt és hírfogyasztót egyaránt, anélkül, hogy a közönség tudna, akarna, próbálna ennek ellenállni; befelé fordul a bűnbakká vált tájékoztató és a felületességet nagykanállal fogyasztó hozzáférő-szférra egyaránt, szellemi egység és katonai hierarchizáltság jellemzi a korlátozó konformitásban belemerevedett szereplőket. Mosóporevők és intelligens öblítőszervók világáról szól tehát a kötet... – fájdalom, de megítélesem szerint kevesebb szenzációképességgel, mint amennyit jogszabály-göngyölgetők vagy sávzsélesség-vagdicsolók ugyanebbe a témaiba investált kevesebb energiával is meg tudnak haladni. A szerző bőszt tehetséggel és kitaró invenciózussággal igazolja alaptételeit, de a manipulációs csatornák rettentő száma, a mennyiségi dagály és a szellemi apály ellenében alig próbál többre törekedni, mint a kulturális kondicionálás kritikájára, a hírfogyasztási kultúra szorgalmazására, s jóféle morális intenciók átnyújtására. Ezek bár kétségtelenül részei a kommunikációs gépezet napi munkazájának, s hordozzák a „csatornaadaptátorok és továbbközlők (üzenet-transzformátorok)” mentális balesetvédelmi óvintézkedéseinek tónusában előadható szentenciákat is, de úgy fest, mintha a szerző egy tollforgató pálya felelősség-homlokzatáról próbálná levakarni a naiv alkalmazottak tudatlanság-lenyomatait. Érvelése logikájában egy hazai újságírószövetségi deklarációnak épp olyan szerepe van, mint az amerikai politikatudományi közéletkritikának, pszichológiaelméleti munkák éppúgy kezére esnek, mint

Jürgen Habermas nyilvánosságtörténeti főműve, és Pratkanis, Philippe Breton vagy Bourdieu ugyanolyan hivatkozási bázisa, mint saját sajtós tapasztalatból és kortárs újságírói ki-
beszélésekből szőtt érveinek építménye... Biztosan finnyás vagyok, s ha valaki többször is
megfogalmazza, hogy tudományos igényű munkát ír, akkor gyanakszom, miért van erre
szüksége...?! Mert hát elsősorban is épp az látszik, hogy nem napozni vagy kutyát sétál-
tatni készül, hanem érveit és kritikait nyilat egyenként kihegyezve rohamoz a manipulá-
ció szelmalmai ellen, s eszébe sem jutna az érzelmességtől soronként eltántorított olvasó-
nak, hogy másra gondoljon, mint igazságos és nemes küzdelemre... Épp ezért nem is igen
lenne szüksége a szerzőnek donkíhótei allűrökre, s annál is kevésbé, mert amikor olyan
fejezeteket-témaköröket tüntet ki, mint például kép és szöveg, média és tömeg, médiatu-
datos civil társadalom és ellenbeszédképes, felkészült sajtómunkások oktatási szükségle-
tei, akkor bizony az is kisugárzik szövegéből, hogy ezeknek nemcsak távolságtartó kriti-
kusa akar lenni, de aktív formálója, sőt tanítója is. Könyve esetében tehát nem kérdés,
hogy tudományos-e, erre a „kapaszkodóra” inkább azoknak lehet szüksége, akik ebből
mint tankönyvből fognak tanulni, s annak definíciójától, mi is a média/médiium, egészen
addig, hogy mit jelent a tényfeltáró oknyomozás vagy a túlzott protokollaritás a híryan-
gokban..., mindent majd eszerint fognak értelmezni.

Ami a kötetben számomra még különösen érdekes, az a médiaszaknyelvnek, társada-
lomtudományi argumentációnak és sajtókommunikátori újbeszél nyelvnek olyasfajta ke-
veréke, amely bővelkedik józan rábeszélésben, pancsol a jobbnál jobb forrásokban, ked-
vére citálgatja jelesebb nagyok sugalmait, örömet leli beszélt nyelvi fordulatokban és fog-
almi facsarmányokban egyaránt, oly figyelemkoncentrációt igénylő hangnemben, hogy
ha a témavilág esetleg kibírhatatlanul unalmasnak bizonyulna, az olvasásnak szentelt
energia mégis éberben tartaná a befogadót... Sosem láttam, mondjuk, tengerjog-elméleti
szakmunkát, amely ekkora olvasói befektetést igényelt volna, így roppant izgalmas kísér-
letnek vélem a mű szakképzésbeni használatát. A kötetcímlap (ugyancsak a szerző mű-
ve) talán már jó előre figyelmeztet: nemhogy torzított szülemény vagy torzító szülemód
a kérdéses kínálat itt, hanem a mediátor manipulációinak metodológiája, amely után az
ember szinte önkéntes örömmel kapar elő valami jó kis agymosó ponyvát, vagy leül a há-
lósobai médiadoboz elé, hogy boldog felszínességekkel fejbe kölints magát...

Az agymosó intellektuális technikák persze a médiuumelméletek és információkori lát-
leletek évezredében éppúgy lehetnek bestsellerek, mint a társadalomszerveződés közlés-
technológiai előképei. Theodore Roszak vagy Hajnal István korszakos munkái éppúgy,
mint James Carey vagy Manuel Castells kulturális közeledés- és közlésmódokat tagláló
elemzései meghatározzák a klasszikusok státusát, s olyan mintázatok mutatnak föl kö-
zülük, amilyenek Habermas vagy Daniel Bell, Bourdieu vagy McLuhan. A kommuniká-
ció technológiái és a körülöttük dúló viták, melyek hol „világfalu” szorgalmaznak,
szemben a központosodó hatalommal, és a tudásmegosztás igazságosabb-demokratiku-
sabb rendszerét remélve, hol meg attól sápadnak, hogy minden adattal kiszolgáltatóbb
lesz az ember – alapjában véve már régen eldöntötték azt a kérdést, milyen mélyre megy
vissza az emberi tudás és hogyan rétegződik a társadalmon belül. A technikai és a társa-
dalomelméleti tudástípusok laza összességének (vö. „információs rendszer”, „tudástársa-
dalom”) azonban nemcsak az emberi tudásra épül, hanem a komputerezáció fél évszázá-
dos technológiatörténetére is. A Budapesti Kommunikációs Főiskola kiadványaként meg-
jelent kötet, Kondor Zsuzsanna és Fábri György összeállítása *Az információs társadalom és
a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai* címen tálalja mindezen ismeretek fog-
latát.

Mint oly sok más esetben, amikor szorgalmas és kitűnő arányérékű emberek válogatnak össze szöveggyűjteményt, itt is a „húzó nevek” dominálnak, ám köztük kevésbé ismert is akad, akinek pedig megfontolandó üzenetei vannak számunkra. Köztük Nicholas Negroponte a digitális létről, Joshua Meyrowitz az elektronikus kapcsolatok, hálózatok és tudások struktúrájáról, James W. Carey a kommunikáció kultúracentrikus megközelítéséről, a hazai szerzők pedig Hajnal István és Nyíri Kristóf, Hernád István és Keviczky László egy-egy tanulmánya jelzi a témakör horizontjának szélesedését és időbeli hőmögységét az 1933-as Hajnal-írástól az 1996–98-as háromkötetes nagy Castells-monográfiáig (*The Information Age – Economy, Society and Structure*). Már-már sajnálható is, hogy a szerkesztők a rövid tényrögzítésen túl – hogy ugyanis mit tartalmaz a kötet –, alig gazdagítanak észrevételeikkel, s azon túl, hogy tömérdék volna még a fontos írás, nem vallják meg, miért épp így építkezett a kötet anyaga. Tekintettel arra, hogy főiskolai tankönyvnek készült, s talán nem is kellene mindent összemaszatoló okfejtés a szaktudomány történetéről, mégis érdemes lett volna néhány eligazító szót fecsegni arra is, hogy a rozski „számítógépek folklorjától” „a valóságot megteremtő, birtokló, fenntartó és módosító kommunikációig” miként vezet az út azok előtt, akik ehhez a technológia-transzferhez tudnak alkalmazkodni, s miként mások előtt, akik letapadtak az „információs társadalom” közhelyénél, és reménytelen bennük korhű tartalommal megtölteni azt a tudásűrt, amelyet épp a tudható dolgok tudása mélyített az agyacskájukba...

Panaszra persze semmi ok, a kötet így is legfőbb forrásmunkája lesz a Századvég Kiadótól kijött válogatásoknak és monográfiáknak, avagy éppenséggel annak a folyamatismerető és menedzsmentfelkészítő sorozatnak, amely a kommunikációk legkülönbébb irányait fogja össze egy pragmatikus szubkultúra érdekében. (A szubkultúra, ez igen érdekes, leggyakrabban úgy használatos, mint valamely nemcsak „alrendszer” jellegű tümenyét jellemző, hanem a társadalmi struktúrában is alulra került vagy marginalizált csoportozat éltető közege. Pedig a teljes kulturális komplexitás értelmében minden ágazati, specifikus, rész- és rétegekultúra egyaránt lehetne „al”-rendszer, akár a döntéshozó vagy döntéselőkészítő elité is...!) De már ennél jóval kutyultabb jelenségegyüttessel találkozunk az ismertető utolsó kötetében, a Havasréti József és K. Horváth Zsolt szerkesztette *Avantgárd: underground: alternatív* című opuszban...

A kötet cím-olvasata már magában véve is leleménytünemény, hisz mindegyik fogalmi kör önálló is, meg épül is a másokra és harmadikra. Az alcím ugyan föloldja mindezt, de bonyolítja is: Popzene, művészet és szubkulturális nyilvánosság Magyarországon. Mindez egy konferencia témaköre volt 2003 novemberében Pécsen, mégpedig a kötet-címnél szofisztikáltabb körülírásként: „Underground művészet és nyilvánosság – az értelmiség és a punk/rock zene kapcsolata a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországon”. Egyszóval földalatti lapkiadás, plakátok, zenekarok, hangulatok, közlésmódok, nézőpukasztás és hallgatóbosszantás, rockopera, brancsok és közösségi médiumok, filmek és titkos történetek, koppányok és laborcok, anekdoták, újművészeti ellenbeszéd, new wave líra, Spionok és Nagy Testvérek, URH-k és Trabantok, meg aztán mindennek közönségvisszhangja, csápoló lányok és kőkemény vézna fiúcskák, a Balaton és a Velencei Melen-ce, a Laibach-mozgalom és az eltűnés poétikája... Tűntek, ahogy azok az évek, s most föl-tűnnek ismét, plakátarcok, emlékanyagok, magánfotók, kazettagyűjtemények, amatőr-filmek... – a hazai mongolok titkos története. Ahogy a kötet címlapja is vizionálja őket: az Európa Kiadó zenekar 1981-es koncertplakátja, *A pusztulás piszkozatai*. Velük, ezzel a nemzedékkel megesett ami elesett, rendszerváltó másság és másigényű rendszerváltás, az undergroundból feljöttek a Vörösmarty téri Zenepalotába, bakelitlemeze és utóbb

CD-re kopírozva, megszelídített rock, babos kendő nélkül, sztárvendégekkel és sztárgázszival... Mi van itt, mi volt itt? – firtatják a szólók, kell-e legyen, lehet-e és van-e alkotáselmélete a földalatti avantgárdnak, s ha van, mitől marad mégis az alapútban...?

Szózene a zenéről, art-punk és hangköltészet, sztárcsináló nemzeti projekt, nyelvi fordulat, textusban és dialógusban létező hagyomány, „Átkelés az üvegen”... – másként beszélés, kibeszélés, átbeszélés, kölcsönhangzás, művészet- és művelődéstörténeti korszak emblémái, rítusai, teljességgel-másság... – magát alternatívnak nevezve, vagy szubkultúrának, vagy undergroundnak, vagy ellenkultúrának. Ha lehet ezt kötetbe foglalni, íme, itt, ez az. Sebzett beszéd és hangos dal, tépett gitárhúr és rosszízű, veszélyes utalások bizonyos elvtársiasságokra, a légerek-frontok-diktatúrák generációjának „pásszéljellegére”, a Falon inneni mi-tudat csakazértis-máshogy-szólok hevületével... S amikor minderről épp azok (persze csak részben mindazok) beszélnek, akik „akkor” sehonnai nagyok voltak, együtt laktak, levegőből éltek, rendőrlépteket álmodtak, elvétett cselekvések pillanataiból építették föl imázsukat, korszakukat, egész létüket... – amikor minderről épp azok szólnak: egycsapásra megöszül a föld, ősz-kopasz bácsikákká pocakosodnak a tanúk, értelmiségi érintésekből és ellengondolatból formált másként beszélést üzennek egymásnak még ma is (akik élnek, mert hát elmentek páran az önpusztítókból). „Neuroticból az Ámenbe váltó, az ördögi ellenkultúrából az anygali szubkultúrába átmenő kulturális hérosz” fenntarthatatlan szubkulturális struktúrába vonulva, „mintha pontosan megértette volna, hogy az avantgárd immáron, az MSZMP uralma után csak a tömegkultúra áldozata vagy partnere lehet” – írja a folyamat (és egyes létek-lelkek) értelmezéseként György Péter –, „a túlélők pedig elkezdtek túlélőkként viselkedni, munkásságuk vagy múzeumizálódott, vagy jelentős pályamódosítást hajtottak végre”.

A túlélés ára tehát a felejtés. E kötet a túlélők esélyét kínálja, a felejtés ellen beszél. Valami készlet-hajtja, hogy beszéljen, kikívánczik a felejtés lehetetlenségéből... – elvégre, ha alternatív, gondolkodhat akár másképpen is... Bence Szabolcs, Klaniczay Gábor, Szombathy Bálint, Vályi Gábor, Bényi Csilla, Havasréti József előadásai (nem kerülhet persze mindenki a recenzens tollára) nemcsak az egykori avantgárd törekvések, akaródzások, mondatok és sugalmak eseményével, hanem ezek utóhatásával, a társművészetekre (film, színház, happening, kísérleti zene, mail-art stb.) gyakorolt hatásával és utóéletével próbál megbékülni. Ellenbeszélőhöz és alternatívhoz nehezen illik az akadémikus stílus, a nyakkendő, a piperecipő... Most mégis, aki csak beszélni akar, vagy egy hangjelet, képüzenetet küldeni, itt most már nemcsak mint elégedetlen szólal meg a rendszeren belüli diskurzus utalásával, hanem feszeng, legyint, múlt időbe mered és jelenbe fogalmaz, kulturálisnak árnyalja a politikai konfliktust, vagy épp ellenkezőleg, üzenetének környezete tételezi, hogy üzenhet nyíltan, talán még így sem figyelnek oda rá...

A kötet benne rejlik „poénja”, hogy akármennyire is máshonnan és másként való az alternativitás, a konvencionális emberlét felé társadalmiasodva mégsem tudja elkerülni, hogy körötte a világ akademizálódását konstatálja, vagy a másként-lét és mársa-születés programját kiteljesítve, piacosíthatóságát is érzékelve épp a konvencionális könyvformátumba merevedjen... Talán, ha maga is dal volna, hatna szélesebb körben...

S ez nem minden tanulság nélkül való. Ha ugyanis mindezt csak elmotyogták volna valahol egy sörös-zajos pinceklub sarkában, esetleg a pécsi Dantéban, vagy egy selyemkanapével ékesített újpolgári társalgószalonban, esetleg egy varrógépen a boncasztalon, akkor lemaradtunk volna épp a lényegről...

Tan(ulmányozni való)könyveket olvastam meg itt az olvasónak. Remélem, torzszülötten kommunikáltam el, alternatívnul fogalmaztam meg, s ezzel megcibáltam kissé a társadalom új ruháját... Vagy ha mégse, akkor a kötetek megmarkolása mindenkinek szabad kommunikációtechnológiai gyakorlatot és szubkulturális nyilvánosságot biztosíthat.

A kiadványok adatai

Bugovics Zoltán: *A torz(ító)szülött. Médiakritikai megközelítés.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2004., 234 oldal

Rados Virág szerk.: *A társadalom ruhája. Állami kultúrátámogatás Magyarországon 1993–2003.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003., 94 oldal

Kondor Zsuzsanna – Fábri György szerk.: *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai.* Budapesti Kommunikációs Főiskola tankönyvei/6. Századvég Kiadó, Budapest, 2003., 271 oldal

Havasréti József – K. Horváth Zsolt szerk.: *Avantgárd: underground: alternatív. Popzene, művészet és szubkulturális nyilvánosság Magyarországon.* Kijárat Kiadó – Artpool Művészeti Kutató Központ – PTE BTK Kommunikációs Tanszék, Pécs–Budapest, 2003., 239 oldal.

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.